

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN REGÉNYÉNEK ELSŐ RÉSZE
DANYI MAGDOLNA, TARI ISTVÁN, LADIK KATALIN,
MAURITS FERENC VERSEI
MILORAD PAVIĆ, VELJKO PETROVIĆ
ÉS BOGDÁNFI SÁNDOR PRÓZÁJA
VARGA ZOLTÁN PILINSZKY JÁNOSRÓL

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1985

Január

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLIX. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Lackó Antal,
Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Pé-
ter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Danyi Magdolna és dr. Gerold László
(kritikai rovat)

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Brasnyó István:</i> Szokott-e ősz lenni Paraguayban? I. (regény)	1
<i>Danyi Magdolna:</i> Töredék (vers)	26
<i>Tari István:</i> Zsoltár (vers)	27
<i>Ladik Katalin:</i> Rákhel és Lea csintalan kötötűkkel (vers)	28
<i>Maurits Ferenc:</i> Szürkület, szürkületben (versciklus)	29
<i>Milorad Pavić:</i> Kazár szótár	33
<i>Brasnyó István:</i> (A vacok)	56
<i>Bogdánfi Sándor:</i> Éjszakák (filmnovella)	61
<i>Veljko Petrović:</i> A rónaság dicsérete	71
<i>Veljko Petrović:</i> A Bácska télen	76
<i>Bori Imre:</i> Veljko Petrović és a „helyi színek”	83

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Varga Zoltán:</i> Imádság és irónia	87
<i>Danyi Magdolna:</i> A képzelet esztétikája	95
<i>Baráth Árpád:</i> Bajnívás az értelemmel 1984-ben	98
<i>Dalibor Foretić:</i> Visszapillantás	105

SZOKOTT-E ŐSZ LENNI PARAGUAYBAN? (I.)

(Regény)

BRASNYÓ ISTVÁN

EGY RÖVID LÉLEGZET

Nagy lendülettel forgott, talán már valahol a magasban, és teljes hangerővel zajlott mögöttem a lakodalom, szinte a napot is eltakarta, lábak küllői között hatoltak át a sugarak, ahogy lefelé mentem a partoldalban, és közben egyre dörmögött valami fényes tölcszerű hangszer, aminek a nevét sem tudtam, de lépkedni lehetett a hangjának ütemére, jó messzire elhallatszott — a fűszálak között nem tűntek fel már lépésről lépésre a szeptemberi szöcskék, hűvös, nem a kellő eréllyel fénylő napok jártak, gondoltam, a fázás majd elsőnek a menyasszonyt veszi elő alkonyat után, de alkonyatig volt még egy órácska, én meg rettenetesen untam a körben álló tatákat, akik minduntalan bort akartak tölteni a poharamba, amit nem szerettem, meg az élceiket, meg a cigarettájuk füstjét, meg hátam mögött a táncoló párokat, meg a szakadatlanul ugató kutyákat, amelyeket jobb lett volna, ha erre az időre elengednek, hogy világga futhassanak, de nem engedték el őket, hanem csak arrább kötötték, mintegy kutyafuttában, és amikor láttam, hogy rés támad, nyomban elindultam, hogy legalább egy időre arrább hurcoljam az idegenségemet, ami ily váratlanul a nyakamba szakadt, valamit jó lett volna még éreznem, de azt szemmel láthatóan nem éreztem, úgyhogy nem is tudtam volna megmondani, mi lehet az, viszont valami csak volt, s hogy a mocsár felé mentem, láttam, hogy a mocsár hamarosan ki fog pusztulni, ilyen időket élünk, a nádas félig már odavan, keresztül lehetne lőni rajta sörétes puskával, anélkül, hogy szálát érne a lövés, egyszerűen arrább vándorolnak a

szálak, láthatatlan lassúsággal vonulnak, de mégis vonulnak valamerre, és szabadon tárul fel mögöttük a keleti égalj, szemérmetlenül, vagyis mindegy annak, aki látni szeretné, de ebben az évszakban ez mindenképpen természetellenes látvány, kitakarózva, akár a térképen, amilyen hangtalan szélfúvások ömlenek el, és szúnyogszárnnyként csillan meg a napfény, úgyhogy vissza is fordultam, s amikor elértem az iménti helyemet a taták körében, egy kalapos táncoló alaposan oldalba bökött, amit nehéz lett volna észre nem vennem, de ahogy el tudtam igazodni a képén, nem az én rokonságomból való volt, a mozdulat sem, mert mi a lengőszertű csattanós pofonokat kedveljük, amiknek a nagy kézfejük ad súlyt, akár valami megfogadni érdemes jó szónak, és nem a könnyökünkkel vagy a fenekünkkel támadunk, de a táncolók most már különben is valóban emelkedni kezdtek, az alkonyati nap torka felé sodródtak esküvőre, s mindenki elkullogott a közelből, azt viszont nem tudtam, hogy nekem is illene-e velük tartanom, inkább az idegen konyha felé kezdtem tekingetni, hogy mutatkozik-e ott valaki, de senki sem mutatkozott egy ideig, úgyhogy végül átléptem a küszöböt, és behatoltam abba a csöndbe, amely után valószínűleg kezdettől fogva áhítóztam, ebbe a langyos igézetbe, ahol errefelé leginkább otthon éreztem magamat, de ott is valaki sört nyakalt, meg csirkecombot rágott, csak úgy álltában, sietősen, s az ablakon át egy tehenet lehetett látni, ahogy háttal felénk a fák alatt az oldalán feküdt az elvirágozott katángok között, s ebben az állapotban minden más kideríthetetlen volt róla, nevezetesen, hogy alszik-e? beteg-e? vagy csupán kérődzik? tekintet nélkül a kérődzésre még viszonylag korai órára, de akár a zene, akár valami más elandalíthatta, és végül ennek volna az egész betudható.

Más alkalommal viszont, egyszer régen, nagy léptekkel haladtam el az úton, oldalamon asszony jött, és máshová tartottam, mindig is tartottam valahová, nem emlékszem olyan évekre, amikor az lett volna magamról a véleményem, hogy végre megérkeztem, tehát szinte feszesen lépkedtem, cipelve magammal az asszony pakkját, és még csak nem is fordultam e felé a part felé, a nádas tömött és haragoszöld fala alatt vonultunk, és milyen könnyű voltam, mennyire nem számított semmi, és most csupán arra gondolok, valószínűleg soká fogom újból megközelíteni annak az időnek az emelkedett szintjét, amikor még nyoma sem volt bennem aggályoskodásnak, csupán a reggeli árnyék hálóját figyeltem, amit a nád-szálak vetettek az útra, és az összefutott víz kígyószemét a kerék-

nyomban, meg tudtam, hogy viszonylag kellemetlen érzés, ha békára lép az ember, rajtaveszthet, a nyakát törheti, akár egy kukoricacsutkán, ami különben a kövér asszonyok réme, óriási lendülettel tudja őket a földhöz csapni a talpuk alatt megindult görgése, talán még rosszabb, mintha disznó hátán kellene lovagolniuk.

Ezt a részt vagy vidéket különben is mindig rendkívüli módon kedveltem, amikor a szegedi országút beér a nádasok közé, s egy darabon a valamikori vízfolyás szab neki irányt, a víz most is tele barnálló lópiócákkal, pillanatok alatt képesek lyukat marni az ember bőrébe, hogy degeszre szívják magukat, s utána ájultan kapcsolódnak ki a vérköréből, hihetetlen dombos tájék, gyakran itt feledi magát a délelőtt, s már csak a kora délután izzik fel elképzelhetetlen intenzitással, kardként, kihunyt tükörként villantva a nádlevelek fonákját, ember sehol, sas gubbaszt korcs fűzfa tetején, még védve a törvénytől.

Amikor egyszer Sőregivel mentünk itt, mint két hibbant, két mádárijesztő, csakhogy ordítózva, mindig volt valami ordítóznivalónk a szelekbe, nyárvégén, ősz felé, de inkább ősz felé, egy járművet láttunk nagy iramban átvágni az út kátyúin, mángorló, kiáltotta Sőregi, hogy a fenébe!, két megvadult ló vonszolta maga után a hengert, amelyen egy, számunkra azonosíthatatlan egyén ült, s árkon-bokron keresztül távolodott is eléggé sebesen, Sőregi szerint messziről jöhetett, mert a lovak már habosak voltak, úgyhogy nem mi vadítottuk meg őket az ordításunkkal, ami különben nem lett volna csoda, de mindenesetre segítettük átlendíteni őket egy esetleges kritikus ponton, mert az út lehetséges, hogy megtorpanást jelentett volna a számukra, de már messze jártak az úttól, kukoricatáblán vágtak keresztül, a henger szélességében mindent letarolva, mert vannak lovak, amelyeket nemigen lehet megállítani, vagyis érteni kell hozzá, de ha az ember már végleg nem tud mit csinálni velük, a legjobb magukra hagyni őket, de egy száguldó hengeren nem olyan egyszerű magukra hagyni a lovakat, csupán hátrafelé lehet róla lebukfencezni, ám aki nem szokta reggeli torna közben gyakorolni a hátrafelé bukfcenet, annak nem biztos, hogy elsőre sikerülni fog, tehát legjobb, ha arra törekszik, hogy valamiféle irányt tartson, míg a füle mellett süvölt a szél; este nyolcra ez ebben az iramban Becsén lesz, állapította meg Sőregi, és hogy aztán ott hogy boldogul, ki tudja, valahogyan talán jelentenünk kellene, hogy várják, emeljenek elé falat vagy ássanak árkot, fogadják

sortúzzel, mert különben be fogja venni Becsét, és meg fogja tipratni a földjét.

De most oldalamon asszonyal mentem, női illatokat éreztem, alig múlt el a hajnal, és az égen verőfény ült, enyhén érződött a gyökerek mentén a talajból felszivárgó metán, fáradt kutyaugatás hallatszott, a jelenlétünkbe belenyugvó, valaki a földek felől, úgyszólván láthatatlanul az iránt érdeklődött, hogyan jutottunk ide, és ebben teljesen igaza volt, a leghelyesebb válasz valószínűleg az lett volna, hogy álmunkban, és most tovább kitartunk az álom vidékén, ballagok a partján, és a vízen éles árnyék követ, míg a magvető a jövőre gondol, és ösztökével a kezében a messzeségbe mered, vagy épp a messzeség határán áll, az én eszemben meg csak asszonyom jár, teste titkainak feltárása, talán sebesebben, mint el tudnám mondani, ez a lobogás nem huny ki bennem, ingerel és nyugtalanít, akár egy lovat a nádasban felhangzó madárrikoltás, épp ezért is igyekszem eljutni valahová.

Beesünk itt az időtlenség pincéjébe!

Az ablakokat majd az eső mosogatja, letörli róluk a napfényt előbb-utóbb, és ha már az időtlenség egyáltalán szóba keveredett, voltam oly ügyetlen, hogy rátereltem a szót, olyan megpróbáltatásokat zúdítva ezzel magamra, amelyeknek terhe alatt ropogni fog a koponyám csontja, mert ezen a vidéken mindig ropogott a csont, megkülönböztetett látképemben egy volt a szélfúvás és az üvöltés hangja, egyöntetűen pergett valahonnan most is, kerengve és le-lecsapva, mint a táncolók fellibbenő gyűrűje, amely egy-egy pillanatra még visszahullik, mielőtt kialakítaná a saját áramlását, hogy kellő magasságban peregve csak a sikkantások törjenek fel olykor, vagy a szoknyák csapódó, suhogó árnyéka zúduljon le, talán majd ez lesz az alkonyat, ez az elsötétülés vagy a szem elhomályosodása, elborulása — az őszi, emelkedő fények, a napközben megtett út vagy épp egy kései virradat látványa, pillantás a porlepte, alacsony ablakon keresztül a frissen kiszaggatott kenyér fehérségére, amikor még el sem ült a lisztfelhő, alig akadt el a szita ütemes kattogása, és máris kitárul a szentély: a nyoszolya, amelyből az emberiség veszi eredetét, az asztal, amelyet itt terítenek nekünk a barátságatlan lakomához, a tűzhely, amely megroppantja és kormába vagy tüzes hamujába fojtja a szívet, s hát a kemence!, amely mégiscsak jövendőt hevít, és ellentmondásként újra meg újra felépül; néztem, a szítálás ütemére mily kacéran, mondhatnám, kihívóan hullámszik rajta a szoknya, s a dagasztás mily nagy erőfe-

szítésekét követel, istenem, már-már önfeláldozást a liszt egyenletesen szakadó párájában? ködében?, ami azonban ennél sokkalta áttetszőbb, körülményesebb és nem lebegő, hanem mozdulatlan, inkább várakozó, ám itt felindulásnak, érzelmi kitörésnek nincs helye, az erjedés áraszt el mindent, a sokféleképp felserkentett élesztőgombák tobzódása, aurájuk kifejlesztése, a tetemes mennyiségű oxigénfogyasztásuk nyomán támadó úr, amibe belepereg ez a ködölés, ami végső soron az ember otthonát jelenti, tehát errefele tartunk, vissza az ősi kemencéhez, ahol öregasszony vár ránk, a férfiak jóval korábban hullanak el, tétova, bizonytalan mozdulatú, viharoktól meggörnyesztett és durva ruhájú, lekopott fogsorú: valami előleg lesz ez nekünk a jövőre nézve, ez a csöppet sem színlelt meglepődés, amit nem kell kialakítani és nem kell beleszokni, természete szerint valahol a várakozásban már adott ez a roska-tagság, kemény munkától vagy csupán a pusztá időtöltéstől? — itt valószínűleg a választalanságával arat a kérdés diadalt, tartózkodásra és óvatosságra int, a türelmetlenség leküzdésére, mindenképpen kizárására ennek az idegen képnek, amelyet magával ránt a mozdulatlanságból: amikor nem merek abban hinni, amiről még álmodnék, de a levegőben az egész majd kiéleződik; elég sokan elvonulhattak itt, vagy csupán fel-alá jártak hosszú időn át, kopott volt utánuk a padló, és meggyűrődött a szőnyeg — úgy annyit ülhettem ezalatt, ezt megelőzően meg ezt követően a helyemen, határozottan emlékszem a kinyújtott, meggémberedett lábamra és a csizmára, ami a lábamon volt, mert korábban nem viseltem csizmát — szűk és puha szarán a tél elejének ege tükröződött, szürkére oldott és ködös, ezt mutatta a majdani fény, ami behatolt, amíg csak odakinn és inkább a magasban át nem itatta valami narancsvörös árnyalat vagy reflex, de amúgy most már nyugalom volt, fülem mellett elült a huzat, a légmozgások teljesen lecsillapultak, nem fújt lélegzet az arcomba, sem hajszálaim közé, fejbőrömet nem csiklandozta tovább az idegen langyosság, amit még a hosszú tartam alatt sem tudtam megszokni, de most különben is vége volt. Mi kötötte le figyelmemet ebben a távoli pillanatban? Ahol voltam, az öreg, világoskék mintájú, de világi mocsokban bőségesen meghurcolt szőnyeg a lábamnál hullámot vetett, mintha kötelet húztak volna át alatta vagy ott vezetne a Föld ütőere, kidudorodva, de nem lüktetve, hogy a talpammal leszoríthatnám, s ezután lássuk, hogyan, micsoda rengésekkel fog tiltakozni ez ellen — hanem ez csak egy tetemes gyűrődés volt, amit a hosszasan csoszogó,

szinte bánatosan tovabotladozó öreg lábak nyomán vetett, ami képtelen a tovahömpölygésre, hogy elmossa magát, ahogy helyében a víz tenné: pontosan megéreztem ezt, amikor lábammal rádobbantottam egy fekete bogárra, pincebogárra vagy inkább svábbogárra, amely a még derengve tartó napvilág ellenére magasra emelt hassal futott végig a szőnyeg kikopott és némileg elszíneződött bolyhain, majd szapora ízületmozgatásokkal, potrohának gyűrűző hajlongatásával igyekezett megmászni a gyűrődés görbületét, leküzdeni bizonyára, mert ellenállt neki — példamutató igyekezet volt ez, inkább érdekfeszítő, mint bosszantó, talán némileg még emberi vetülete is volt ennek a küszködésnek, esetleg közelébb kellett volna hajolni és ebből a szempontból mérlegelni az elszántság e menyenyiségét, hogy érdeklődést tanúsítsak! Ám én csupán a fejemet fordítottam félre, hogy ne láthassam a visszamaradó nagy és nyálkás pecsétet, a széjellúzott, barnásfeketén fénylő kitingpáncélt és az alóla fehéren kiforduló belsejét, és ne gondoljak az egész látvány pontos és fertőző, nyálkás lenyomatára a talpamon, ahogy lassanként beivódik a halott bőr pórusaiba; ám e kék hullámról oldalt fordított pillantásom mégis megakadt valamin, mesterséges világítás ernyőjén nem nagy távolságra tőlem, s ez a bura pergő mészporként, púderként vagy lisztként oltotta ki a napszak természetes félhomályát, megbontva a tágas ablakon bevetülő, szürkébe oltott tömb hasábját, amely lehetett volna akár székesegyházi világosság is, sugárnyaláb, amelyet a *spiritus* áraszt, függetlenül attól, hogy már rég nem miséznek neki e helyen: csupán kis csoport társalgott ott a fény alatt halk, visszafogott szavakkal, rövid, egyetértést kifejező megnyilvánulásokkal, mellettük pedig gyermek aludt, ruhástul, ám ettől függetlenül mégis feszültséget mutatott ez a kompozíció, beállítás vagy csupán szervezetlenül és tetszőlegesen kialakult véletlen képződmény — nem dráma zajlott és nem jelenet, talán valami, anyag, dolog, eszme jelentésének a megbeszélése folyt a maga valós eszközeivel, s hogy váratlanul, az iménti helyzetemet megtagadva magam is tartozhatnék közéjük — a tény nem kíváncsivá, hanem haragossá tett, mintegy bosszúállásra serkentett, egyszerre éreztem, hogy ingerlékenység, sőt indulat önt el, máris szót kerestem, szó után kutattam magamban a közbekiáltásra, olyan szó után, amely lényegemet fejezné ki, tenné nyilvánvalóvá vagy határozná meg, mint aki az otthona után kiált, szemernyi hajnali melegségért lamentál, hogy ott a lámpa alatt megzavarjam vagy épp összezavarjam őket, de mindenesetre megdöbbszem; megriasszam

és felmorzsoljam ezt az idillikus beállítottságot vagy nyugodalmat, bár tudtam, hogy számomra az átmeneti jelenet látványa sokkalta inkább nyelvi, határozottan kifejezésbeli kérdés, ami egy félrefordított tekintet pillanatnyi eredménye lehet, továbbá az alvó gyermek jelenléte higgadtságot sugallt, úgyhogy kiszálltam abból a recsegő, talán kerekéken gördülő, foszlott huzatú székből, melynek felszakadt rugóit valakinek az odavetett kabátjával fedték el, majd a legnagyobb természetességgel hajoltam el, hogy kiigazítsam azt a történeti síkot, elszunnyadt vagy meggörcsült tükröt, amit az őszi szőnyeg mintázata képezett, vetülékén a csomózók vérével és most már bizonyára soha el nem oltható szomjúságával.

Mivel az indulattól már nem tudtam volna visszautálni a székbe, tulajdonképpen nem is akartam, valamilyen irányba kénytelen voltam elindulni, mert szándékomban állt minél előbb ablakot érni, hogy a térbe is beilleszthessem pillanatnyi tartózkodásom színhelyét — feltűnés nélkül ajtót nyitottam, amelynek vezetnie kellett valahová, ugyanilyen derengésen keresztül, amilyenben érkeztem, ha érkeztem, ha nem itt voltam mindig, ugyanolyan állapotomban, ahol semmi említésre méltó sem esett meg velem, és csak ezután kell majd bekövetkeznie, oly hosszú idő elmúltával, mint amennyire a születéstől a halál eshet, ez is felmerült bennem futólag, legfeljebb csak mint ábránd, vagy az efelé való törekvés, nem itt, ezen a helyen, hanem valamiféle elméletben, amilyen a kitérés lehetne valami elől vagy ennek a megelőzése, előzetes kárpótlás érte, valaki más személyének az érzékelése, teljes átélése: sok vagy kevés ilyen pillanat van-e, vagy az összesség csupán fiktív adomány?

Bizonyára arra várt valahol, hogy az esetében eleredjen az őszi eső, s az formázza meg alakját, vagy csak körülfogja szálaival, ahogy sötét vonatablakból nézné az egyre mélyebbre merülő, a sötétség túlsó peremére torlódó éjszakát, s arcmását ott látná kibontakozni az ablak keretében, miből? — tehát közrejátszik itt valami anyagszerű, vagy csupán elszántság él benne, ki- vagy rávetülni a térre, az elharapózó homály mindinkább kifeszlő, suhogó szálaira, lefelé ereszkedve, mintegy maga is alászállva azzal a didergéssel, ami előnti, nem tanácstalansággal, hanem más, valós látképek és események a jelenlegivel való összehasonlítási lehetőségével, amikor, mondjuk, nem ez a folyamat zajlott még benne, amely összehasonlíthatatlan, hanem esetleg egyáltalán nem zajlottak még folyamatok a világban, legalábbis akkor nem volt semmiféle alapja sem az összehasonlításra — mondhatnánk, tudatlan vagy érintetlen

volt —, s most egyszeriben honnan ez az aránytalanság, hogy nem teljes önmagában, ez a körmondfonság vagy fondorlat benne, vagy elpalástolhatatlan vágy elérni önmagát, önmaga mását, egy régebbi történetbe vagy a mostanitól egy későbbibe szállni be, ahonnan tud-e majd szabadulni még akarata szerint? — mert hol éli majd le az életét: egy pincében talán, amelynek rácsos ablaka nyílik — ó, ha nyílna! — néz az alacsony menyegyzet alól az utcára, s odalenn a háttérben égő gázrózsa ellenére örökösen mindegyre halványuló a derengés, s ez a pince lehetetlen társasággal telik meg, csupa koldussal, ide gyűjtik őket vagy önmaguktól gyülekeznek, enyhe büzt, savanyú szagokat libbentve magukból vagy az ázott ruhájukból, ami azonban pusztá szubsztanciájukként is elfogadható lehetne, nem is szólva az ásító, szűkfejú szuburbánus beszédjükről, ami az egykori startjukból megmaradt számukra, akár egy elmocskolódt, selymes fényét veszített nyakkendő, hogy emlékeztesse őket, miszerint mégiscsak óriási mulasztást követtek el azzal, hogy nem akasztották rá fel magukat még akkor, amikor nem volt késő, mert, íme, lassan minden késő lesz, a beszédre is késő van, egyre sebesebben hadarják a mind ziláltabb szavakat, vaktában vetődnek nyelvükre a fogalmak — micsoda bugyborgás mehet végbe az elsötétült agyvelejükben, micsoda fuldoklása a fogalmaknak! —, ahogyan a vonatkerekek is örölkhetnék mindezt, darálhatnak, ha volna, aki magához vonzaná e zakatolást, hallaná és átélné, ugyanilyen alkonyati időben, amikor az alkonyat végeredményben már csak emlék, egymásra másolva valamikből az emlékezetben, talán még utoljára elhatárolható képekből: valaki siet az utcán, iparkodik védett helyre érni az eső elől, amelyik majd itt megered, feltételezhető *eredet* lesz; fekete bőrtáskát cipel magával, annak nyikorognak a szíjai, a csatjai, valami súlyos és alakatlan tömeggel van kitömve, csöppet sem sarkossal vagy szögletessel, inkább önmagába simulóval, amit nem befolyásolhat semmiféle feszülés, sem váz vagy keret, de ettől függetlenül mégis nehezebb annál, hogy teljességgel érzéketlen legyen, tehát valami elevennek a darabja. Az utca nyitott árkanak partján, amely egy lépésnyire lehet a téglajárdától, magas fák suhoghatnak, lombozatuk az ősz ellenére még szinte érintetlen, bár már valami fényserű perreg róluk szerte, színük-e ez, ami átítatja a levegőt, vagy a világos felhőkből alácsapó ködszerű permet, amely a homályt átírja, bepárázza, bizonytalan formákkal igyekszik kitölteni a fényes és megbolygatatlan évszak után, amíg csak világos-

ság nem csap át egy tetőgerincen, bizonytalan és reszkető előbb, de akkor is már az estébe vetül, amely végtére is testté torlódik össze, és a fény nem más, mint pusztá pászma vagy pamacs csak, alig érintve a sötétség nyirkos és hűvös érzékeit, mint amilyen e szélnek a dermesztő susogása az előbb-utóbb most már feltáruuló lombbal, vagy a már hűlni kezdő házfalak egyenletesen érződő áporodottsága, vagy egyáltalán a csend vagy a némaság az elemek felvonulása mögött, a tulajdonképpeni igazi anabázis, és ebbe kapcsolódni be ilyen léptekkel, ilyen kemény talpú cipővel, szinte serkentve a sorsot, amely ilyenkorra már nagyra duzzadhat az emberben, a dobhártyáját feszegeti, a nyelvén lüktet — hát milyen íz ez, milyen íz? — ha nem egészen egyéni és sajátos, kifejezetten részvétre indító, csak nem tudni pontosan, mivel szemben vagy mi iránt, de hogy ennyire kacér, érdemes gondolni vagy számolni vele, csak fokozatosan küzdeni le, némi odaadással, bánkódással, ami végül is fölébe nő. S azután egy homályos hátsó konyhában — mert minden út ide vezethet, valami homályos hátsó konyhákban enyészik el az emberiség, akár a vesztőhelyen, ahol kést fennek és vér szokott spriccelni, a padló meg sötét, mocskos téglá, amit élesen karistol a cipő vasalása, s a berendezés is inkább futólag összetákolta vagy összehordott, vaskampók a falban, amelyekről fokhagymafüzér lóg meg avas nagykabát, teli nyirokkal, amit a bolyhaira felgyülemlett zsiradék rétege nem hagy kiszellőzni, sem kipárologni, az asztal meg nagy, lesúrolt oltára az áldozatok szent kibebelezésének, mindig valami maradványokkal, amik eleven húsrá vagy vérré utalnak, pikkely szivárványlik fel a deszkahasadékban, ahová a sóval együtt berakódott vagy utóbb kristályosodott ki és merült elő — a fekete bőrtáskából előkerül a meghatározhatatlan tartalom, egy hosszú, vértől harmatos és szinte még kialakulófélben levő húsdarab, amely fölé néhányan odahajolnak, és akár valami csodát vagy érdekességet vesznek szemügyre, peremeit emelgetik két ujjal, mintha határozottan be szeretnék tájolni, hogy melyik része legyen az eleje és melyik a hátulja, ám ilyen szempontból alighanem csalódást kelt, mert azonosíthatatlan, s állaga is lassan valami sértődött és végleges alakot ölt, nem formálódik tovább, hanem levet ereszt maga alá, amit majd a sötétben is tovább szivároztat, ha majd eloltják felette a lámpát és fehér vászonnal takarják le, mint aminek bele kell nyugodni felismerhetetlenségébe vagy kiismerhetetlenségébe, mert az elképzelhetőnél merőben más célja? feladata? van, funkciója? szerepe? — és azért hozták ide, hogy erre a kérdés-

re adja meg a választ, addig fogják nyaggatni, amíg ezt ki nem böki, vagy kínjában a hátára nem fordul, mutatva világosabb árnyalatú, harántcsíkos hasát, ékességét vagy tikát: ezt mindenesetre jól kitervelték így, az őszi este fakón eláradó szelében vagy a deszkaajtó mögötti enyhelyében, amibe most bezárják a puhításra szánt és azonosítandó húsdarabot, nehogy valami hozzáférközhessen, gyámolthassa kínjai közepette, vagy egyenesen megrághja, levét fellefetyelje, majd marcangolja és vonszolja egyik sarokból a másikba, vörös foltokat hagyva a téglapadlón, amíg be nem porozódik, hogy végül majd úgy fest, akár valami bársonyos, égből aláhullott bugyor, őszi, ördög bőr, égszürke vagy ólomszürke angyali batyu, magától értetődően a középre perdülve.

Am ejtsünk végre szót anyagi természetű dolgokról is, hogy a rozs, mondjuk, hogyan termett vagy nem termett az idén, szóljunk a magas szalmájáról és az alacsony, szúrós tarlójáról és a lilás színbe játszó lisztjéről, mindennek hasznát fogjuk látni egykor, akárcsak a zabnak a másik táblából, amelyről itt szó sem esik, mindenesetre érdemes izmot feszíteni az aratás gondolatáért, mint ha vetettünk is volna, de nem vetettünk, hanem idegen földekről ábrándoztunk, idegen sárról, lovasok voltunk vagy kísértetlovasok, olyan éjszakákban csikorgott a heveder szíja, amelyekből szinte semmi sem volt kivehető, lovak álmodták hozzá a vidéket, mert sötétben is látnak, és mi gyakorta napvilágnál sem igen, mert bóbiskolunk a hosszú úton, vagy leszállva megint csak bóbiskolunk, várunk, várjuk, hogy a hazánkban beérjen a rozsunk, és a belőle süttött kenyér első falatiának az ízére, mert ki gondolna különben ilyen ízre, hol férhetne meg bennünk a hazaszeretet, ha sohasem állana ki próbatételt? De a rozs szára már magas volt, mell-, sőt vállmagasságig ért, és sörétes puskával lépdelve benne, várni a célpont rajtaütésszerű megjelenésére, vagy hol csörtögnek, örvénylenek a valószínűtlenül vékony, mégis szívos szálak, arra ügyelve csupán, közben mire vadászva? A szalma illata mindenesetre megbabonázó, ősszel felidézetten, átérezve, akár mag az ugart, ahová sohasem fog visszakerülni, és ennek az érzésnek az alapján kénytelen megtartani alakját, amelyből mindig világosan következik, hogy megtermett. Nos, miután keservesen visszasondródtunk ide, ki ne vágyna emberek közelségére, nagyképűségére akár, harsány határa, amit majd hallatni fog, ha rájön, hogy ritka madár a hűség, és szinte az eszelősséggel határos, s jaj annak, akit kísér, s főként ha még gondolkodik is — egyszóval nehéz sors, megválthatat-

lan, a dolgok mindenkori rendje szerint vagy értelmében: mert ez a keserűbb szó, hiszen értelmetlen a korcs emberi értelemmel befogva; tehát évekkkel később talán, ismét visszatérve a rozshoz, a kalászok közé szinte, vagy lehajolva a leendő tarlóhoz, már este, valami nyomról dönteni el, hogy láttuk-e valaha vagy láttunk-e hozzá hasonlót? — folytatódhatna ekként is e megkezdett beszélgetés, a húsdarab látványa felett érzett iménti öröm kisugárzása, amely meddig képes elhatolni, mely távolságokig? —, hanem az érkező végül is távozni készül, csupán egy megrágtatlan történet marad utána a levegőben, amelyet talán szeret, de lehetséges, hogy nem is szeret, a hívésnél nagyobb benne a kételkedés, ahogy az őszi napban több a sötétség, mint a világosság, a szélfúvásban az üres beszéd, és a tágasság is belülről netán szűkös lehet.

Az utakon ilyenkor, természetesen, leáll a forgalom, megáll az ész: csak nagy, fekete kutya suhan el, amelyiknek inkább láncon lenne a helye, láncrea vert vigyázóként, amelyik ugyan mit őrizhetne meg abból, ami még nem vészett el; a kor fölé kerekedve úgyszint minden a helyén van, akár egy látomás vagy mint pusztá törvényszerűség, utólag megfogalmazva, a múlt poros papirosára vetve sietős folyóírásként, mert nem csupán az igazság fog fennmaradni, és hogy ez elejét vegye szétömlésének, széttagolódásának, vagy szétcsatangolásának — mindenesetre ironikus elképzelés mind a megfogalmazó, mind a szemlélő vagy olvasó részéről, eszmék ütközése és feltorlódása, mert ki nem kedveli az eszméket és a kísérteteket, akiket igen helyén való lenne tenyészteni az eszmék táptalaján, szélzúgásokat, éjszakai riadalmakat benépesítendő, ez kielégíthetné elvárásainkat, zománcot fújhatna ránk a félelemből, zúzmarát, ropogó páncélt, és ez a dermedés igazolhatná csupán a hullólét csődjét, ezt, ami odafagy az arcra, a lárva türelmét és bizakodását, örökletes tudományát, amely már-már fölébe kerekedik, túltéve rajta. Tehát váraKOza, vesztegelve és bóbiskolva — mert mindenkire van példa — mint iszonyatos dugulás, más lesz a préda és merőben más az elvonszolása, az a nyom, amelyet követni lehetne az álcázott csapáson, csillagfényben — amennyiben derült az ég — a rozstartlón keresztül, de akkorra már idejétmúlt az egész, hiszen a rozsz nemrég még talpon állt, tehát valami semmiképpen sem egyezik, vagy ne is gondoljunk rá, hol következik be eszmélésünk, talán hámló vakolatú sarokban ülve, hogy hátravetett fejünk nehogy oldalt billenhessen.

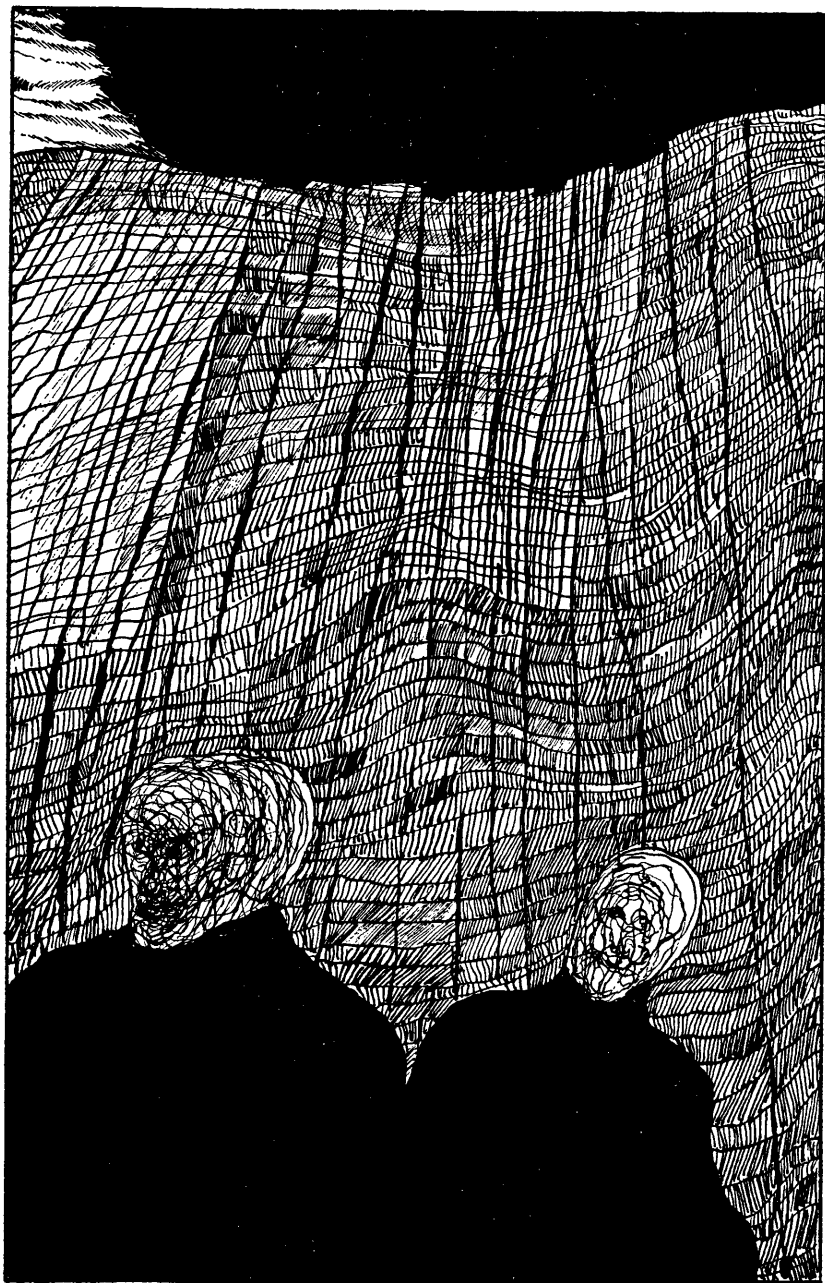
A jelentésteVő akként áll a tűz fényében, mintha térdig örvény-

lő, fortyogó vagy lobogó paprikás lében gázolna: mozgása lángok keltette illúzió.

„Ne igyanak kendtek égetett bort, mert az lassan ölő mérég, inkább készítsenek maguknak zöldséget.”

A hátracsuklott fej nem mozdul, pedig a tűz belevilágít az orrlyukába, igen kellemetlen érzés lehet, s nem ártana árnyékkal választani el a tűztől, s ha arcbőrén is megszűnne a lobogás cirógatása, hiányára talán felrettenne: a kiserkedt, deres borosták, mint valami tapogatók, előbb-utóbb megéreznék a végbement változást, az árnyékot vető test közelségét, s akár szitkozódva is, de ráébredne, hogy valaki valamire kényszeríteni akarja a figyelmét, és változtatna kényelmetlen testhelyzetén, amellyel szinte nyakát törő álmanak, ha ilyen állapotban létezhet álom, pontosabban játszódhat le emlékezésre méltó testetlen folyamat, csaphatja-e be káprázat az embert, akinek csupán a személytelensége adott és bizonyos, látszólag, vagyis kívül a tárgyi függőségen, a látványon, amit nyújt — hanem hogy e mozdulatlanságnak előbb-utóbb vége kell hogy szakadjon, nem tudni, mibe fog széjjelrobbanni vagy feloldódni, akár valami víz alatti tünemény, görgetve maga előtt a várható meglepetést, amittől óvakodni a leghelyesebb; tehát szabályosan sarkon fordulva magára hagyni mindenek lehetőségét, mentve a sértetlenség látszatát, ahogy az ember kihúzódna a térből, visszavonulna egy vízióból, mert ráébredt, hogy benne van, s tapintatlannak találja jelenlétét, tapintatlanságnak a szereplését, amire alkalmatlannak érzi magát, nem kedveli különösképpen sem a tüzet, sem a vizet, amiről itt mint döntő közegről esett említés, inkább az illatok felé vonzódik, annak az alvónak viszont inkább a bomlások szaga a sajátja, morbilis kigőzölgés, lehetséges is, hogy az éjszaka múltán csupán a tényszerű konstatálás marad hátra, amelyet akárki kimondhat, aki az arcába hajol vagy csak közelebről szemügyre veszi a lelógó, nyitott tenyerével kifelé forduló kezet, s a közönyösen, mintegy félbehagyott mozdulat közben eldőlt lábfejet, miszerint: ez az ember halott.

Tehát ezt a képet látva riadni fel a félhomályos alagsori helyiség sarkában, szinte penészzöld megvilágításban, talán a korhadás fluoreszcenciájában, amikor a gombák már mélyen megtelepültek a fülkagyló labirintusában, most váratlanul előrontva felordítani, mint aki álmában kiáltozik több nyelven és több hangon, ami egyáltalán nem befolyásolja a többiek beszédének egyhangú moráját, avas, rekedtes, borízű zsörtölődését, felemás, alaposan elmerült



és pókhálóktól belengett értesüléseik kinyilvánítását, hogy kit mi sodor vagy vonszol a hátán, miféle félreértés vagy tragédia, s hogy miért nem tudnak ettől szabadulni, mintha nem lenne testük, csupán a rigolyáik révén érintkeznének egy ugyanolyan rigolyás világgal, újabb és újabb ötletekre jutva, amelyekben most úgy pompáznak, akár a forró égöv orchideái, amelyek itt, ugyebár, nem érik meg a másnapot, ezért az azilum, ezért a nyomorúság, hogy ebből bontson fölébük szárnyat az éjszaka, miután kénytelenek elcsendesülni az önmaguk által meghatározott velum alatt, amelyet csak itt-ott nyom ki valamelyikük formátlanra vert vagy zúzódtott orra vagy elszabadult, kaszáló mozdulata, amikor a vacsorájukért kezdenek nyomolni, mert mindannyian mindig éhesek, ez az az érzés, amit sohasem tudnak leküzdeni, a főtt padlizsán és a főtt karfiol, a kifordult belü paradicsom látványától lelkesednek fel csupán, nem beszélve a szeletnyi rozskenyérről, amely állottságtól nyikorog a foguk alatt, de végeredményben még mindig felébreszti valaminek a képzetét: elgondolható testetlen mivoltukba emeli át őket, valamikor szabad elhatározásokat és akaratokat idéz fel, erekciókat és hevületeket, futtában megvitatott témákat, amelyek most ürességtől kopognak, s végeredményben utcákat és házhomlokzatokat, de talán ezek sem léteznek többé, nem olyan egyszerű végigmenni rajtuk, alattuk, miként tűnhetne, ha még maradt valakiben jártányi erő; csakhogy itt elhal a suttogás, sértődöttség lesz úrrá a levegőn, no meg az evés fejekben visszhangzó kényszerű zaja — egyszerre falják fel múltjukat, fogyasztják el jövőjüket, zuhantukban elszakadnak egymástól, és ki-ki egymagában rágódik.

Vannak, akik itt azt beszélik, hogy volt olyan idő, amikor egy megteremtett szerecsennel, akinek a lába nyomában, ahová lépett, összeszaladt az esővíz, utcáról utcára járt, a szerecsennek egyremásra villogott a szeme fehérje, pillantásával megölte a madarat a levegőben, szeme sugarától lángot vetett az eleven fa kérge, úgy vonultak le-fel, mintha a háromkirályokhoz mennének követségbe, követeltek valamit, valakit, bementek a házakba, vagy betörték, mintha így tartaná kedvük, akár azok a feketék, akik a francia csapatokkal érkeztek, sokkalta később, s a szárnyasok réme voltak, az udvarokban elkapták a magkakast, s nyakánál fogva addig forgatták a fejük felett, amíg a feje a markukban nem maradt — de most nem is ezekről az időkről és nem is ezekről az eseményekről van szó, korábbi, sokkalta ijedtebb időket vagyunk kénytelenek átélni, vagy csupán zaklatottabbakat, amikor aligha volt még mit veszi-

teni, akkor kezdett kialakulni annak a lehetősége, hogy az embernek talán veszítenivalója is lehet majd egy napon, mert pusztá pillantással eddig még senkit sem öltek meg, különben pedig jobb, ha az ember engedelmeskedik, amennyiben kedves az élete, nem maga szolgáltat eleven példát arra, miként járnak mindenkor az engedetlenek — tehát ezzel a nagydarab fekete emberrel közösen keresték a szerencsájüket, amíg csak a fekete váratlanul meg nem betegedett, vért nem kezdett köpködni, s amennyi vért így eltékoztolt, azzal arányosan aszalodott is, meg a fekete színéből is veszített, egyre szürkült, mint a teste éjszakájából teste nappalára kellene virradnia, amennyiben túléli ezt a szürkületet, de ezt már nem várták be, hanem mindketten kocsira ültek, mert a szerencsen a lóról már leesett volna, s elhajtottak dél felé, a szerencsen hazájába, a többi már nem ennyire világos, hogy hogyan történt vagy játszódtott le, de annyi bizonyos, hogy évek múlva a szerencsen nélkül tért vissza, de most heten, heten vagy nyolcan voltak, s folytatódott ugyanaz a rohangálás: végre kisült, hogy miben sántikálnak, valami papírokat kerestek, amit valaki magánál kellett hogy őrizzen ládában, a süvege alatt vagy csizmája szárában, de senki sem tudott ilyen emberről; nos, azt az embert keresték, akiről senki sem tudott, a hű szolgát és önfeláldozó csatlóst, de, sajnos, itt ilyen nem akadt, ostoba, tunya, meggyötört ember viszont annál több, ezek népesítették be a világot, akikben különben is már sokkalta inkább előrehaladt a kiábrándulás a hűségből, az önfeláldozásból és mindabból, ami addig történt és azt követően fog történni ebben a világban, az égöv alatt, a kontinensen, akárhol — ennek nem lesz semmiféle hozadéka, szellemi kicsúcsosodása, hacsak az nem, amikor egy este, egyedül meredve a fogadóban a sakkasztalára, könnyelműen és meggondolatlanul magához nem intett egy ott lábatlankodó gyereket, aki vagy várt valakire, vagy nem volt hová lennie, a száját látotta, mintha minden a legnagyobb rendben volna, s miután asztalához ültette, csak ámult a különös bábokon, majd szó nélkül három játszmat megnyert ellene, mintha az ördög bűjt volna bele, vagy az küldte volna a nyakára, ha már nem tud magával mihez kezdeni: valahogy ekként állunk a hősökkel is, akik a görögtűz fényében összeomlanak egy gyermek tekintetétől, hiszen a minden tekintetben helyes irányt sohasem választhatják — aludjunk rá egyet, jelölhetik ki maguknak esetleg a döntés elodázott, bár várható időpontját; hanem milyen döntés kerülhetne itt szóba, ha utóbb nem utal eredetére, okára, ahonnan számítani

kell, megkezdődik törzsünk új időszámítása... nos, ebben a féktelen térben találni lakhelyet, kivetkőzve a beleélésből, leszállni a rideg közlékenység síkjára, mintha valami feltétlenül magyarázatra szorulna, magyarázatra szorulna a puszta létezés, szemben más, magától értetődő létezésekkel, amelyek úgyszólván a Genézisből adódnak, erednek, és ebben a büszke formában foglalják el helyüket, nem valahol, hanem egészen konkrétan *itt*, birtoklóival valaminek és akarattal rendelkeznek, s oly magától értetődően veszik maguk elé a birka csontos húsát, mintha belőlük származna, részük volna, vagy valaha ez volt a világ, mielőtt még szaván fogták volna, hogy hirtelen elhalt tőle az érverése, és csak egy dermedt mozdulat maradt belőle, ahogy ott félúton megáll a pisla világosságban, úgy mocskosan, ápolatlanul, amott meg még mindig száguld a mángorló, görög a nagy rönk át a lapályon, már nincs hangja, pontosabban nem a fája pendül a rögön, hanem mindez mélyebbről kél, mintha szakadna vagy a szálain repedne.

Tehát ekként lesz nyugovása ennek a napnak, mintha kiborult volna az ég alj paprikásos tálja, amelyből az imént még a zenészek igyekeztek valamit kiszedni a villájuk hegyével, vagy kenyérdarabot szúrva rá kimártogatni: a naplemente csendje volt ez, amelybe beleveszett a kutyák hangja, és fellobogott az acetilénfény — ej, ez a sápadt társaság is, amint imára gyűlik az alkonyatban, lassan alászáll az égbolt alacsony fellegeiből, hűvös az este, végtelen a tágasság, ami a bor bronz fényébe fülk.

De a nagybőgő, az az érzésem, nem nyughat, ima kell ezeknek, lófasz, inkább muzsika, hogy dörömbölgjön a képükön meg a fejük tetején, hogy aztán most az egyszer tántorogva iramodjon neki az ugarnak a léckerítés, s hát megáll majd, ahol megáll, valaki úgyszólván előbb-utóbb baltával fogja felapritani, hogy valami tüzet rakjon, de ez nem most lesz, most a levegőben bokázik már, keze meg akár két szarv, felfelé mered, öklelőre áll az egész világ, nem ilyen tánc kell ide, simogatós meg riszálós, hanem hogy leakadjanak a bordái a gerincéről, úgy rugdalja meg önmagát, hogy fejbőre leszakadjon és a szeme kiforduljon, mikor lesz már elég ebből az egészből, békés emberek?

Hát suttyomban, mindenesetre suttyomban indul is valami diszkusszió, azoltától, hogy a nap lement és szoldával csapatták meg a hideg bort, mely mintha beleköptek volna, ejnye, adta egy felzúdulás az asztalok alja, taplót kellene a fülükbe dugni, hogy átforrósodjanak kisség, nyúltagyukból lecsorogjon a lé savója, beh

sarkalatos ma, szomszédasszony, hát majd erre odavigyázunk, azt húzd, az istenit a fülednek, hogy Nem messze van ide Kanizsa ... hágj rá a tehén farkára, ha nem hiszed.

Kavarodás van kialakulóban, a fegyelem eredendő lazulása, az érzelmek elburjánzása, nem nyilvánosság elé való magaviselet, csak észnél legyünk, ez sem tarthat örökké, rájuk fog virradni ezekre is a nap, milyen nap? milyen nap? hát a holnapi nap — de attól még nem kell mindjárt a kútba esni, elég lesz, ha holnap dudálnak bele, nőjön tele szőrrel a szája!

Nem, az én ajkamon nem csattantak fel ily kemény szavak, amikor oldalamon asszonnyal végül is futó célomhoz érkeztem, kaptattam felfelé a foghíjas, félig a földbe roskadt, füvek, növéstől ostromolt téglajárdán, amely csak úgy felmerült a sűrű gyepe alól, tehát valamikor valahová vezetnie kellett, akár a föld alá is, a víz alá, vagy mit tudom én, a vízszint ugyanis eléggé magasra csillant meg a nád közt, vadménta meg tikhúr meg boglárkák alján, és csivít, csivít, csivít, csivítettek odabenn a nádas mélyén a nádirigók meg más, hozzájuk hasonló kicsi-picsi madárkák; íme, délszak, gondoltam a dal után, perzselő korai napfény, kész Mediterráneum, a süllő kenyér illata a kormos kürtőből, diófa lombjának árnyéka a tetőormon, napozó galambok szinte odaszögezve a cserepekre a tetőn: efelé közelgettem, oldalamon asszonnyal, akár a megrögzött bánat, úttalan út vagy elnéptelenedett csapás, amely végül is a fehér falba torkollik, és ott elenyészik — valóban soha sem tudnék felülkerekedni?

Asszonyom kontyba szedte haját, de az még nem tett ki teljes kontyot, henna színével csapatta meg, akár az égiptusziak, és nem volt zsörtölődő, nyafka, a hon illata hatotta át bensőjét, szeme színe akár a mogyorószem vagy a fecske tokája, a füstifecsskéé, amely már nem fészkelt az eresz alatt vagy az istálló gerendáján, hiszen csak az évszak volt ily csalóka, a távoli, végtelen kukoricaföldek üstöke remegett a délibáb partjain, amelyek hamarosan köddé fognak foszlani, bár az égöv ebben a pillanatban legyűrhetetlen volt, az égalj üvegként pendült, és magába nyelte a pillantást: most értek meg az utolsó dinnyék és repedt fel az uborkák magvas hasa, még fiókgyík bújt elő a fehér plasztikhéjú tojásból, gilisztányi, csupán a négy hajszálnyi lába mutatta gerinces jellegét, de hullőszeme már az alacsony röptű napot követte, tisztában azzal, hogy mily rövid lesz ez az idő, de gyorsan be fog omlani a zsarátnok, amelyet a téli küszöbre rakott a fékevesztett áhítat, és hogy a szilvák

már napközben lilára válnak a rozsdapettyes levelek árnyékában, és e gondolatmenet végére koppanva tesz pontot egy burkából kifordult, lehulló dió.

Hogyan képzeltem el fogadtatásomat — mintha kaszanyúggal kötnék meg a lábam?

A gömbölyű, fehér flaskában felrázzák a zavaros pálinkát — igyál? No, húzd meg?

Időnk lévén forró, fejünk nem kevésbé: Gazduram! — kiáltunk, hogy a füveken megrándulnak s hosszan remegnek a gyönyörűségtől a szivárványló harmatcseppek, a galambok viszont tapsolva verik össze szárnyukat a levegőben, ó, mennyünk boltozata alatt!

Előáll emberünk kávészínű puplingatyában, vetemedett-repedezett, kiszáradt bőré, seggre ejtős bocskorában, hasadt inge lebeg — mind e fesztelenség a rég tapasztalt és az évszakhoz egyáltalán nem illő hőségnek tudható be, ím, ily korai órán, amikor az ember úgy érzi, feje zúzalékkal töltve, háta sajog a honi nyirokban felszedett *rehomától*, abból az időből, amikor még az uralkodó népbetegség a trachoma volt, a nyirkos hideg ől, butít, az embernek az orrán csorog ki tőle az esze leve különben e végtelen őrös meggható, akár valami kísérlet, amely a végső határ megállapítására vagy megszábasára irányul, vagyis annak bizonyítására, hogy a természet végtelenül tiszta, az ember pedig épp ellenkezőleg: hihetetlenül mocskos teremtmény, a keze, a lába, a füle, a farka, tulajdonképpen paca csak, amit a teremtés papírján ejtettek a folyamat cirkaalmas leírása közepette, és most ott rohangál a sorok között, mert nem talál kiutat a betűk rácsán át.

Hát így omlók bele, oldalamon asszonnyal, magam is ebbe a homályba, homályosságba? — az ablakot bévülről nem ártana vizes ronggyal megtörölni, vagy a szemem lábá most hirtelen könnybe, mintha érzelmessé kezdenék lenni, akár egy futóbolond, jóság meg ilyen nyavalyák érzete törne rám, hiába, újabban ezt is majd jellemzőim közé kell sorolnom, egy morális tulajdonsággal máris több van, elérzékenyülve a röhögéstől nyomban egy nyálcsepp cseppen le a szám sarkán: hát majd baszok én a ti utcátokba menni, ezt az egyet érdemes lesz itt nyomban felírni, közlöm is aszszonyommal, miközben a nyálcsepp helyét tüntetem el zsebkendőmmel, mint amikor gyermek kápéról törlik le a lekvárt.

Amikor Sőregivel egy ízben éjszaka mentünk itt végig, és eltökélt szándékunk volt, hogy a pusztai vonat előtt átállítjuk a váltót, s az éjszaka más vidékére tereljük, mint amerre eredetileg

menni szeretne, ilyenkor úgylis valami bóbiskoló bakter vezet, aki ugyan nem törődik azzal, hogy merre megy vele a vonat, csak menjen, hogy minél előbb otthon lehessen, mert még a bundában is fázik, néha még le is ugrik a fölkéből, és egy kőhajításnyit a mozdony mellett szalad, harákolva meg káromkodva bukdácsol a töltés oldalában, s addig a vonat nagyon jól megvan egymagában is, éjszaka pedig nincs utas, aki teli torokból figyelmeztetné, hogy Hova az istenbe! — és ha sikerül, akkor utóbb még vonatozhatunk is, mert be fog bennüket érni; tehát amikor a váltót a magunk esze szerint állítottuk, Sőregi, akár valami fürgé pocok, előreszaladt, ezt nem bírtam benne, ezt a szaladgálását, amikor semmi szüksége sem volt rá, meg azután a meséit, amelyek az ilyen eltávozásai alatt juthattak az eszébe, általában, a Dögevőn kezdte, annyi biztos, hogy csavaros esze volt, mert ki az ördögnek a fejében tudott volna megfogalmazni a förtelmes méretű Dögevő alakja, aki (vagy esetleg ami) alatt szinte beszakad a föld: mondta, duruzsolta a fülembé az undorító meséjét, mintha épp az imént találkozott volna össze vele a sötétben, szóval csupa cafat meg lebény meg bőnye, hab, de inkább tajték, puffadás, lepedék, semmi irreális, minden már több ízben látott és tapasztalt jelenség, száz helyszín összevonása egy-egy szó mögött, a végén kilógó és keccsen kunkorodó sárgászöld nyelv, amely mint nagy kutya nyalintja nyakon az embert, tragacson tologálja és rázatja ki a belét: alkalmasint valami jelkép volt ez, amely mögül szemek merednek a járókelőre a sötétségben — ez az érzés, persze, rövidesen eloszlik, de az ember sokkalta elővigyázatosabb és óvatosabb lesz, mindenütt tüzes karikát sejt, mintha ökölrel kapott volna egyet a szeme közé, de az valahogy félrecsúszott, és csupán a szemhéját facsarta ki, hát most ennek a páriját várja izgatottan, bekövetkezik vagy nem következik be, mert Dögevő mindenestre ott settenkedik a sötétben, cammog és csörtög, így gerjesztve magát, amíg csak el nem jön az ideje, vagyis elérkezettnek nem látja az időt arra, hogy elébed álljon, és túlvilági búzt lehelve kiáltson rád: Hu!

Ekkor valahol a hátunk mögött a hajtány kezdett kárálni utánunk, hosszan és szagatottan, a vadlúd meg a gácsér csácsogásával, a bakter nyilván felneszelt álmában, és tolatnia kellett visszafelé, amit igencsak rühellhetett, de sem neki, sem nekünk nem lehet megtiltani, hogy éjszaka járjunk; Sőregi utánozni akarta, de vállalkozása balul ütött ki, úgyhogy az eredményre nem tereltük rá a szót — hát nagyjából így éreztem magamat most is, kissé rásze-

detten, számításaimban csalatkozva, ám végeredményben akármi-lyen furcsa is az egész, csupán abban lehet csalatkozni, ami nincs, ami van, az kiállja a csalódást: a rossz idő, a beomlott tető, a le-szakadt híd; de az idő jó volt, valóságos adomány, gyúlékony, he-ves, a nyirkosságtól a salétrom erélyesebben verte ki a falat, szinte fehér tajtékként torlódott fel az épületek alján, gyűjteni lehetett volna bombának, de csak egy pulyka csipegette, miközben hátra-felé hatalmasakat fosott, a kút vize is ihatatlan volt, egyenesen lő-porszagú, tele sárga színű, gyűrűző és vonagló véglénnyel, amit meg lehet szokni, de ha a vizet a ló nem issza, akkor az embernek is fölösleges próbálkoznia vele, ha éppen nincs kedve kínjában átfor-dulni a feje tetején, de általában az sem segít, egyszerűen semmi sem segít, mert épp viszi az ördög vagy — Sőregi szerint — a Dögevő, hu!

Oldalamon asszonnyal felléptem a téglából rakott, töredezett küszöbre és megindultam keresztül a levegőn, amely leginkább az olvadt, kisütött zsírra emlékeztetett, kacsá- vagy libazsírra, a szár-nyasokat már javában tömhették valahol, vízben ázó kukorica er-jedt szaga szállongott, s a befogott állatok már csak álmukban rikoltottak vissza a vadkacsáknak meg a vetési ludaknak, amelyek-nek lassan lejárt az idejük, már fémesebb fénnel csillogott a zöl-deskék szivárvány a nyakukon, a röptük a felszedett súlytól pedig kimondottan verdeső volt, közel volt a vadásziidény, amit jó lett volna itt várni be, a sok ügyetlen és fújtató kocavadászat a ku-tyákkal, ahogy fújják a hang nélküli sípot, és biztosak abban, hogy a kutyáik hallják: mindig is hiányoltam magamban ezt a hitet — a vadász hitét, a vadét, de leginkább a vizsláét, hogy szaglászva, el-elakadó lélegzettel nyomuljak majd előre az ég alatt.

Olyan falvak, amelyeken keresztül a szél, keresztülrohan az őszi ballangó.

Egy jó hetet a kenderföldeken töltöttem, rekkenő augusztus végi hőség, amikor a végtelen kiterjedésű, szinte az éjszaka sötétjét árasztó kenderablák kivirágzanak és sárga port lehelnek, alkonyat után még hosszan lebeg az égaljon az elven pollen, de még semmi illat nem érződik, és hatalmas a csönd, és csupán az a hímpszerű valami ülepedik le benne, amíg csak ki nem vágják a sűrű szálakat — ekkor felrebben a kitarult égalj, s az éjszaka hideg lesz, hogy tüzet kell rakni, s ez világít a fokozatosan kialakuló geometriához, amit a kúpok sorai mutatnak hosszanti irányban, keresztben és rézsútosan, s ekkor már felszabadítják a por szagával keveredett

illatukat, amelytől bizonyos idő után belázasodtam: milyen magasak lettek a szemem előtt az út menti fák, s hogy vacogtam a verőfényben, amelytől a bogáncs is kiaszott! És nem volt szállásom! Nem volt hol lehajtanom a fejemet!

Szürke katonapokrócba csavargózva, mindkét végén két-két kék sáv, megközelítem az ébrenlét határát vagy távolodok tőle, napok múltán a Kisasszony napi búcsú, Zsiga Bandi ágál a kerékvető kövön, és az ördögmalom körbeforogva halad az utcán, megérkeznek a hegyes kalapos, fekete mellényes juhászok, bort isznak, nagyon méltósággteljesen, száz év hátrafelé, amikor ezek a fák még csemeték sem voltak, egyáltalán nem létezett semmi sem, és a világon keresztül-kasul járt a nép. Szívesen üt ez a búcsú, mert nincs kívül poharaznom, senki sem támaszt a falsarokba és nem itat le a sárga földig, és nem csap a fejemhez gumiszálra kötött papírlabdát, nem kíván a kocsmárosné pöndöle alá, az indiánbarna földéken fekszem, amelyeket beleng az elhaladt gépek kenőcsének szaga, a növénytorzszok hegyén csillog a fáradt olaj.

Egy papírlapra kezdek írni, 99/61, nem az én kezem írja, de végeredményben valaki mégiscsak ír, táborhelyemen vagy táborhelyemről, elveszett expedícióm, dugába dőlt vállalkozásom, miért kellett magamat félreismernem, valami kényszerítés volt bizonyára a dologban, hogyan nyerhetném vissza jártányi erőmet az esők előtt?

— Csókold meg az öregasszony seggét! — kiáltok fel Sőregi szókincisével, s arrább hemperedek a tarlón, amelynek szálai az oldalamba szúrnak, nagy, szürke, hegyesre metszett faszögek, úgy-hogy kénytelen vagyok feltápászkodni, és a poros takarót, teliragadva elszáradt kenderlevéllel, a hátamra vetem, s úgy botorkálok valamerre, lehetőleg háttal a napnak, így legalább az arcom árnyékban van, és közben széjjelgurítom a fehér pirulákat, amiket a láz ellen kaptam valamelyik kenderkúpozó lánytól, ám már őket sem látom sehol, a vizeskannát is magukkal vitték, amúgy meg nem tudnék semmit sem lenyelni, hagyom mind a porban, talán még közéjük is taposok, s hát hova a fenébe megyek én most? — megyek a búcsúba, ha netán eljutok addig, mindenesetre különös látvány lesznek, érdemes volt összejönni annyi népnek, és mintha még az orrom vére is eleredne, pedig sohasem szokott az orrom vérezni, globálisan nem vagyok gyöngé testalkatú, vagyis most aligha vagyok különb a mosogatórongynál, úgy valahogy haladok, akár a juhnyájba tévedt vak, mehetnék toronyiránt is, ha látnék tornyot,

de a cipőm orrán kívül egyebet alig látok, pedig a cipő sem az enyém, most látom először: valaki lecserélte a cipőt a lábamról, ami megint csak képtelenség, ha már épp az én cipőmre fájtna a foga, akkor a magáéval együtt elviszi az enyémet is, gyors zihálásomból láthatta volna, hogy nem fokozható tovább, tehát nem fogom üldözőbe venni, főként nem mezítláb a tarlón — tehát más-honnan jövök, mint ahonnan én gondolom, s lépegetek ezeken az idegen lábaimon, lépegetek olyan tájon, amelyen járnom kellett valamikor, bizonyára ugyanilyen keserves állapotban cammogtam itt keresztül mint sebesült katona vagy félholtra vert csavargó, és most sem éhséget érzek, hanem biztonságban szeretném tudni magamat a túlélésre, arra az időre, amikor majd éhes leszek igazából vagy tudok éhes lenni; most is végső soron elszakadtam a csapatomtól, és a saját fejem után kísérek meg kitörést ezek közül a körülmények közül, amelyeknek mélypontja másvalahol épp ünnepet jelentene, s én ünnep és ünnep közül a búcsút választom, amikor utcahosszat döngetik a deszkapalánkokat, s akik elszántabak, kísérletet tesznek arra, hogy meglövegolják a templomtornyot, ami itt szinte járőrföldnyire nem akad.

Én is így érek el majd bizonyos magasságot, szárnyra kapok netán vagy más vigasztalódást találok magamnak, összegyűrt papírlap tudatom mélyéről kiszabadul, s a megrekkent levegőben majd kisimul a lepkeszárnyam, s a közelgő éjszakából vagy éjszaka elől becsapódom elképedt, az idők múltán elfeledett vagy elkallódott családom körébe, s lerakom elébük a búcsúfiát, kéksávós kincstári pokrócomat és idegen, vasalatlan cipőmet, de úgy, hogy hűgom bögréjéből kilöttyen a tej és félrenyel, anyám pedig szinte megrettent arccal mered rám, de látok majd közönyös arcokat is, akik vagy nem ismernek fel, vagy tudomást sem vesznek rólam, nem zavartatják magukat: ez volt itt az én házam valaha, ez volt a házam népe, odakinn barmaink rúgják a csepűt, s a nagy kutya a küszöbön fel sem neszelt, meg sem mozdult, amikor keresztülléptem, az oldalán feküdt, s gondolhattam volna azt is, hogy kimúlt — egy lehetséges látvány volt ez az egész, amit a mostani formában kialakult szervezetem nem élhetett át, csupán a magvát rejtegetheti magában valahol e feltámadó elképedésnek, az én sorsom merőben más, nem befolyásolhatja esti hangulat; a gazda, látom, a kútra megy, kezében moslékkeverő, akár valami rövid kard, és kurta római léptekkel fejét készül vele venni ennek a napnak, amelyet majd én megálmodok nektek, s az útjába akadó

gazdasszonyra sújt vele, fültövön csapja, hogy szinte cigánykereket vet — ez már realitásunk képe lesz, ez a kikémlhelhetetlen indulat, a zsákmány illetén módra való elejtése, s hogy a képnek mégis emberi vonatkozásai legyenek, nem marcangolni, hanem, teszem azt, vetköztetni kezdi, nekikészülődik, hogy erőszakot kövessen el rajta, csupa hevület, s végül a szeretkezés mozdulatai a jól megismert és átélt gyakorlatba illenek, úgy is tekinthetjük, hogy végső soron lelket lehel belé, csupán a megtermékenyítés módja különös, épp ezért szakad le képünk az égaljról és hullik bele az estébe, vagy az este fala dől rá, de mindenesetre valami előrehaladás van kibontakozóban, folyamat, amelytől mindenfajta képzelet meglakol, miután manifesztálódása kulcsát beléje vetették, feloldhatatlan, mint minden tulajdonság, s itt vagy errefelé vezetnek engem vak lábaim, ahová csak sokára érkezek.

De végül is megérkeztünk, hová érkeztünk, mikor érkeztünk, az úton kaptattunk felfelé, csak a fejünk látszott ki a laposból, itt, bizony, valaminek a hatására alaposan behorpadt a föld háta, a víz mosta ki, vagy a szél hordta el, vad, eróziós műveletek folytak itt a jövetelünk előtt, amelyekről viszont ki sem tudna számot adni, a világ mindenesetre kitett magáért néptelen korszakában, abban a füves és fás érában, amelynek mindörökre vége lett egy reggelen, s ennek a reggelnek az emléke örökre kicsorgott az agyvelővel együtt annak a koponyájából, aki láthatta, nyálkás és bűzös, sírmélyi olvadása volt ez a jégkorszaknak, rettegve hátrált előle tövis és bozót, sodorta magával az éghajlat változása, mosták az óceáni áramok, amelyek csak az égen át hatolhattak ide, tetemeket, hullákat sodorva olykor, akik tátott szájjal meredtek ebbe a lenti üvegvilágba, oly törékeny volt minden a magasból, amíg csak széjjel nem foszlottak, teljesen szét nem áztatta őket az eső, akár az elszabadult papírsárkányokat, amelyek éjszaka utaznak nagy magasságban, és úticéljuk, természetesen, nincs — nos, ezzel vette kezdetét az a művelet, melynek mi lehetnénk netán a végeredménye, a netovábbja, esetleg a görcs vagy a csomó az anyagában, amelyen az egész el fog akadni, elszakad a rokka szála, üresben fut majd az áttételen a cigányasszony, nosza, rugaszkodjunk neki még ennek a kevésnek, és azután majd meglátjuk, hogy merről lesz a hátulja, és merről az eleje, hát ezt kellene most itt sebtében kiemelni, akár a kútásáskor előkerülő hajó orrát: hiszen volt itt egy nép, amelyik csónakba temette a halottaikat, úgyhogy a vizek emléke akkor még nem lehet oly távoli, s ezekben a lapályokban hal nőtt egykor,

amíg megint, másodjára is fel nem szálltak a vizek, és mi maradt utánuk: a csiga héja.

Tehát baktatva a pusztá földön, amíg meg nem jön a hó, és majd utána a hóban, kurta, féllábszárig érő csizmában, csupán azért, hogy el ne merüljön az ember, de attól még elmerül, addig süpped bele, ameddig kétágú, amíg csak jeges kérget nem von a világra a váratlan olvadás, de ezt oly tisztán, világosan ragyogja be a holdvilág, hogy cérnát lehet nála a tűbe fűzni, és látni a fára felfutó, csörtögő borostyán légyökereit.

Oldalamon asszonyommal betoppanva télvíz idején — mi az első teendő?

Azokról ott majd leesik a gatyá a riadalomtól, a kavarodástól, ami támad köröttük, kutyákat csendesítenek, és sapkájukat lekapva madarakat kergetnek, egyszerűen nemigen tudnak hová lenni, és mindazt a hihetetlen nyargalászást asszonyom jelenléte váltja ki, tiszteletköroket tesznek előtte, pedig micsoda ványadt teremtés, azt csak én tudom, csupa horpasz és riadalom a teste és fehér bőr, nos, ebben a fehérségben kell nekem eligazodnom, megleglennem a bozontját nap mint nap, ó Nemezisz! Hiszen majdnem zörögnek a csontjai, úgy kell előtte utat törnöm a hóban, mert különben kifulladás, leperegne, mint az ég faláról a festés, mint arcáról a hirtelen fagytól kicsikart könnycsepp, még szerencse, hogy nem festi magát, mert barázda maradna tőle az arcán, árulkodó jel!

De utána nyomban a szánkéért kiáltanak, hogy bort! Bort hozni! amellyel majd hogy boldogulok, puszták fagyos bora! S kerül ló is, a zablát már magam teszem a szájába, és elporzunk a laposok felé, akár a Morozova bojárasszony — kár, hogy asszonyomat erre a rövid időre is magára hagytam, mit nem kérdeznek majd tőle! És mit válaszolhat, ahogy majd ül görnyedt gerinccel a hokedlin? Festett fal előtt!

Távolabb kásás latyakba keveredünk, a ló oldalazó és türelmetlen járásából venni észre, hogy itt valami megindult a hó alatt, csak hová tarthat? Felrepedt a Föld burka? Vagy csupán az mutatkozik, hogy eddig engedékeny idő volt, és a talaj nemigen adta még ki a melegét, s majd csak a fagyos szél fog elbánni vele?

Mély megrendülésem napja ez!

Hanem hangos vitába kezdünk a szánkón a leendő borról, miféle borról — habzik belőle az élesztő, zavaros sárgászöröses lé, s látszik, hogy vacog a hidegtől, s a korai este mutatja fekete utunkat visszafelé, amit húztunk magunk után, most mintha felgöngyö-

lítenénk: esni kezd a hó. Micsoda szomorúság ez, ami váratlanul körülvesz, a kopár ágak meg ez a csönd...

Óh, asszonyom rövid lélegzetébe veszve. Mintha csupán annyi levegő volna, amit felváltva egymás szájába fújunk, dulakodva kapdossuk el egymás elől.

Te sóhajts. Te sóhajts!

(Folytatjuk)

TÖREDÉK

DANYI MAGDOLNA

Úgy lássanak. Levegőből is
megformálhassanak. És sose
kérdjék: te vagy-e az
az érett magház,
mellyel birkózik a szél,
kereng vele
a nehéz földek felett,
s bár nem remél, de fél,
hol ejtse le, ha mégis
magja kél, s lesz belőle
húsos zöld növény . . .

A televény majd betakar,
ha fázol, mint gombát
az avar, s nem reszket
a mag a hó alatt.
Mert tart a lét,
mindegyre még,
és fölemel.

ZSOLTÁR

T A R I I S T V Á N

Hogyan zengjek dalt, Uram,
mikor felejttem a beszédet.
Ellenségeimet oly sokáig
távol tartottad tőlem,
meg őket nem ismerhettem,
fel ellenük nem fegyverkezhettem,
szavakkal, melyek nyílnál
sebesebbek és mérgük kígyók
mérgénél gyorsabban ölő.
Ezért üres magházak
az én gondolataim,
miket hiába ráz most
a pusztai szél keze.
Elszunnyadtam Uram,
mint katona az őrségen.
Fülledt álmaimban hagytál engem,
nehéz étkek, csábos italok,
zsíros huncutságok között.
Magamra hagytál Uram,
ahogyan magukra hagytad
a köveket a nagy hegyen,
vagy a homokot és mindenféle
porokat ideleenn.
Ha nem látjuk egymást,
magunkba hogyan láthatnánk?
Jelenlétemmel magasztallak,
melyről mást gondolnak ellenségeim
és mást a barátaim,
de te tudod, mit jelent
az én szótlán gomolygásom, Uram.

RÁKHEL ÉS LEA CSINTALAN KÖTŐTŰKKEL

LADIK KATALIN

A lelógó felhőket
Ingük alatt kibuggyantják
Szőrös folyóba mártják
Kígyó! — visít
S nevetve beléhempereg
A véres földieperbe.

SZÜRKÜLET, SZÜRKÜLETBEN

MAURITS FERENC

&

albert látta az ördögöt
pisált a paréra
szürkületben

vörösen sistergett

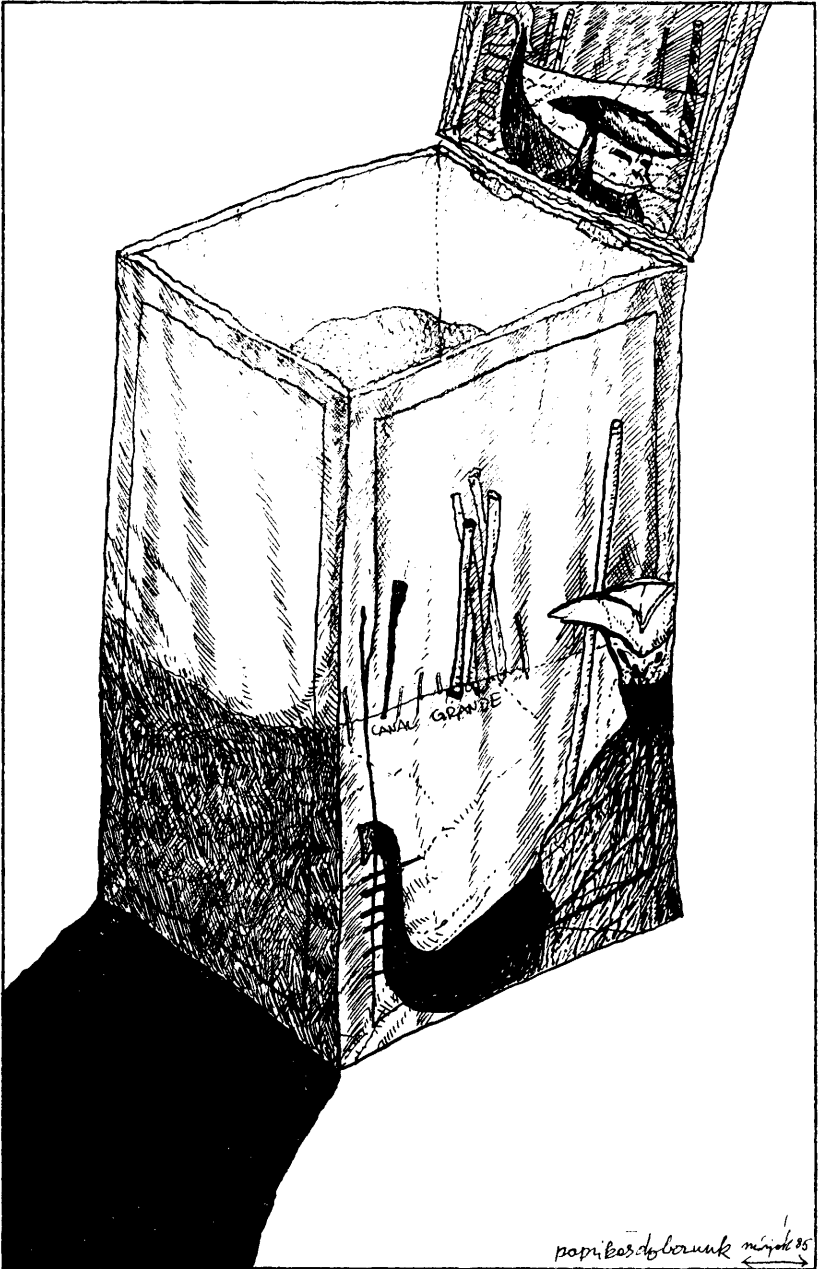
&

annára ómama babot főzött
üstben
kovászos uborkával
ettük
ettük
sötétig

&

právdá öcsi az este
felemelt a kistetőre

oly közel voltam a csillagos éghez





← női. az odig

&

paprikásdobozunkon
láttam először életemben gondolat

szép hosszú fekete gondola
ringott a canal grande hullámaiban
a spájzban
legfelül a stelázsin

&

hétfőn
nagymosáskor
dörömbölt a dörgölő
pléhteknőben
szürke szappannyos víz folyt le a kisudvaron
mint öngyilkosok torkában
a zírészóda

&

anya kimeszelte klozetunkat
hófehéren tündökölt trónunk
a kert végében

&

egy pár agyongyötört bakancsra
ráterítve vérflekkés kapca

szemfedő

&

fásládán ülve
mesélte nyénnye
korbáccsal agyonverték egy szentet
a töltésen
véres gödör maradt belőle

KAZÁR SZÓTÁR*

(*Újabb részletek*)

MILORAD PAVIĆ

Sevast urának utolsó napjairól senkit sem tudósíthatott, mivel az uraságot is, meg a szolgáját is egy ködbe burkolózott és Oláhországba tévedt szerdai napon meggyilkolták. Erről az eseményről Branković egy másik szolgálja hagyott hátra feljegyzést, a már említett vívómester, Averkije Skila. Ez a feljegyzés úgy fest, mintha Skila fegyverének tintába mártott hegyével írta volna a földön, csizmája talpával rögzítve a papírt.

„Papasz Avram a távozásuk előtti utolsó estén Konstantinápolyban — írta Averkije Skila — összehívott bennünket a három tengerre néző csarnokában. A Fekete-tengerről zöld szelek fújtak, az Égeiről kékek, áttetszőek, a jóni-tenger felől pedig szárazak és keserűek. Urunk a tevényereg mellett állt és olvasott, amikor beléptünk. Az anatóliai legyek, esőt érezvén, csíptek, s ő védekezett ellenük, vagyis korbáccsal hajtotta őket magáról, tévedhetetlenül találva el hátán a csipés helyét a korbács hegyével. Azon az estén már elvégeztük szokásos vívógyakorlatainkat, és ha nincs a rövidebb fél lába, szétdarabol abban a félhomályban. Éjszaka mindig gyorsabb volt, mint napközben. Most ezen a rövidebb lábán madárfészket viselt lábbeli helyett, mert az melegít a legjobban.

Mi négyen, meghívottak, leültünk — én, a két íródeákja és Masudi, a legénye, aki már valami zöld tarisznyába összecsomagolta holmiját az útra. Vettünk egy-egy kanál erőspaprikával készített cseresznyeszlatkót, és ittunk egy-egy pohár vizet a kútról, amelyik itt van benn a szobában, de a lakótorony pincéjében visszhangzik, eltemetve hangunkat. Akkor papasz Avram kifizetett bennünket, és azt mondta, aki akar, elmehet. A többiek mennek vele a háborúba, a Dunára.

Gondoltuk, hogy ez az egész, amit mondani óhajt nekünk, és nem fog bennünket huzamosabban tartóztatni. Am Brankovićnak volt egy különleges tulajdonsága: abban a pillanatban volt mindig a legbölcsebb, amikor elválni készült attól, akivel beszélgetett. Olyankor ügyetlennek tette magát, és a társaságtól mindig később búcsúzott el, mint illendő és ter-

* Részlet az 1984. évi NIN-díjjal kitüntetett regényből.

mészetes. Mindig túlhaladt azon a pillanaton, amikor már minden elhangzott, és amikor a körötte levők már rég levetették álarccukat, és olyan külsőt kezdtek ölteni, mint amikor egymagukban vannak. Ekként időzött ez alkalommal is. Kezében szorongatta az anatóliai kezét, és rezzenéstelen szemmel, lopva, valamennyi jelenlővre figyelt. Ekkor váratlanul szörnyűséges gyűlölködés villant fel Masudi és Nikon Sevast között, ami eddig észrevétlen és mindkettejük részéről gondosan elpalástolt maradt. Ez akkor történt, amikor Masudi így szólt Avram urasághoz:

— Nagyúr, hogy én is viszonzzam ajándékomat, mielőtt elválnánk. Mondok neked valamit, aminek örvendeni fogsz, mert régóta szeretnéd ezt hallani. Akivel te álmodz, azt úgy hívják, hogy Sámuel Koen.

— Hazudik! — sikoltotta menten Sevast, egészen váratlanul megragadta Masudi zöld iszákját, és a szobában égő tűzbe vetette. Erre Masudi hihetetlen higgadsággal fordult papasz Avramhoz, és Nikon Sevastra mutatva így szólt:

— Nézd meg, nagyuram, hogy csak egy orra lika van. És a farkán hugyozik, mint valamennyi Sátán.

Papasz Avram megragadta a papagájt, amelyik karmai között a lámpást tartotta, és mindkettőt a padlóra tette. Ebben a fényben Nikon Sevast orrában csakugyan egyetlen orrlik vált láthatóvá, fekete és középütt osztatlan a cimpától, akként, ahogy az az ördögfajzatnál szokott lenni. Akkor papasz Avram ezt mondta neki:

— Szóval, te azok közül való vagy, akik nem mernek lábbelit váltani?

— Igen, uraság, de nem azok közül, akiknek a szar félelemre büzlik. Én nem tagadom, hogy a Sátán vagyok — ismerte be kertelés nélkül —, csak megjegyzem, hogy a keresztény föld és ég alvilágához, a görög terület gonosz lelkei közé és a pravoszláv szertartás Hadészéhez tartozom. Mert ahogyan felettünk az ég fel van osztva Jehova, Allah és az Atyaisten között, ugyanúgy az alvilág is megoszlik Asmódi, Iblisz meg a Sátán között. Véletlenség, hogy a mai török birodalom területén fogtak el, de ez nem jogosítja fel Masudit meg az iszlám világ többi képviselőjét arra, hogy ítélkezzen felettem. Ezt csak a keresztény szertartás képviselői tehetik meg, akiknek jurisdíciója az én esetemben kizárólag jogos. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy a keresztény és a zsidó bíróságok az iszlám alvilág tagjai felett kezdenek ítélkezni, amennyiben véletlenül a kezük közé kerülnek. Gondolkozzon el ezen a figyelmeztetésen a mi Masudink...

Erre papasz Avram így válaszolt:

— Az én atyám, Joanikije Branković — mondta — szerzett némi tapasztalatot az ilyenekkel kapcsolatban, mint te. Havasalföldön valamennyi házunknak mindig megvoltak a maga kis házi boszorkányai, sátánkái, emberfarkaskái, akikkel együtt vacsoráztunk, rostát adtunk nekik, hogy számlálják a likait, a ház körül rábukkantunk elhullatott farkukra, szedret

szedtünk velük, vagy ökörhöz a küszöbhez kötöttük őket, és büntetésből megvesszőztük és a kutakba csuktuk némelyiküket. Egy este apám Gyulán egy hatalmas hóembert talált az árnyékszéken a nyílásra ültetve. Leütötte a lámpával, meggyilkolta, és elment vacsorázni. Vacsorára káposztaleves volt vaddisznóhússal. Kanalazza a levest, míg egyszer csak kopp! feje belezuhan a tányérba. Megcsókolta a tulajdon képmását, amelyik onnan tükröződött, és belefűlt a káposztalevesbe. A szemünk láttára, és még mielőtt felfogtuk volna, hogy mi történik. Még ma is emlékszem, miközben fuldokolt a levesben, akként viselkedett, mint valami szerelmes ölelésben, átnyalábolta a tálat, mintha vaddisznóhús helyett valami más lénynek a fejét tartaná. Egyszóval, úgy temettük el, mintha valakinek az erős öleléséből ragadnánk ki... A csizmáját meg bevetettük a Marosba, nehogy vámpírkodjon. Ha Sátán vagy, miként az vagy, mondd meg nekem, mit jelentett apám, Joanikije Branković halála?

— Ezt meg fogja tudni magáról is, az én segítségem nélkül — válaszolta Sevast —, de én valami mást mondok kegyelmednek. Tudom a szavakat, amelyek apja fülében voltak, amikor meghalt. Így hangzanak: „Egy kis bort, hogy megmossam a kezem!” Ez csengett a fülében, miközben haldoklott. És most még valamit, ne mondhasa kegyelmed, hogy én, akinek üreges csontjai vannak, mindezt onnan szívtam ki.

Évtizedek óta foglalkozik kegyelmed a kazár szógyűjteménnyel, hát hadd tegyek hozzá én is valamit a kegyelmed kazár szótárához.

Hallgassa tehát kegyelmed, amit nem tud. Az antik világ halottainak három folyója — az Akherón, Peiriflegetón és Khokitosz ma az iszlám, a judaizmus és a kereszténység alvilágához tartozik, a három poklot, a Gyhennát, a Hadészt és a mohamedánok jeges poklát, felosztva folyik a valamikori kazár föld alatt. És itt szembesül, e hármas határon, a holtak három világa: a Sátán tüzes országa, a keresztény Hadész, kilenc bugyrával, Lucifer trónusával és a pokol császáranak zászláival; az iszlám alvilág Iblisz jeges kínokat adó birodalmával és Gebhurah területével a Szentély bal oldalán, ahol a gonoszság, a bujaság és az éhség héber istenei laknak, a Gyhennával Asmódi tulajdonában. Ez a három alvilág nem keveredik, és a köztük levő határok vaskével vannak megvonva, és senkinek sem lesz engedélyezve, hogy átlépje őket. Különben ezt a három alvilágot kegyelmed tévesen képzei el, mert nincs benne tapasztalata. A zsidó pokolban, a sötétség és a bűnök angyalának, Beliálnak az országában, nem zsidók égnek, ahogyan kegyelmed gondolja. Ott kegyelmetekhez hasonlók égnek, csupa arab meg keresztény. Ugyanígy a keresztény pokolban sincsenek keresztények — ott a mohamedánok vagy a Dávid hitén levők kerülnek a tűzbe, míg Iblisz iszlám vesztőhelyén csupa keresztény és zsidó van, és nincs egyetlen török vagy arab sem. Képzeld el Masudit, aki az ő oly szörnyűséges, de jól ismert poklától retteg, és ott a sajátja helyett a zsidó Seol vár rá vagy a keresztény Hadész, ahol én fogadom

majd! Iblisz helyett Luciferrel fog találkozni. Képzelve el a keresztény eget a fölött a pokol fölött, ahol zsidó bűnhődik!

Vegye ezt uraságod hatalmas, fő figyelmeztetésnek! Mint a legmélyebb bölcsességet. Semmi olyan ügyet, amelyekben keveredik a három világ, az iszlám, a kereszténység és a judaizmus, itt, az ég fényes színe alatt! Nehogy dolgunk akadjon e világok poklával. Mert akik gyűlölik egymást, azokkal nincsen nehézség ezen a világon. Az ilyenek mindig hasonlatosak egymáshoz. Az ellenfelek mindig egyformák, vagy idővel egyformákká válnak, különben nem lehetnének ellenfelek. Azok, akik igazából különböznek egymástól, valójában azok jelentik a legnagyobb veszélyt. Igyekeznek megismerni egymást, mert a különbözőség nem zavarja őket. És ezek a legrosszabbak. Az olyanokkal, akik megengedik nekünk, hogy különbözzünk tőlük, és ez a különbség nem zavarja az álmukat, mi is, meg ellenfeleink is közös erővel fogunk leszámolni, és egyszerre három oldalról fogjuk őket megsemmisíteni...

Erre Avram Branković uraság azt mondta, hogy mégsem világos előtte valami ebben a dologban, és megkérdezte:

— Miért nem tettétek ezt meg már eddig, ha nem te, akinek még nem esett le a farka, akkor azok, akik idősebbek és tapasztaltabbak? Mire vártok, miközben mi házat építünk a Miatyánkra?

— Az időt várjuk, kegyelmes uraság. Azonkívül mi, ördögök, csak akkor léphetünk, ha az ember már lépett. Valamennyi lépésünknek igazodnia kell a kegyelmetek nyomaihoz. Mi mindig egy lépéssel kegyelmetek mögött járunk, mi csak a kegyelmetek vacsorája után vacsorálunk, és nem látunk a jövőbe, ahogyan kegyelmetek sem. Tehát előbb kegyelmetek, azután mi. De hogy azt is megmondjam, eddig nem tett tekegyelmed egyetlen olyan lépést sem, ami arra késztené bennünket, hogy üldözzük. De ha ezt egyszer megteszi tekegyelmed vagy valamelyik ivadéka, utol fogjuk érni kegyelmeteket a hétnek azon a napján, amelyiknek nem említik a nevét. Ám egyelőre minden rendben van. Mert kegyelmed azzal a vörös szemű kuroszával semmiképpen sem találkozhat, még ha meg is jelenne itt, Konstantinápolyban. Ha ő is álmodja kegyelmedet, ahogyan kegyelmed álmodja őt, ha ő álmában a kegyelmed valóságát építi, ahogyan az ő valósága a kegyelmed álmára épül, akkor kegyelmetek sohasem nézhetnek egymás szemébe, mert sohasem lehetnek ébren egyazon időben. De mégse hozzon bennünket kísértésbe. Hígye el uraságod, hogy sokkalta veszedelmesebb a széjjelszórt szavakból lexikont hordani össze a kazárokról itt, a békességes lakótoronyban, mint háborúba vonulni a Duna mellé, ahol már verekszik az osztrák a törökkel, sokkalta veszedelmesebb valami álombéli árnyalakra várakozni itt, Konstantinápolyban, mint kardot rántva rohamozni, amihez uraságod legalább csakugyan ért. Gondolkozzon el efelől, és induljon gondtalan, ahová szándéka vezérli, és ne hallgasson erre az anatóliaira, aki a narancsot sóba mártogatja...

— Ami a továbbiakat illeti — fejezte be Sevast —, uraságod termé-

szetesen átadhat a keresztény egyházi hatóságoknak, és rábízhatja sorsom az ártó szellemeknek és a boszorkányoknak felállított bíróságra. Ám még mielőtt ezt megtenné, engedje meg kegyelmed, hogy feladjak egyetlenegy kérdést. Hisz-e abban kegyelmed, hogy egyháza 300 esztendő múlva is fenn fog állni, és képes lesz akként ítélni, mint manapság?

— Természetes, hogy hiszek — válaszolta papasz Avram.

— Akkor bizonyítsa is be kegyelmed: pontosan 293 év múlva újra fogunk találkozni, ugyanebben az évszakban, reggelinél, itt, Konstantinápolyban, és akkor ítéljen meg ugyanúgy, ahogyan ma megítélne...

Papasz Avram nagyot nevetett, azt mondta, hogy benne van, és még egy legyet agyonütött a korbácsa hegyével.

*

A főtt búzát hajnalban elkészítettük, a lábassal együtt párnába csavartuk, és az úti iszákba tettük, hogy melengesse papasz Avramot az ágyban. Hajóval indultunk útnak a Fekete-tengeren és víznek felfelé a Duna torkolatán. Az utolsó fecskék háton röptek, és képük a Dunában fekete nátkat mutatta fehér hasuk helyett. Behajóztunk a ködökbe, azok pedig költözködtek, és az erdőkön át meg a Vaskapun keresztül valami kemény csöndet hordtak magukban, amelytől meg lehet süketülni, és amelybe minden más csönd beleömlik. Ötödik nap Kladvónál erdélyi lovascsapat várakozott ránk, teli keserű román porral a víz túloldaláról. Amint a bádeni herceg táborában találtuk magunkat, megtudtuk, hogy György gróf is a harctérre indult, és hogy Heidersheim, Veterani és Heisel tábornokok készek a török állások elleni támadásra, és hogy a borbélyok már két napja borotválják meg fésülik őket, jártukban-keltükben futkározva körülöttük. Aznap éjjel láttuk a mi urunk hihetetlen ügyességét.

Váltották egymást az évszakok, a reggelek hűvösek voltak, de az éjszakák még melegek. Papasz Avram szablyát választott, megnyergelték a lovát, és a szerb táborból kisebb osztagnyi lovas érkezett, mind eleven galambokkal a kezükben. Úgy, lovaglás közben, hosszú csibukot szívtak, és füstkarikákat aggattak a lovak fülére. Amikor Branković nyeregbe szállt, neki is meggyújtott pipát adtak, és valamennyien, úgy, füstölve, elmentek Veterani tábornokhoz, hogy átvegyék a parancsot, amikor az osztrák táborban hangok csaptak fel:

— Érkeznek a pucér szerbek! — És valóban, a lovasság mögött osztagnyi talpas jelent meg, akik a sapkájukon kívül mindent lehánytak magukról. Meztelenül haladtak át a tábortüzek világlolásán, akár a kapun, és mögöttük a sötétben valamivel sebesebben a csupasz árnyékuk, kétszerte öregebben, mint ők maguk.

— Talán sötétben fogtok támadni? — kérdezte Veterani egy akkora magas kutyát simogatva, hogy az farkával szájon csaphatta volna az embert.

— Sötétben — válaszolta Avram uraság —, a madarak majd mutatják az utat.

Az osztrák és a szerb állások felett emelkedett a Rs-hegység, amelyiken sohasem esik az eső, s ezen a török erősség ágyúkkal. Már három napja nem tudtak egyik oldalról sem a közelébe férkőzni. A tábornok azt mondta Brankovićnak, hogy támadják meg az erődöt.

— Ha sikerül kiszorítani őket az állásból, juharfavesszőből rakjatok zöld tüzet — tette hozzá a generális —, hogy tudjunk mihez igazodni.

A lovasok átvették a parancsot, és elnyargaltak, egyre csak pipálva. Kevéssel azután láttuk, hogy a török állások felett felröppentek a meggyújtott galambok — egy, majd a másik, harmadik, elszórt lövöldözés hallatszott, és egyidőben érkezett vissza a táborba papasz Branković meg a lovasság, továbbra is szíva a hosszú csibukokat, mint korábban. A tábornok csodálkozva kérdezte őket, miért nem rohamozzák az ágyúkat, papasz Avram pedig pipája szárával szótlanul a hegyre mutatott. Fenn zöld tűz lobogott, és a török ágyúk nem hallatszottak többé. Az erődítményt elfoglalták.

A következő reggelen papasz Avram az éjszakai csatától fáradtan lehevvert a sátor előtt, Masudi és Nikon Sevast pedig leültek, hogy kockázzanak. Nikon már harmadik napja hatalmas pénzeket veszített, ám Masudi nem hagyta abba a játékot. Bizonyára nagyon nyomós okaik lehettek, ha a golyózáporban is ott maradtak célpontnak — Branković álmodva, ők ketten meg kockázva. Nekik mindenképpen nyomósabb okuk lehetett erre, mint nekem, úgyhogy én időben biztonságos fedezékbe vonultam. Éppen akkor nyomultak be a mi sáncunkba a török katonák, vagdalva mindent, ami csak mozgott, rögtön a nyomukban pedig a trebinjei Sabljak pasa, aki a holtakat számlálta, és nem az eleveneket. Utánuk rohant be a csataterre egy halvány fiatalember, akinek csupán a fél bajsza volt ősz, mintha csak félig öregedett volna. Papasz Avram selyemmellényére a Brankovićok címere volt hímezve a félszemű sassal. Egy török katona olyan erővel vágta bele kopjáját ebbe a hímezett madárba, hogy hallatszott, amint a kopja vasa, áthatolva az alvó mellkasán, követ ért alatta. Branković a halálra ébredve fél karjára támaszkodva felemelkedett, és az utolsó, amit életében látott, egy vörös szemű fiatalember volt üvegkөрmökkel és ezüstös fél bajusszal. Ekkor Brankovićot kiverte az izzadság, és a két verejtéksugár csomóra kötődött a nyaka alatt. A keze, amelyre támaszkodott, annyira remegni kezdett, hogy úgy, keresztüldöfötten, csodálkozva mérte végig és minden súlyával erre a kezére nehezedett, hogy remegését csillapítsa. A kéz még egy ideig reszelt, megnyugodva lassan, mint a kilőtt íj idege, s amikor egészen lecsillapodott, Branković szótlanul végigzuhan rajta. Ugyanabban a pillanatban leroskadt az a fiatalember is, egyenesen a saját árnyékára, mintha Branković pillantása lekaszáltá volna, és iszákja, amelyet a vállára vetve hordott, elgurult.

— Koen hullt el? — kiáltott fel a pasa, a katonák pedig, azt gondolván, hogy a kockázók valamelyike rálőtt a fiatalemberre, szempillantás alatt felaprították Nikon Sevastot, miközben az el nem vetett kockákat még a kezében tartotta. Ekkor Masudihoz fordultak, de ő mondott valamit arabul a pasának, figyelmeztetve, hogy a fiatalember nem halott, hanem csak alszik. Ez Masudinak egy nappal meghosszabbította az életét, mert a pasa megparancsolta, hogy ne aznap fejezzék le, hanem majd a következő napon, ahogyan utóbb történt is.

— Én kardforgató vagyok — fejezte be Averkije Sikla Avram Brankovićról szóló jegyzetét —, én tudom: ha gyilkolsz, mindenkivel másképp esik, ahogy mindenkor másképp van minden, új asszonnyal az ágyban Csakhogy némelyiket utóbb elfeleded, némelyiket meg nem. A meggyilkoltak némelyike pedig, meg az asszonyok némelyike is téged nem feled el soha. Avram Branković uraság halála azok közül való volt, amelyek emlékezetesek maradnak. Így esett. Valahonnan előfutottak a pasa legényei egy teknő meleg vízzel, megfűrosztotték Avram uraságot, és általadták valami kis öregembernek, aki a harmadik cipellőjét a nyakában viselte, teli illatokkal, balzsammal és kenderrel. Arra gondoltam, hogy orvosolni szándékozik papasz Avram sebéét, ám bekente őt fehéritővel meg pirosítóval, megborotválta és megfésülte, és így vitte Sabljak pasa sátorába.

— Íme, még egy pucér szerb — gondoltam. Másnap reggel meg is halt abban a sátorban. Ez 1689-ben történt a keleti naptár szerint, Eutihész papvértanú napján. Abban a pillanatban, hogy Avram Branković kiszenvedett, Sabljak pasa kilépett a sátor elé, és egy kevés bort kért, hogy megmossa a kezét.”

TÖRTÉNET A TOJÁSRÓL ÉS A VONÓRÓL

A kellemes árnyékban állok, és érzem a lakkot — mondja ő. A hegedűk válaszolgatnak egymásnak, egész polonéz állítható össze halk sóhajtásaikból, mint amikor játszmához állítják fel a sakkfigurákat. Csak kissé el kell igazítani a hangokat és a sorrendet. Végül előjön a magyar, a hangszerbolt tulajdonosa. Savószínű szeme volt. Vörös, mintha tojni készülne, mutatja kis köldökös pocak formájú állát. Zsebhamutartót vesz elő, lerázza a hamut, figyelmesen összecukja, és megkérdezi, nem vétettem-e el az üzletet. Szűcs van mellette. Ide mindig tévedésből jönnek. Hozzá már hét napja nem jött senki, kivéve, ha nem tévedésből. Boltjának tulajdonképpen nincs is ajtaja, előbb lehetne azt mondani, hogy ajtónyikorgása van, de ajtaja nincs, hanem kis, kilincses kirakata, amely egészében benyílik az üzletbe, és ekként engedi be a vevőt a szűk helyiségbe. Kérdem tőle, van-e neki egy kis hegedűje egy apró kisasszonykának, vagy valami törpe csellója, ha nem nagyon drága.

A magyar megfordul, és vissza akar menni oda, ahonnan jött, és ahon-

nan paprikás illata érződik. Ebben a pillanatban a tyúk felemelkedik a sapkájáról, és kotkodácsolva hívja fel a figyelmet az újonnan tojt tojásra. A magyar gondosan elveszi a tojást, egy fiókba teszi, miután ceruzával feljegyzett rá valmit. Ez valami keltezés — 1982. X. 2-a, és én csodálkozva állapítom meg, hogy ez a nap csak néhány hónapon belül fog elérkezni.

— Minek magának a hegedű vagy a gordonka? — kérdezi, megfordulva a bolt mögötti kis szobája bejáratában. — Ott vannak a lemezek, a rádió, a televízió. A hegedű meg — tudja maga, mi a hegedű? Mintha innentől Szabadkáiig felszántana, elvetne és learatna minden évben. Oly sokat kell szántani egy kicsiny hegedűt, ezzel ni, uram! — És egy vonót mutat, amelyet az öve mellett visel, akár a szablyát. Előveszi; és a lószórt megfeszíti az ujjaival, amelyeket a körménél gyűrűk pántolnak körül, mintha a körmeit tartanák, hogy széjjel ne repüljenek és le ne essenek. Akkor lemond a beszélgetésről, legyint a kezével, és megint megfordul, hogy elmenjen. — Kinek kell? — kérdezi a kijáratnál. Vegyen valami mást, vegyen neki mopedot vagy kutyát.

Állok kitartóan a műhelyben, nem a legjobban találok fel magam ebben a határozatlan, ingatag nyelven kimondott határozatlanságban, amit ételként használnak, mely laktat, de nem ízlik. A magyar valójában eléggé jól beszéli a nyelvemet, de minden mondat után hozzácsap a végéhez, akár valami süteményt, egy számomra teljességgel érthetetlen magyar szót is. Így tesz most is, a következőt tanácsolva:

— Menjen, uram, keresen valami más örömet a kislányának. Ez az öröm túlságosan nehéz a számára. És kései. Kései — toldja meg abból a paprikásszagból. — Hány éves? — kérdi azután üzletiesen.

Eltűnik, és én hallom, hogy átöltözik, és készül kijönni. Megmondom neki, hány éves Delsomina Mohorovičič. Hét. E szám hallatán összererezem, mintha varázsvesszővel érintették volna. Lefordítja magában magyarra, szemmel láthatóan csak magyarul képes számolni, és valami különös illat terjeng a szobában, ez a cseresznye illata, és látom, hogy ez az illat követi hangulatának változását. Szájában most üvegpipa tűnik fel, amelyből cseresznyepálinkát szí. Keresztülhalad a bolton, mintegy véletlenül a lábamra tapos, amíg előhúzza egy apró gyermekgordonkát, és felkínálva továbbra is a lábamon áll, mutatva egyben, hogy milyen szűkös itt nála. Állok, és bolondnak tettetem magamat, akárcsak ő, csakhogy ő az én számlámra, én meg a magam kárára.

— Ezt vegye meg — mondja —, a fája öregebb, mint maga meg én együttvéve. És a lakkozása is jó... Különben hallgassa meg!

És ujját keresztülhúzza a húrokon. A gordonka négyszínű hangot ad, és ő lelép a lábamról, mintha az akkord megkönnyíthetné a világ minden terhét.

— Hallja? — kérdezi —, mindegyik húr tartalmazza valamennyi többit is. Am hogy ezt hallani lehessen, négy különböző dolgot kell hall-

gatni egyszerre, mi pedig lusták vagyunk erre. Hallja? Vagy nem hallja? Negyszázötvenezer, fordítja le nekem az árát magyarból. Mintha kővel csapott volna fejbe ezzel a fordított összeggel. Olyan, mintha beleesett volna a zsebembe. Épp annyi van nálam. Ezt már rég félretettem Delso-minának. Ez nem valami tétel, tudom én, de én ezt is alig szedtem össze. Örömmel közlöm, hogy megveszem.

— Hogyhogy megveszi? — kérdi a magyar, és megrovóan csóválja a fejét. — Ejnye, uram, hát így kell megvenni egy hangszert? Nem próbálja ki?

Zavartan keresek az üzletben valamit azon kívül a sapkán kívül, ami-re leülhetnék, mintha csakugyan ki akarnám próbálni.

— Nem tudja, hogyan szék nélkül? — kérdezi. — A réce a vízen ül, maga meg a szárazon sem tud hová lenni? Nem tud? — És megvetéssel veszi el a kis gordonkát, felemeli, és a vállához illeszti, mint a hegedűt.

— Így! — teszi hozzá, és nyújtja a hangszert.

Elveszem, és életemben először úgy gordonkázok, mintha hegedülnék. A défaille nem hangzik oly rosszul a mély kvintekben, úgy tűnik, hogy még jobban hallom a hangokat a fülemhez fektetett fán, a magyar pedig váratlanul ismét szagot vált. Ez alkalommal erős férfiverejtéket érezni; most trikóban van, és két ősz, varkocsba font szakáll lóg a két hóna alatt. Kihúzott egy fiókot, a sarkára ült, elvette tőlem a gordonkát, és játszani kezdett rajta. Elképesztett a ragyogó rögtönzés.

— Nagyszerűen játszik — mondtam.

— Én egyáltalán nem játszom gordonkán. Én csembalós vagyok, és szeretem a hegedűt. Gordonkázni nem tudok. Ez, amit hallott, egyáltalán nem zene, habár maga ehhez nem ért. Itt csak úgy vannak felsorakoztatva mind a hangok, a legalacsonyabbaktól a legmagasabbakig, hogy felbecsülhessük a hangszer teherbírását meg más tulajdonságait... Becsmagoljam?

— Igen — mondtam, és a pénztárcám után nyúltam.

— Ötszázezer, kérem — mondta a magyar.

Jeges zsidbadás futott át rajtam:

— Nem négyszázötvenezeret mondott?

— Annyit mondtam, de az a gordonka. A többi a vonó. Vagy nem vesz vonót? Nem kell a vonó? Én meg úgy gondoltam, hogy guszlicához nyirettyű is jár...

Kivette a csomagból a vonót, és visszatette a kirakatba.

Én csak álltam, és egy szót sem tudtam szólni. Megkövülve. És végül felépültem ezekből a pofonokból, ettől a magyartól, akár valami betegségből, mámorból vagy aluszékonyságból, felébredtem, megkomolyodtam, felhagytam a játékkal ebben a komédiában, amelyben a magyar mutatja a fogait. Én valójában elfelejtettem a vonót. És nem is volt pénzem, hogy megvegyem a vonót is. Ezt meg is mondtam neki.

Egyszerre felvette a kabátját, naftalinszag áradt, és ezt mondta:

— Uram, nekem nincs időm megvárni, amíg maga megkeresi a vonóra-valót. Annál is inkább, ha már ötvenvalahány éves korára nem kereste meg. Jobb lesz, ha maga vár, mint én.

És kifelé indult az üzletből, egyedül hagyva engem odabenn. Az ajtóban megállt, visszajött, és hozzátette:

— Alkudjunk meg? A vonót törlesztésre fogja venni.

— Tréfál? — vetettem vissza, mert nem állt szándékomban belemenni többé a játékaiba, és távozni akartam.

— Nem, nem tréfálok. Egyezséget ajánlottam. Nem muszáj belemen-nie, de hallgassa meg.

A magyar olyan büszkén gyújtott rá a pipájára, hogy nyilvánvaló volt, miszerint Pestet is telifüstölte már vele.

— Halljam — mondtam.

— A vonó mellé tojást is vesz tőlem.

— Tojást?

— Igen, az imént látta a tojást, amit a tyúk tojt. Arról volna szó — toldotta meg, kivéve a fiókból a tojást, amit az orrom alá nyomott.

A tojáson ceruzával írva az a dátum állt: 1982. október 2-a.

— Annyit ad érte, amennyit a vonóért, kétévi törlesztésre...

— Hogy mondta? — kérdezem hitetlenkedve.

És a magyarból ismét szállni kezdett a cseresznye illata.

— Tán csak nem aranytojást tojik a maga tyúkjá?

— Az én tyúkom nem aranytojást tojik, de tojik valamit, amit ma-ga meg én, kedves uram, nem tudunk tojni. Napokat tojik, heteket és éveket. Minden reggel tojik egy pénteket vagy keddet. Ez a mai tojás például a sárgája helyében egy csütörtököt tartalmaz. A holnapi szerdát fog tartalmazni. A tojásból csirke helyett tulajdonosa életének egy napja fog kikelni. Micsoda élet! Tehát nem aranyból vannak, hanem időből. Még olcsón is kínálok. Ebben a tojásban, uram, a maga életének egy napja van. Bezárva, akár a csirke, és magán múlik, hogy kikel-e vagy sem.

— Ha el is hinném a maga meséjét, miért vennék meg egy olyan napot, amelyik már az enyém?

— Hogyan, uram, nem tud gondolkozni? Hogyhogy nem tud gondolkozni? A fülével gondolkozik? Hiszen minden gondunk a világon abból a tényből ered, hogy akként kell elhasználnunk a napjainkat, amilyenek. Abból a tényből, hogy a legrosszabbakat nem tudjuk átugorni. Ez a dol-gol lényege. Az én tojásommal a zsebében maga biztosítva van a bajok-tól. Amikor észreveszi, hogy a beköszöntő nap túlságosan is sötét, törje fel szépen a tojást, és elkerül minden kellemetlenséget. Végére ugyan egy nappal rövidebb lesz az élete, de azért abból a csúf napból egy ren-des rántottát készíthet magának.

— Ha ennek a tojásnak csakugyan ilyen értéke van, miért nem tartja

meg önmagának? — mondtam, és a szemébe néztem, és nem értem meg belőle semmit. Ékes magyar nyelven nézett rám.

— Az úr tréfál? Mit gondol, hány tojásom van már ettől a tyúktól? Mit gondol, hány napját törheti össze az ember, hogy boldog lehessen? Ezret? Kétezret, ötezret? Tojásom annyi van, amennyit csak akar, de napom nincs. Különben, mint valamennyi tojásnak, ezeknek is korlátozott a tartósságuk. Bizonyos idő múltán ezek is megzúpnak, és használhatatlanok lesznek. Ezért, még mielőtt hatásukat vesztenék, eladom őket, kedves uram. Magának pedig nincs módja választani. Elismervényt ad a tartozásáról — toldotta meg végül, egy cédulára sebesen ráfirkált valamit, és odanyomta, hogy írjam alá.

— És képes ez a maga tojása — kérdeztem tőle — valami tárgyat is megszabadítani vagy megóvni egy naptól, mondjuk, könyvet?

— Természetesen, hogy képes, csak a tojást a tompa végén kell feltörni. Ám ebben az esetben elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy a tojást maga használja ki.

Aláírtam a térdemen, fizettem, megkaptam a számlát, hallottam még egyszer a tyúkot kodálni a másik szobában, a magyar pedig becsomagolta a gordonkát a vonóval együtt, a tojást figyelmesen becsavarta, úgy-hogy végül elhagyhattam a boltot. Ő kijött utánam, kérte, hogy jól húzom meg a kilincset, miközben a kirakat-ajtót bezárta, és így ismét belevont valamiféle játékba. Szó nélkül elindult a maga útján, és csak a sarokról nézett vissza, s ezt kiáltotta:

— Ne feledje, a tojásra írt dátumig szól a használati idő. Az után a nap után a tojás többé nem használ...

ZÖLD KÖNYV

ISZLÁM FORRÁSOK A KAZÁR KÉRDÉSÉRŐL

ATEH (IX. század eleje) — az iszlám mondák szerint a kazár kagán udvarában élt az uralkodónak egy nőrokona, akik híres volt szépségéről. Termei előtt nagy, ezüstszőrű kutyák álltak őrt, és tulajdon szemükbe csapdostak a farkukkal. Idomítva voltak, hogy mozdulatlanul álljanak, és látni lehetett, ahogy időnként, nem mocsanva a helyükről, levezelik mellső lábaikat. Mellkasuk mélyén mássalhangzókat görgettek, akár a követ, és mielőtt elaludtak volna, hosszú farkukat maguk köré csavarták, akár a hajókötelet. Atehnak ezüstszínű szeme volt, és gombok helyett csengettyűket viselt, úgyhogy a hang alapján tudni lehetett az utcán, hogy a hercegnő az udvarban öltözködik-e vagy nyugovóra készülődvé vetkőzik. Ám csengettyűi sohasem hallatszottak. A hercegnő az eszétsége mellett rendkívüli lassúsággal volt megáldva. Ritkábban vett lélegzetet, mint ahogy mások tüsszentenek, és lomhaságában iszonyatos gyűlöletet táplált minden és mindenki iránt, aki vagy ami gyorsított te-

vékenységre akarta kényszeríteni, tekintet nélkül arra, hogy a dolgot, amire kényszerítették, szándékában állt-e magának is megcsinálni. A lassúság e ruhájának a béléseként, beszédében egy másilyen hajlam nyilvánult meg — sohasem maradt huzamosabban ugyanannál a tárgynál, s az emberekkel érintkezve akként ugrándozott, akár a madár ágról ágra. Ám azért néhány nap múltán váratlanul ismét visszatért az elkezdett történetre, és kérdezetlenül is folytatta azt, aminek egyszer már visszautasította a megtárgyalását, elcsatangolva csapongó gondolatai után. A fontos dolgok e megkülönböztetésének teljes hiányát beszéd közben a mellékesektől és a tökéletes közömbösséget valamennyi téma iránt azzal a szerencsétlenséggel magyarázzák, amely a hercegnőt a kazár vita során érte. Ateh ugyanis költőnő volt, ám szavaiból csupán a következők maradtak fenn: „A különbség két *igen* között nagyobb lehet, mint *igen* és *nem* között.” A többit csak neki tulajdonítják.

Úgy vélik, hogy arab fordításban fennmaradt bizonyos számú verse vagy az ő alkotása nyomán keletkezett szöveg. A megtérés korabeli kazár viszonyok kutatóit főként a kazár vitának szentelt versek vonzották. Egy vélemény szerint ezek szerelmes versek voltak, és csak utólag használták fel őket bizonyítékként az említett vitában, amikor a vita krónikásai kezdtek feljegyezni az eseményeket. Történt, ahogy kedve tartotta, ám ebben a vitában Ateh nagy hévvel vett részt, és sikerrel cáfolta meg mind a héber, mind a keresztény igehirdetőt, úgyhogy végül az iszlám képviselőjét, Farabi ibn Korát támogatta, és uralkodójával, a kazár kagánnal együtt az iszlám hitére tért. A vita görög részvevője, érezvén, hogy ő a vesztes, szövetkezett a zsidó küldötttel, és együttesen arra ítélték Ateh hercegnőt, hogy két pokol alvilági erőinek kezére kerüljön — a héber Belialnak és a keresztény Sátánnak. Ateh, hogy ne kelljen ekként végeznie, úgy határozott, hogy önként a harmadik pokolba, az iszlám Ibliszhez menekül. Iblisz mivel nem tudta teljes egészében megváltoztatni a másik két pokol döntését, megfosztotta nemétől, és arra ítélte, hogy felejtse el verseit meg anyanyelvét, egy szó kivételével, amely így hangzik: „ku”, de örök életet adományozott neki. Elküldte hozzá az Ibn Hadras nevű gonosz szellemet, aki strucc alakjában mutatkozott meg neki, és az hajtotta végre rajta ezt az ítéletet. Úgyhogy Ateh hercegnő örök életű lett, és minden gondolatára meg szavára számtalanszor vissza tudott térni újból és nem sietősen, mivel az öröklét eltompította érzékeit arra vonatkozóan, hogy az időben mi következik előbb, és mi utóbb. Ám szerelemben csak álmában lehetett része. Így Ateh hercegnő teljes egészében szektájának, az álomvadászoknak szentelte magát, a szektát kazár papok alkották, akik valamiféle földi változatát igyekeztek kialakítani annak az égi lajstromnak, amelyet a *Szent könyv* említ. Tudományuk lehetővé tette számára, hogy idegen álmokba juttasson el üzeneteket, a saját vagy, más gondolatait, vagy éppen tárgyakat. Ateh hercegnő nálánál ezer esztendővel fiatalabb ember álmában jelenhetett meg, és akármilyen dolgot

küldhetett annak a személynek, aki őt álmodja, ugyanolyan biztonságosan, mint ha borral itatott lovon vágózó futár vinné. Csak sokkalta, sokkalta gyorsabban... Léfirták Ateh hercegnő egy ilyen eljárását. Egyszer hálószobája kulcsát a szájába vette, és várt, amíg nem hallott zeneszót, majd egy fiatal nőszemély törékeny hangját, aki a következő szavakat mondta:

— A cselekedetek az ember életében olyanok, akár az étel, a gondolatok meg az érzések pedig mint a fűszerek. Nem fog jól járnai az, aki megszózza a cseresznyét, vagy ecetet lötytyint a süteményre...

Amikor ezek a szavak elhangzottak, a kulcs eltűnt a hercegnő szájából, és ő, azt mondják, tudta, hogy ezzel végbement a csere. A kulcs ahhoz került, akihez a szavakat intézték, a szavak pedig, cserében a kulcsért, Ateh hercegnőéi lettek...

Daubmannus azt állítja, hogy Ateh hercegnő az ő korában még mindig élt, és egy XVII. századi lantos, valami Masudi nevezetű anatóliai török találkozott és beszélgetett is vele. Ez az ember az álomvadászat tudományát tanulta, és birtokában volt a kazár enciklopédia vagy szótár egy arab változata, ám abban a pillanatban, amikor a hercegnővel való találkozása esett, még mindig nem ismerte annak a lajstromnak valamennyi meghatározását, úgyhogy nem ismerte fel a „ku” szót, amikor Ateh hercegnő említette. Ez a szó a kazár szótárból való, és egy gyümölcsfajtát jelöl, és ha Masudi ezt megértette volna, eszébe jutott volna, hogy ki áll előtte, és megtakaríthatta volna tudománya minden későbbi erőfeszítését; a boldogtalan hercegnőtől többet tanulhatott volna az álomvadászatról, mint bármilyen szótárból. Ám nem ismerte fel, és elengedte legjobb zsákmányát, úgy vélve, hogy értéktelen. Ezért Masudit, miként egy legenda állítja, a született tevéje szembeköpte.

SÁRGA KÖNYV

HÉBER FORRÁSOK A KAZÁR KÉRDÉSRŐL

Jegyzet Ádám Kadmonról. A kazárok az emberek álmában betűket láttak, és nyomoztak bennük az előember után, az ősrök Ádám Kadmon után, aki férfi is volt, meg asszony is. Úgy vélték, hogy minden emberhez egy betű is tartozik az ábécé betűiből, és hogy e betűk mindegyike Ádám Kadmon egy testrészt képezi a földön, és hogy az emberek álmában ezek a betűk összetalálkoznak, és Ádám testében elevenednek meg. Ám ezek a betűk és az általuk jelölt nyelv nem ugyanaz, mint amellyel mi élünk. A kazárok úgy hitték, hogy tudják, hol a határ a két nyelv és, a két írás, isten szava *davar* — és a mi emberi szavaink között. A határ, ekként állították, az ige és a főnév közé kerül! Ugyancsak a tetragramma — isten ritkos neve, amelyet már az alexandriai szeptáns is az értelmetlen *kiriosz*

szó mögé rejt, egyáltalán nem főnév, hanem ige. Eközben ugyanígy szem előtt kell tartani, hogy Ábrahám az igéket vette figyelembe, amelyeket az Úr a világ teremtésekor használt, és nem a főneveket. A nyelv tehát, amelyet használunk, két egyenlőtlen erőből áll, amelynek eredete lényegileg különbözik. Mert az ige, a logosz, a törvény, a valódi cselekedetek, a helyes és célszerű viszony képzete megelőzte magának a világ teremtésének cselekedetét, meg annak is, ami hatni fog és viszonyra fog lépni. A főnevek pedig csak azután alakultak ki, miután létrejöttek az evilági teremtmények, méghozzá azért, hogy megjelöljék őket. Így a nevek akként jönnek, mint a csörgő a sapkára, Ádám után, aki a 139. zsoltárában ezt mondja: „Mikor még nyelvemen sincs a szó, immár egészen érted azt, Uram!” Az, hogy a főnevek arra vannak szánva, hogy az emberi nyelv természetében lappangjanak, csak egy bizonyítékkal több arra, miszerint a szavaknak ahhoz a rendjéhez tartoznak, amelyek isten nevét lényegítik meg. Mert isten neve (Tóra) ige és nem főnév, és ez az ige aleffel kezdődik. Az isten a Tórába nézett, amikor a világot teremtette, tehát a szó, amivel a világ kezdődik, ige. Nyelvünknek tehát két rétege van — egy isteni réteg és egy másik, gyanús eredetű, amely alkalmasint a Gye-hennához, az Úrtól északra eső területhez kötődik. Ekként a pokol és a mennyország, a múlt és a jelen megvannak már a nyelvben és a nyelv írásbeliségében.

A nyelv írásbeliségében! Itt megmutatkozik az árnyék mélye. A földi ábécé az égi tükörképe, és osztozik a nyelv sorsában. Ha együtt használjuk a főneveket meg az igéket is, habár az igék végtelen magasan állanak a főnevek felett, mert sem koruk, sem eredetük nem egyforma, mert az igék a főnevek előtt keletkeztek a Teremtés után, és mindez az ábécére is érvényes. Azok a betűk tehát, amelyek a főnevek leírására szolgálnak, és azok a betűk, amelyekkel az igéket jegyzik le, nem lehetnek ugyanazon fajtájúak, és emberemlékezet óta két jelsorba vannak osztva, de mára elkeveredtek a szemünkben, mert a feledés a szemben van. Ahogyan a földi ábécé betűi egy-egy emberi testrésznek felelnek meg, ugyanígy az égi ábécé betűinek mindegyike Ádám Kadmon testrészeivel azonos, míg a betűk közötti fehérség a test mozgásának ütemét jelenti. Am mivel az isteni és az emberi ábécé párhuzamossága nem engedélyezhető, az egyik közülük mindig visszavonul, hogy helyet adjon a másiknak, és fordítva, amikor a másik tágul, az előbbi fogyatkozik. Ez a *Biblia* írásaira is érvényes — a *Biblia* állandóan lélegzik. Egy pillanatra az igék ragyognak fel benne, majd nyomban, miután visszahúzódtak, a főnevek kezdenek feketélleni, csakhogy mi ezt nem láthatjuk, ahogyan azt sem tudjuk elolvasni, mit ír a fekete tűz a fehérre. Ugyanígy Ádám Kadmon teste is váltakozva kitölti lényünket vagy apadva elhagyja, már aszerint, hogy az égi ábécé előretörőben vagy fogyatkozóban van-e. A mi ábécénk betűi a valóságban mutatkoznak, míg az égi ábécé betűi álmainkban jelennek meg, szétszórva, akár a fény és a homok a föld vizein abban a pillanatban,

amikor az isteni írás felbuzog, és visszaszorítja az emberi írást alvó szemünkből. Mert álmlunkban szemünkkel és fülünkkel gondolkozunk, az álombeli beszédben nincsenek főnevek, csak igéket használ, és valamennyi ember csak álmban zaddik, nem lehet gyilkossá... Én, Sámuel Koen, e sorok írója a kazár álmovadászokhoz hasonlatosan merülök le a világ sötét felének tájaira, és igyekszem kivonni onnan az ott fogva tartott isteni szikrát, de megeshet, hogy az én lelkem is rabul esve ott marad. Az ott gyűjtött betűkből, meg azoknak a betűiből, akik ezt előttem tették, könyvet állítok össze, amely, miként a kazár álmovadászok mondták, Ádám Kadmon testét fogja alkotni a földön...

*

A két ember a félhomályban egymást méregetve kifordította a maradék fehér zacskókat is, ám nem talált bennük mást, mint néhány tucat ábécérendbe szedett szót, olyasmit, amit Koen a *Kazár szótár (Lexikon cosri)* névvel illetett, és amit akként értelmeztek, mint az alefbécé sorrendjébe szedett ismeretek összességét a kazárokról, vallásukról, szokásaikról, minden velük kapcsolatban levő emberről, történelmükről és a judaizmusra való áttérésükről. Ez hasonlatos anyag volt ahhoz, amit sok évszázaddal Koen előtt Juda Halévi feldolgozott a kazárokról szóló könyvében, de Koen továbbment Halévinél olyan értelemben, hogy megkísérelte részletesebben áttekinteni azt a kérdést, kik voltak azok, akiket Halévi a kazár vita kinevezett keresztény és mohamedán részvevőiként említ. Koen iparkodott felfedni kettejük nevét, érveiket és kidolgozni életrajzukat szótára számára, amelynek — mint vélte — tartalmaznia kell olyan meghatározókat is, amelyeket a kazár kérdéssel foglalkozó zsidó források elhanyagoltak. Így Koen szótárába bekerült egy keresztény prédikátor és misszionárius életrajzának vázlata is, szemmel láthatóan ugyanazé, aki után Koen a jezsuitáknál érdeklődött, ám szűkszavú volt, név említése nélkül, amit Koennak nem sikerült megtudnia, úgyhogy nem is csatolhatta a szótárhoz. „Juda Halévi — jegyezte fel Koen ezzel a befejezetlen életrajzzal kapcsolatban —, kiadói meg más héber magyarázók és források név szerint csak egyet említenek a kazár kagán udvarában lefolyt vallási vita három részvevője közül. Ez a zsidó képviselő — Iszaak Szangari, aki megfejtette a kagán álmát az angyal nála tett látogatásáról. A vita többi részvevőjét — a kereszténység és az iszlám képviselőit — a héber források név szerint nem említik, csak annyit közölnek, hogy az egyik filozófus, a másíkról, az arabról még annyit sem mondanak, hogy a vita előtt vagy után ölték-e meg. Lehet, hogy a világon — írta a továbbiakban Koen — még valaki gyűjti a kazárookra vonatkozó okmányokat és értesítéseket, ahogyan Juda Halévi is tette, és a források ugyanilyen gyűjteményét készíti, vagy szótárt állít belőlük össze, miként én is. Lehet, hogy ezt olyan valaki teszi, aki nincs a mi hitünkön, hanem keresztény

vagy az iszlám törvényeit követő ember. Lehetséges, hogy a világon léteznek még ketten, akik engem keresnek, ahogyan én őket keresem. Lehet, hogy ők velem álmodnak, ahogyan én velük, és sóvárognak az után, amit én tudok, mert számukra az én igazságom titok, ahogyan az én számomra az ő igazságuk elrejtett válasz a kérdéseimre. Nem hiába mondják, hogy minden álom hatvanada az igazságnak. Lehet, hogy nem hiába álmodom Konstantinápolyt és benne magamat egészen más emberként, mint amilyen valójában vagyok — a nyeregben ügyesnek és a kardforgatásban gyorsnak, kissé sántának és más módon vallásosnak, mint ahogyan vagyok. A Talmudban ez áll: „Menjen, hogy álmat három másik előtt fejtsék meg!” Ki az én három emberem? Nincsenek-e itt közvetlen mellettem — az a másik, a keresztény kazárkutató, és a harmadik, a mohamedán? Vajon három vallás van a lelkeimben egy helyett? Vajon két lelkem a pokolra száll, és csak egy megy a mennyországba? Vagy, mint amikor a világ teremtéséről szóló könyvet tanulmányozzák, nélkülözhetetlen, hogy hárman ne legyenek, és egy nem elegendő, és én joggal sóvárgok a másik kettő után, ahogyan ők talán a harmadik után sóvárognak. Nem tudom, de azt tudom, és megbízhatóan tapasztaltam, hogy három lelkem harcban áll bennem egymással, és közülük egy szablyát visel, és már Konstantinápolyban van; a másik kétkedik, lanton zenélve sír és énekel, a harmadik meg ellenem van. Ez a harmadik nem jelentkezik, vagy még mindig nem tud engem elérni. Ezért csak azzal az elsővel álmodok, a szablyát viselővel, a másikat, a lantost nem álmodom. Mert, ráv Hiszda mondja: „Az álom, amelyet nem fejtenek meg, ugyanolyan, mint az írás, amelyet nem olvasnak el”, én pedig megfordítom, és a visszáját mondom: „Az el nem olvasott írás olyan, akár a meg nem álmodott álom.” Hány álmot küldtek nekem, amelyet sohasem kaptam meg és álmodtam végig? Nem tudom, de azt tudom, hogy lelkeim közül az egyik, az alvó ember homlokát nézve meg tudja fejteni a másik lélek eredetét. Érzem, hogy lelkem darabjai találkozhatnak más emberi lények között, a tevék között, kövek és növények között; valakinek az álma lelkem testéből vette építőanyagát, és valahol messze belőle építi házát. Mert lelkeim a maguk tökéletesedésére más lelkek együttműködését keresik, a lelkek ekként segítenek a lelkeknek. Tudom, hogy kazár szótáram magában foglalja a héber ábécé mind a tíz számjegyét és 22 betűjét; ezekből világot lehet teremteni, de lám, én nem vagyok képes. Hiányzanak bizonyos nevek, egyes betűk emiatt betöltetlenül maradnak. Mennyire szeretném, ha a nevek szótára helyett meghatározóként csupa igét alkalmazhatnék! Ám ezt ember nem reheti. Mert a betűk, amelyek az igéket jegyzik, Előchímtól erednek, és csupán azok a betűk, amelyek főneveket és neveket jelölnek, amelyek a Gyehennából származnak az ördögtől, azok képezik szótáromat és hozzáférhetőek a számomra. Tehát a nevekhez és az ördöghöz kell tartanom magamat . . .”

— Baal halomót! — kiáltott fel Papo rabbi, amikor Koen irományai-ban ehhez a helyhez értek —, ez félrebeszél?

— Én megint valami másra gondolok — válaszolta Nehama, és elkop-pantotta a gyertyát.

— Mire gondolsz? — kérdezte tőle Papo rabbi, és eloltotta a lukier-nárt, mire a lelkek mindegyike elsuttogta a nevét, és elenyészett.

— Arra gondolok — válaszolta Nehama a teljes sötétségben, amely-ben a szoba sötétje egybevegült szája sötétségével —, hogy vajon Zi-mony, Kavala vagy Szalonika való-e neki?

— Szalonika, zsidó anyánk! — képedt el Papo rabbi. — Szóba sem jöhet. Sziderokapsziba kell vájárnak küldeni!

— Szalonikába fogjuk küldeni a menyasszonyához — zárta le a másik öreg elgondolkozva, és világot sem gyújtva kimentek.

*

Ekként Sámuel Koen sorsa meg volt pecsételve. Számúzték Dubrovnik-ból, és ahogyan a zdur jelentéséből következtetni lehet rá, ismerőseitől búcsút vett „Szent Tamás apostol napján az 1689. évben, nagy kánikulá-ban, amelyben a barom a farkát csüngeti, a Stradunt pedig belepi a ma-dártoll”. Aznap este Efosinija asszony férfiruhát öltve akként ment ki, ahogyan a nyilvános nőszemélyek teszik. Koen azon az estén utolsó ízben ment a patika felől a Sponza irányába, és az asszony a Garište boltíve alól egy ezüstpénzt vetett elé. Ő felvette a pénzt, és belépett a sötétbe. Az első pillanatban visszahőkölt, azt gondolván az asszonyról, hogy férfi, de amint ujjáival érintette, nyomban ráismert.

— Ne menj — mondta neki az asszony —, a bírakkal mindent el le-het intézni. Csak mondd. Nincs olyan számúzetés, amit nem lehet átvál-tani egy kevés büntetésre a tengeri tömlőben. Akinek kell, a szakállába csavarok valamennyi aranyscudót, és akkor nem kell elválnunk egymástól.

— Nem azért kell elmennem, mert számúzték — válaszolta Koen —, számomra az ő irományuknak annyi az értéke, mint annak a dalnak, amit az ölyömadár röptében kiokádik. Mennem kell, mert elérkezett a végső ideje. Gyermekkoromtól azt álmodom, hogy szabályával verek-szem a sötétben, és álmomban sántítok. Egy olyan nyelven álmodok, amelyet a valóságban nem értek. Akkortól mostanáig ez a huszonkette-dik esztendő, és ideje, hogy álmom beteljesüljön és magyarázatot nyerjen. Vagy most, vagy soha. Beteljesülni pedig ott fog, ahol álmodom — Kon-sztantinápolyban. Mert nem hiába látom álmomban azokat a görbére épí-tett utcákat, hogy megöljék velük a szelet, azokat a bástyákat és a vizet alattuk . . .

— Ha többé nem találkozánk ebben az életben — mondta erre Efo-sinija asszonyság —, találkozunk majd egy másikban, amelyik következik. Lehet, hogy mi csupán lelkek gyökerei vagyunk, amelyek belőlünk sarjad-

nak ki majd egy napon. Lehet, hogy a te lelked viselő, és egy nap az én lelkemet fogja megszűlni, ám előbb mindkettőnek meg kell tennie a rája szabott utat...

— Ha így is van, abban a leendő világban nem fogunk egymásra ismerni. A te lelked nem Ádám lelke, az, amelyet valamennyi későbbi nemzedékbe száműztek, és arra ítélték, hogy valamennyiünkkel újra meghaljon.

— Ha nem így, akkor másként fogunk találkozni. És én megmondom neked, miként ismerhetsz fel. Akkor férfi leszek, de ugyanilyen kezem lesz, amilyen most van — mindkettőn két hüvelykujj lesz, úgyhogy bármelyik lehet a jobb is, meg a bal is...

E szavak után Efrosinija asszonyosság megcsókolta Koen gyűrűjét, és örökre elváltak egymástól. Lukarević asszonyosság halála, ami hamarosan bekövetkezett és annyira szörnyűséges volt, hogy megénekelték a népdalokban, nem vethetett árnyékot Koenra, mert ő abban az időpontban, amikor Efrosinija asszonyosság meghalt, már maga is tardémába esett, olyan álomba, amelyikből nincsen ébredés.

Kezdetben úgy gondolták, hogy Koen elmegy jegyészéhez, Lidisziához Szalonikába, és ott megházasodik, miként a dubrovniki zsidó közösség javasolta. Ám ő nem így tett. Este megtömté a pipáját, és reggel a trebinjei Sabljak pasa táborában szívtá ki, aki hadjáratba indult Havasföld ellen. Ekként Koen mindennek ellenére Konstantinápoly felé vette az irányt. Ám sohasem érkezett meg oda. A szemtanúk, akiket a dubrovniki zsidók a pasa kíséretéből megvesztegettek, növényi festékeket adva nekik len festéséhez, hogy meséljék el Koen végnapjait, a következőket mondták.

*

A pasa abban az évben kíséretével északra utazott, a felhők meg feleltük egész idő alatt délnek szálltak, mintha magukkal vinnék az emlékezetüket. Már ez magában sem volt jó jel. Nézték az ebeiket, ahogy rohannak keresztül a bosnyák erdők illatai között, akár az évszakokon keresztül, és a šabaci palotába tértek szállásra azon az éjszakán, amikor holdfogyatkozás lett. A pasának akkor a Szávanál egy csikója lábát törte, mire ő hívatta lótemetőjének őrét, Koen azonban oly mélyen aludt, hogy nem hallotta a hívást, mire a pasa korbácsával a szeme közé csapott, akként húzva az ütést, mint a kútból, úgyhogy a kezén megpattantak a karperecek. Koen menten felriadt, és futva indult intézni a dolgát. Ez után az eset után Koennak ideiglenesen nyoma veszik, mert a pasa táborbából Belgrádba megy, amit akkor az osztrák seregek tartottak. Annyit tudni, hogy Belgrádban eljárt a török szefárdok óriási kétemeletes házába — amely tele volt a folyosón ordítózó huzattal —, a zsidó otthonba, a több mint száz termet, ötven konyhát és harminc pincét számaló „abhehámba”. A vízváros utcáin nézte a gyerekek fizetett csatáit, akik vérre menően verekedtek, akár a kakasok, míg köröttük fogadás

folyt. A régi hánban lakott a 47 helyiség egyikében, amelyek az ottani német zsidók, az askenázik tulajdonában voltak, és itt talált egy „ladin” nyelven írt könyvet az állomfajtásról. Estefelé elnázta, hogy a belgrádi tornyok hogyan szántják ekevasként a felhőket.

— Amikor az ég végére érnek — jegyezte fel —, megfordulnak, és az újabb felhőkön keresztül visszafelé tartanak . . .

Amikor Sabljak pasa serege elérte a Dunát, a négy mennyei folyó egyikét — azt, amelyik az allegorikus réteget jelképezi a *Bibliában*, Koen ismét hozzá csatlakozott. Akkor olyasmi történt, ami Koennak meghozta a pasa kimondott jóindulatát. A pasa a hadjáratba magával vitt egy jól fizetett görög ágyúöntőt is. Ez öntőformáival és szerkezetével egynapi járóföldre lemaradt a sereg mögött, és amint híre ment a szerbekkel és az osztrákokkal való első csatározásoknak, a pasa parancsot adott, hogy a Vaskapunál háromezer könyök lőtávolságú ágyút és két egyiptomi mérő súlyú ágyúgolyókat öntsenek. Mert a lombardától (ágyútól) — mondta a pasa — meg fog döglenni a csirke a tojásban és el fognak vetelni a rókák, a méz pedig meg fog keseredni a kasokban. Azt parancsolta, hogy a görögért Koent küldjék. Mivel azonban sabbath volt, Koen ahelyett, hogy ellovagolt volna, lefeküdt aludni . . .

Reggel kiválasztott egy tevét, kétpúpú hím és egypúpú nőstény ivadékat, amelyik a nyarat bekátrányozva töltötte, és most készen állt az útra. Egy „derítő” lovat is magával vitt azok közül, amelyeket előbb ráenvednek a kancákra, hogy kedvet csináljanak nekik, mielőtt a csődörrel meghágnák őket. Koen, változtatva a lovat és a tevét, egy nap alatt kétnapi utat tett meg, és elintézte a dolgot. Amikor a pasa elképedve megkérdezte tőle, hogy hol tanult és ki tanította lovagolni, Koen azt felelte, hogy álmában gyakorolta. Ez a válasz rettenetesen megtetszett a pasának, és egy orrba való függőt ajándékozott Koennak. Amikor az ágyút kiöntötték, lőni kezdtek vele az osztrák állásokat. Sabljak indulást vezényelt csapatának, és valamennyien megrohanták a szerb állásokat, beleértve Koent is, aki szablya helyett valami iszákot vitt, habár az iszákban köztudomásúan nem volt semmi értékes sem, hanem ellenkezőleg, csak régi, apró betűkkel telerótt papírlapok fehér huzatokban.

— A leveként sűrű égbolt alatt — meséli a szemtanú — berontotunk egy sáncba, ahol csak három embert találtunk, míg a többiek elmenekültek. Két katona csak kockázott, ügyet sem vetve a rohamunkra. Mellettük a sátor előtt mintegy önkívületben egy gazdagon öltözött lovas aludt, és egyedül csak a kutyái rohantak meg bennünket. A mieink egy szempillantás alatt levágták a kockázók egyikét, és kopjával átdöfték az alvó lovasat. Az, úgy keresztüldöfve feltámaszkodott a könyökére, és Koenra nézett, aki ettől a pillantástól felbukott, mintha golyó talála volna el, és azok a papírok kihullottak az iszákjából. A pasa megkérdezte, hogy vajon Koent ölték-e meg, amiről az a másik kockavető arabul válaszolt, így szólva:

— Ha Koennak hívják, akkor nem golyó találta el, hanem az álom verte le a lábáról...

Ez igaznak bizonyult, és ez a különös szó aznapra megmentette a kockavető életét. Mert a szó emberi, akár az éhség. Nincs mindig ugyanolyan ereje...

*

A Sámuel Koenről, a dubrovniki gettóbeli zsidóról szóló közlemény vége jelentés az utolsó álmáról, amely súlyos és mélységes tardémában folyt le, amelybe bevezett, akár a nyílt tengeri messzeségbe, ahonnan nincsen visszatérés. Ezt az utolsó jelentést Sámuel Koenről a trebinjei Sabljak pasának az a kockavető tette, akinek megkegyelmezték a harcmezőn. Az, amit ő jelentésében a pasának mondott, örökre egy selyemsátorba marad bevarrva a Duna partján, és hozzánk csak a beszélgetés töredékei jutottak el a zöld kelmén keresztül, amely nem ázik át az esőn. A kockavetőt Jusuf Masudinak hívták, és álomfejtő volt. A más álmában képes volt megvadászni a nyulat, hát még az embert, és annál a lovasnál szolgált, akit a kopjával ébresztettek fel. Az a lovas tekintélyes és gazdag személyiség volt, Avram Brankovićnak hívták, és csak az agarai annyit érték mint egy hajórakomány puszkapor. Vele kapcsolatban Masudi tulajdonképpen hihetetlen dolgot állított. Azt bizonygatta Sabljak pasának, hogy súlyos álmában Koen éppen ezt az Avram Brankovićot álmodja.

— Te azt mondd, hogy álomfejtő vagy? — kérdezte erre a pasa Masuditól. — Meg tudod látni akkor Koennak ezt az álmát is?

— Természetesen, hogy meg tudom. Én már látom, mit álmodik: mivel Branković haldoklik, így Branković halálát álmodja.

Ezekre a szavakra a pasa mintha felélénkült volna.

— Ez azt jelenti — állapította meg hamar —, hogy Koen most átélheti azt, amit egyetlen másik halandó sem: a haldokló Brankovićot álmódva megélheti a halált, és életben maradhat?

— Így van — helyeselt Masudi —, de nem tud felébredni, hogy azt, amit álmában látott, elmesélje.

— De azért te láthatod, miként álmodja a halált...

— Láthatom, és holnap jelentést teszek róla, hogyan hal meg egy ember, és mit érez aközben...

Sem Sabljak pasa, sem mi nem fogjuk megtudni sohasem, hogy a kockavető azért kérte-e ezt a dolgot, hogy egy nappal meghosszabbítsa az életét, vagy azért, mert valóban láthatta Koen álmát, és megélhette benne Branković halálát. A pasa mégis úgy ítélte meg, hogy érdemes próbát tenni. Azt mondta, hogy valamennyi holnap nap annyit ér, mint a használatlan lópatkó, a tegnapi meg mint az elveszett tevepatkó, és Masudit másnapig életben hagyta.

Koen ezt az éjszakát úgy töltötte, hogy utolsó alkalommal aludt; hatalmas orra egész nagy madárként lesett ki mosolyogva álmából, ez a mo-

soly pedig úgy festett, mint egy régen végigevett lakoma hulladéka. Ma-
nudi reggelig nem távozott el ágya fejtől, és mire megvirradt, az anató-
iai annyira megváltozott ettől a virrasztástól, mintha korbácsolták vol-
na azokban az álmokban, amelyeket olvasott. És a következőket olvasta
ki belőlük.

Branković mintha nem a kopja okozta sebtől haldoklott volna. Azt a
sebet nem is érezte. Sokkalta többet érzett egyetlen sebnél, és a sebek szá-
na nagy gyorsasággal sokszorozódott. Azt érezte, hogy egy kőoszlopon
áll magasan, és számol. Tavasz volt, szél fúj, amely vesszőikből varko-
csokat fon a fűzeknek, és a Marostól a Tiszáig meg a Dunáig valamennyi
fűzfának varkocsa volt. Mintha nyilak csapódtak volna a testébe, de a
örténés visszafelé haladt: mindegyik nyílnál legelőbb a sebet érezte, az-
után a szúrást, majd a fájdalom abbamaradt, a levegőn át süvítés hallat-
szott, majd végül felzűmmögött az ideg, amelyről a nyíl elröppent. Ek-
szént haldokolva számlálta a nyilakat egytől tizenhétig, akkor pedig le-
zuhant az oszlopról, és felhagyott a számlálással. Zuhanás közben neki-
ütközött valaminek, ami kemény volt, elmozdíthatatlan és óriási. De ez
nem a föld volt. A halál volt az. Sebei ettől az ütődéstől szerteröppentek
minden irányba, úgyhogy egyik a másikat többé nem érezhette, és csak
azután csapódott a földhöz, már holtan.

Majd ezt követően ugyanebben a halálban másodszor is meghalt, hábár
úgy tetszett, nincs már a halálban több hely a legkisebb fájdalom számára
sem. A nyilak becsapódásai között párhuzamosan még egy haldoklása tar-
tott, éretlen gyermeki halállal haldoklott, és csupán az aggasztotta, hogy
nem tudja elég gyorsan elvégezni a hatalmas munkát (mivel a halál meg-
erőltető munka), és hogy ugyanakkor, amikor elérkezik a zuhanás az
oszlopról, végezzen ezzel a másik halállal is. Ezért erőlködött és igyeke-
zett. Feküdt ebben a mozdulatlan sietségben a cifra kemence mögött,
amelyet kicsiny, szinte gyermektemplom formájúra építettek vörös és
aranyos kupolákkal. Az izzó és jeges fájások kibuzogtak testéből a szobá-
ba, mintha szabadságra törnének belőle, és iramodva váltogatnák az
éveket. A homály akár a nyirkosság terjengett, a ház mindegyik helyisége
más- és másképpen feketéllett, és még csupán az ablakok derengtek a
hunyo napvilágtól, amely alig volt halványabb a szoba sötétjénél. Valaki
akkor elindult a láthatatlan előcsarnokból gyertyát tartva, és mintha az
ajtófélfán annyi fekete ajtószárny lett volna, mint lap a könyvben, a fény
mindent megfordítva röviden átlapozta, és bejött. Ekkor valami ömleni
kezdett belőle, és ő kipisálta magából az egész múltját, és üresen maradt.
És akkor mintha víz kezdett volna áradni, és odakinn az éjszaka a föld-
ről felkapaszkodott az égre, s neki mintha egyszerre az összes haja ki-
hullott volna, mintha kucsmát kaptak volna le a fejről, amelyik már
halott volt.

És akkor Koen álmában megmutatkozott Branković harmadik halála is.
Alig volt észrevehető, eltakarta valami, ami erősen felgyülemlett idő le-

hetett. Mintha száz esztendőök állottak volna Branković két előbbi és a harmadik halála között, amely alig volt kivethető arról a helyről, ahol Masudi állt. Elsőre Masudi azt gondolta, hogy Branković most fogadott fia, Petkutin halálával hal meg, ám mivel tudta, hogy Petkutin miként végezte, hamarosan rájött, hogy ez nem Petkutin halála. Ez a harmadik halál gyors volt és rövid. Branković valami különös ágyban feküdt, és egy férfi megragadta a párnáját, és fojtogatni kezdte vele. Ez alatt az idő alatt Branković csak egyetlen dologra gondolt — hogy el kell érnie a tojást, ami az ágy melletti asztalkán volt, és fel kell törnie. Branković nem tudja, miért van erre szükség, de amíg a párnával fojtogatják, tisztában van azzal, hogy most egyedül ez a fontos. Ugyanakkor felfogja, hogy az ember tegnapiját és holnapját nagy késéssel fedezte fel, egymillió évvel keletkezése után — előbb a holnapot, majd a tegnapot. Egy régmúlt éjszakán fedezte fel, amikor a sötétségben a jelen hunyni kezdett a múlt és a jövő közé szorítva és szinte megszakítva tőlük, amelyek ezen az éjszakán annyira feltornyosultak, hogy szinte összeértek. És most is úgy volt. A jelen két örökkévalóságtól — a múlttól és a jövődtől — elfojtva hunyni kezdett, és Branković harmadszor is meghalt, abban a pillanatban, amikor a jelen és a jövő összeütközött benne és összemorzsolta tüstént, amikor sikerült neki összemorzsolnia azt a tojást...

Ekkor Koen álma egyszerre üres maradt, akár a kiszáradt folyómeder. Eljött az ébredés ideje, de nem volt többé senki, aki álmodná Koen ébrenlétét, miként ezt életében Branković tette. Így tehát Koennal is meg kellett történnie annak, ami történt. Masudi látta, hogy Koen álmában, amely halálhörgésbe csapott, miként hullottak le az őt körülvevő valamennyi dologról a nevek, akár süvegek, és a világ szűzi tisztaságú lett, akár a létezés első napján. Csupán az első tíz számjegy és az ábécének azok a betűi, amelyek igét jelölnek, ragyogtak Koen körül aranykönynyekként a dolgok felett. És akkor ő megtanulta, hogy a tíz parancsolat számjegyei szintén igék, és hogy utolsókként feledik el őket egy nyelv elfelejtésekor, és visszhangként akkor is megmaradnak, amikor maguk a parancsolatok már elenyésztek az emlékezetből.

Ebben a pillanatban Koen halálába ébredt, és Masudi elől eltűnt az ösvény, mert a látóhatárra fátyol ereszkedett, amelyen a Jabok folyó vízével ezt írta:

„Mert a ti álmaitok nappalok az éjszakában.”

Fontosabb irodalom: Anonimus, *Lexicon Cosri*, Continens Colloquium seu disputationem de religione, Regiemonti Borussiae excudebat typographus Ioannes Daubmannus, Anno 1691. passim; Koen őseiről lásd: M. Pantič, *Hivő fia egy anyának*... A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia Történelmi Intézete évkönyve, Dubrovnik, 1953., II., 209—216. l.

KAZÁR CSUPOR — egy kazár álomfejtő, aki még tanuló volt a kolostorban, csuprot kapott ajándékba, amit a cellájában helyezett el. Este beletette a gyűrűjét, ám amikor reggel kereste benne, nem találta. Hiába nyúlált bele, sehogyan sem érte el az alját. Mivel a csupor karhossznál sekélyebb volt, ezen igen elcsodálkozott. Elmozdította, de a csupor alatt a padló sima volt és semmilyen nyílás sem látszott, a csupornak alul pedig ugyanolyan feneke volt, mint a többinek. Fogta a botját, és azzal igyekezett elérni a csupor alját, de most is eredmény nélkül; a csupor feneke mintha menekült volna. Így gondolkozott: „Ahol én vagyok, ott a küszöböm is”, és tanítómesteréhez, Mokadaszi al Szaferhoz fordult, arra kérve, magyarázza meg, mit jelent az ilyen csupor. A tanítómester fogott egy kavicsot, beledobta a csuporba, és számlálni kezdett. Amikor hetvenig jutott, a csuporból csobbanás hallatszott, mintha valami a vízbe esett volna, és a tanítómester így szólt:

— Megmagyarázhatnám, hogy mit jelent a csuprod, de gondolkozz rajta, hogy megéri-e ez teneked? Amint megmondom, micsoda, a csupor neked és másoknak is könnyörtelenül kevesebbet fog érni, mint most. Mert akármennyit is érjen, nem érhet többet, mint minden, ám amint megmondom, micsoda, többé nem lesz mindaz, ami nem, de most igen.

Amikor a tanuló egyetértett a tanítómester véleményével, a tanító fogta a botot, és összetörte vele a csuprot. A fiú elképedve kérdezte tőle, miért tesz kárt, a tanító pedig így válaszolt:

— Kár az lett volna, ha megmondom, mire szolgál, és akkor töröm össze. Így, mivel nem tudod rendeltetését, kár nem keletkezett, mert továbbra is akként veszed hasznát, mintha ép lenne...

És valóban, a kazár csupor mind a mai napig szolgál, habár rég nem létezik.

VÉGSŐ MEGJEGYZÉS E SZÓTÁR HASZNÁRÓL

A könyv lehet esőtől öntözött szőlőskert és borral öntözött szőlőskert. Ez, mint valamennyi szótár, az utóbbiak közül való. A szótár olyan könyv, amely kevés időt követelve mindennap sok időt vesz el éveken át. Nem kell alábecsülni az ilyen veszteséget. Főként ha figyelembe vesszük, hogy az olvasás általánosságban tekintve gyanús tevékenység. Használata folyamán a könyv olvasás révén meggyógyítható vagy meggyilkolható. Meg lehet változtatni, hizlálni vagy erőszakolni. El lehet téríteni a folyását, valami állandóan elveszik belőle, a betűk kihullanak a sorok közül, a lapok az ujjak közül, és állandóan újak hajtanak a szemek között, akár a káposztalevél. Ha letezik, holnap akként találhatják, akár a kihűlt tűzhelyet, amelyen többé nem várja önöket meleg vacsora. Emellett manapság az embernek nem áll a rendelkezésére annyi magány, hogy kár nélkül könyveket, sőt szótárakat olvashasson. Ám ennek is van vége —

a könyv, akár a mérleg: előbb jobbra billen, amíg nem billen balra, örökre. A súlya így a jobb kézről a bal kézbe tevődik át, és a fejben is valami hasonló történt — a remény tájékaról a gondolatok az emlékek tájékarára helyeződtek át, és mindennek vége. Az olvasó fülében talán megmarad egy kevés nyál az író szájából, amit a szavak szele sodort bele, homokszemmel az alján. E homlokszem köré üledpednek le évekig a hangok, akár a kagylóban, és egy napon gyöngyszemmé fognak változni, fekete kecske tőrőjává vagy ürességé, amikor a fül kagylóként becsukódik. És ez legkevésbé a homokon múlik.

Ám ilyen vastag könyvet olvasni mindenesetre annyit jelent, hogy sokáig lenni egyedül. Sokáig lenni nélküle, akinek a jelenlétére feltétlenül szükségük van, mert a négykezes olvasás még nincs szokásban. Az írónak emiatt lelkiismeret-furdalása van, és igyekszik mentetetni magát. Ha az a szép, sebes pillantású és lusta hajú női egyén, aki e szótárt olvasva és rohanva keresztül a tulajdon félelmén, akár a szobán, elhagyatottnak érzi magát, tegye a következőt. A szótárral a hóna alatt a hónap első szerdáján délben menjen el a városának főterén levő cukrászda elé. Ott egy fiatalember fogja várni, aki, akárcsak ő, egyedül érezte magát, miközben ugyanannak a könyvnek az olvasására fecsérelte az időt. Üljenek le együtt meginni egy kávét, és hasonlítsák össze könyvük női és férfipéldányát. A könyvek különböznek. Amikor tehát egybevetik az utolsó levél rövid, kurzívval szedett mondatát e szótár női példányából azzal, ami a férfipéldányban áll, a könyv egészé fog összeállni, akár egy dominójátzma, és többé nem lesz rá szükségük. Akkor alaposan dorgálják meg a lexikográfust, ám minél előbb végezzenek ezzel annak nevében, ami utána következik, mert ami utána következik, az csupán rájuk tartozik, és értékesebb mindenféle olvasásnál.

Látom őket, ahogy kicsomagolják vacsorájukat az utcai postaláda tetején, és ahogy egymást átölelve esznek, a kerékpár nyergében ülve.

BRASNYÓ István fordítása

A FORDÍTÓ JEGYZETE

(A VACOK)

A fény felől tekintve a levegőben megéled az inda, amely a semmiből a semmibe lóg, vagy csak tovasuhan a nappal előtt anélkül, hogy kilom-bosodna vagy kibomlana, és a lépcsőn már homályba csusszan a láb, bizonytalan menetelés, járás következik egészen bizonytalan terepen, óvatos botladozás, vakon, felfelé, de volt ideje megszokni léptei visszhangját, ehhez igazodni, lehunyt szemmel és visszafojtott lélegzettel, mintha hajszolna valami lassan távolodót, amit egy ablakkeret tükrében lát: érzékek

csalatközása ez, átjátszása egy másik tartományba, sugarasba és hajkoronásba, mintha nem akadna ember, aki behúzott nyakú századvéget él, úgyszólván mindegy, hogy mikor, és a szakadatlanul áramló, hűvös huzatból szűrné ki minden tudnivalóját. Vagy tiszta és világos reggeleken, amikor mindez elakad, a járdaszegélyen pipiskedni kockás nadrágban, valamű forgatagban vagy tömkelegben, ahol valaki, sudár termetű kutyát sétáltat, s a kutya körmének koccanásaira figyelni, ahogy a tulajdon foga vacogását venné tudomásul az ember, ugyanolyan ütemesen futnak a szőrös, gondozott mancsok, végeredményben féken vagy porázon tartott múlt időként — a kutyanak füttyenteni-e most, vagy a nő után, aki vezet, egyformán hiábavaló, akár csak tűnődni rajta itt, a sötétben, a feltételezhető lépcsőfordulóban, ahol már senkivel sincs mód találkozni: a lehunyorodik a fény, ha a virág nem is hervad el; kel a vacokról vagy vacokra fekszik.

Így megy végig itt ez a sebesült vagy csak sérült, ezzel az ellentétes mozgással igyekezve átmenteni vagy -csempészni magát más tulajdonságokba, sajtásokokba, érvényesíthető észrevételekbe, mintha egy tárlat megnyitóján borongana, és ahogy ez a kis csoport itt egybegyűlt, csupa illedelmes, udvarias, önmagát visszafogni képes ember, háttal valami felé vagy valaminek, amiről még nem derült ki, hogy micsoda, még bebosszátásra várva emögé, hogy csak azután lobbanjon fel a fékentartott szvendély, amit ki-ki önmagában hevít vagy melenget, mint kigyót a lelkében, csöppet sem magabiztosan és látványosan készülve felmondani a leckét, háttérben a vörös üszköt hintő vagy lobogtató égbolttal — ez lehetne esetleg az egésznek az indítéka, e késeire forduló gyülekezőnek, dermesztő helyen, miközben a fagy szinte szemmel láthatóan ír erzetet a márványba, és egyöntetű vacogtatás remegtetti az alsó állkapcsokat, a hölgyek fitos kis orra pedig lilás színt vesz fel, és mily érzéketlenre hidegül hirtelen! — hát most volna szükség képek arany foglalatára és meleg tónusokra, színárnyalatok fehérré való felizzítására a szaruhártyák tükrében, miközben a hideg érzete a csoda látványára toborozna, s fellobbanna itt egy hamar elégő ember, mindennek kiváltója, hogy súlyát máris alig viseli megroggyant alkata, ám akin a kor képtelen nyomot, heget vagy akár karcólást is hagyni, akár valami túl feszesre sodort rőzsecsonmón vagy szalmacsóván, ami bizonyára a lelkesültség ellen van, nehogy megzilálhassák idegen érzések: egyszóval már idejében áramvonalásra kopt az ideák viharzásában, amelyeket rajta kívül ki sem vehetne itt komolyan — legfeljebb eszmei csöcselék ez, amelyet az esemény látványa esetleg látványossággá emel, zajongva valamelyik sarok felé mozdít, egészen mindegy, hogy mi felé, pontosabban amerre meleget sejt, s majd elkrápráztatva abba az irányba közeledik, és ha végül majd mindenki szorongva ott áll, akkor tűnik csak ki, mennyire üres itt minden, csupán két csenevész pálma didereg a bejáratnál... tehát egyszerre ennek az ürességnek most a túloldalán, elmosódott formák szemlélőjeként tévedni be

ide, vagy legalábbis úgy tenni, mint aki figyelésre képtelen tekintettel valamit szemügyre szándékozna venni, de pusztán csak annyit állapíthat meg, hogy benne járunk a szellem telében, vagyis aki cselekszik és aki nézi, egyaránt semmit se tesz, és ezek az emberek aligha lehetnek álmodozók, legfeljebb tömeg lehetnének, ha elegenden volnának hozzá, amely beszédet hallat és hallgat, bevezető szavakat valamihez, aminek megfoghatatlanságához óhajtana idomulni, ha oly egyszerű volna idomulni, mint pusztán jelen lenni, úgyhogy a létezés itt két ellentét között feszül meg, nyilvánvaló ellenérzést váltva ki fölény és alázatosság kérdésében, ahol a valós és valótlan háborogva kerül szembe egymással, a valótlan mint lényeg és a valós mint eleven, az itt levők összessége, akiket a lényegre intenek most vagy figyelmeztetnek: mindenesetre meddő eltávolodás a képszerűtől vagy a felismerhetőtől, egyhangú szüremelés csak a bőr alatt — ezért volna hát minden tevékenység, mondjuk, mindaz, ami szenvedély? Ekként vedleni át az üres szóbeszéd látnokává, akinek talán még talpukat is a kabátja szárnyára teszik, akár valami védtelen vagy kiszolgáltatottságában tehetetlen madárnak, hogy még a fejét se bírja fektében mozdítani . . .

Igy jutna el hát előbb-utóbb ki-ki tökéletesre sikeredett, alanyi sajátosságait magába fogadó vackáig, végeredményben biztos felismerések nélkül, csupán sejtelmektől terhelten, olvadó hősapkát gondolva a szívére, hogy legyen, ami hűtse közben, vagy épp sugarakon vágva keresztül, emelt homlokkal, nem tudni, kitől származván, de nagy magabiztossággal, szavakat hangoztatva közben, melyek már nem ide vonatkoznak . . . mert e helyen már végleg más kezdődik . . .

Aki tehát türelmesen hallgatott, most egyszerre beszélni, kitarulkozni szándékozna, pedig a hangját szinte nem is ismeri a levegő, képes lesz-e majd ráhangolódni frekvenciájára, vagy végleg rezzenetlen marad szabálytalansága előtt, űrt hordoz majd csupán, amit lehetetlen lesz továbbadni, ezt a pulzáló, üres tömlőt, amely messziről is érkezhette talán, és ódonágában épp itt bukkán elő, teljesen összezavarodva vagy eltévelyedve, pusztán *image*, amely csak zavart kelthet fel nem idézhetőségével, árnyékot borítva vonultában az agykéregre: mi marad vajon amögött, ami tapasztalat; vagy minden alulmaradna a tapasztalatokkal szemben, mert más anyag? Távolodva mindinkább azoktól az elgondolásoktól, melyek bárkinek a sajátjai lehetnének, egy általánosabb felé, ennek az érvényesüléséhez igazodva, mit jelent itt sötétség — világosság, ellentétet-e valójában, vagy csak eltolódást egy meg nem fogalmazott, soha ki nem jelentett viszonyítás felé, ahol valami tulajdonképpen zajlik, parázslík, szunnyadozik, folyamatában valósul meg és teljesedik ki mindazzá a bizonytalanná, ami nem számít vagy már nem számít, csupán szándékolatlanul hat vagy érvényesül jobb híján, esetleg jobb szó híján, és egyszer s mindenkorra alkalmazkodni kell hozzá, mert törvény, azáltal, hogy nem fontos tudomást szerezni róla.

Úgyhogy ezt most elfeledve vagy figyelmen kívül hagyva belépni valahová, tágas helyre, ahol többen is tartózkodnak, folyosóról vagy valami gyilokjáróról, előadni vagy feltárni valamit, ami haszonnal kecsegtet vagy kötelesség, elodázva most a vacok gondolatát vagy képzetét, megragadva az alkalmat a beszédre, akár valami vállalkozás lehetőségét: megrögzött öregemberekhez szólni mentegetőzve és selymes hangon, pedig csizmatalppal kéne a képükbe lépni, hanem hogy ekként van megszerkesztve ez a világ, a beszélő kénytelen igazodni hozzá, hajbókolni, netán hajlongani elsősorban e jelenet előtt, amelyre alakja most rávetül, miközben a benne lévőek kitől sem zavartatva szuszognak vagy böffentenek, hiszen semmit sem kockáztatnak olyan szempontból, hogy esetleg a kép aligha idomulóló síkjának sarka felé tolódnának, bútorarab takarná el őket, állvány vagy polcok, amelyeken földabroszokat tartanak a világtájak lehetséges rajzolataival vagy az égboltozat atlaszát, megbizonyosodva immár arról, hogy a föld mégiscsak gömbölyű — most ezeken a tereken csapongani gondolatban vagy elméletben, mint aki kérelemmel fordul e tanácshoz, amit kihallgatása befejeztével vagy jóváhagynak, vagy elutasítanak, bár másik lehetőség is felmerül az időben, hogy esetleg épp számon kérni halmazódtak itt össze ezek az ábrák, tetemek, formák, alakok, de legkevésbé eleven lények, hogy minden, az övékével ellenkező szándékot az ülepük alá gyűrjenek, belefojtsanak a sárgászöld tapacírung huzatjába, akár a tulajdon szellentésüket: értetlenségükkel szemben senki sem lehet más, mint lázadó, de legalábbis szembeszegülő, mert képtelenség, hogy biszkvitet ropogtatva ők irányítanak a mindenséget felvont, kételkedő szemöldökkel és selyemmellényesen, amelynek oldalsó zsebéből horológium veretes láncalóg. Tehát meghajolva e kép, látvány vagy elmosódott felületű színes kövület előtt, köszöntve a babaszobai miliőt, hirtelen más korszak falának hátrál neki a számotadó, ami mégis eleven, tapintható, s itt merőben más szavakat kell fontolóra vennie, mivel nevéen szólítják és aláírását követelik egy lap aljára, valami kurta világításban, hogy így erősítse meg azt, miszerint minden személyére vonatkozó tudomásul vett és ép elmével megértett.

O, mily elkéseredett vágyódás ezek előtt a szájak előtt a vacok után, Quos ego! — kiáltani fel Neptunusként, valami szférikus excessusban, amely nem tud magával mihez kezdeni, ha egyszerűen nem itt a helye, sehol sincs helye, olyan, ami a térben lenne kijelölhető, aminek megmondhatója volna bármiféle planimetria is, hát akkor háttal fordulva és arccal ütődve a hiánynak, miután szignatúráját ott hagyta a papírlapon, tehát valami egészségtelen nyoma mégiscsak van itt létének, de távozása feltétlenül nyomtalan, per abusum elkövetett, micsoda kicsapongás ez a térben! Vagy csak az azonosulást keresi valakivel, hogy utána legyen mit firtatnia!

Kézjegye irattári, öltözéke pedig ruhatári kellék lesz, mintha hirtelen kiugrott volna belőle, s most már menekülne, nagy lépésekkel, amit csak

más test szabhat testére, tehát ekként máris befolyásolva van, mégis valami siralmas magányban, amint emlékezete utcájára szökken, oda, ahol már elfeledték, vagy ő maga felejtett el mindent, mert a felejtés már a kezdet kezdetétől adva van, nem mint esély, hanem csak mint vigasz vagy szerencsétlenség, és minden azon múlik, hogy melyiket választja magának, ábrándként vagy elszántságként mutatja-e ki a benne elmúló hajlandóságát, így közeledik-e majd valami* felé...

Erre vagy erre se szánni ezt a békétlennek mondható estét, olyasféle felkiáltással a végén, hogy végleg megdermedjen, kijavíthatatlanul első személyben legyen identifikálható, kiválasztható ez a queruláns lény, amin (akin) már semmi sem múlhat, a kérdés sem, hogy mely időben tenyészik a szívem, és hol van a vacok, ami után emez a másik kutat vagy amit vonszol magával, akár a kételyt, hogy ez-e az?*

BRASNYÓ István

* „Ha egy basa odafönt valahányszor egyet szellent, ideleenn a legjobb tíz tisztünknek lerepül a feje.” (Veterani tábormok Zalánkeménél, 1691.)

** Bizáncban dőlt el minden, ott volt a Jóságos Város-Anya, akinek emlőin bárbar fejjel élősködni lehetett, és jaj volt annak, akit kivetett a Szívéből.

ÉJSZAKÁK

Filmnovella

BOGDÁNFI SÁNDOR

Habselyem bugyit és habselyem hálóinget, tisztát és illatosat öltött a világ leghűségesebb hitvese, özvegy Bakrács Eduárdné született Hódi Aranka. Huszonhárom éve minden este egyazon műveletek szertartásos elvégzése után tért nyugovóra: zuhanyozás előtt hosszan szappanozta pompás testét, kimérten, lassan, megszokottan, előbb a sima, szép arcát, egy-egy ujjával behatolva az orrlyukakba meg a fülkagyuló hajlataiba és üregébe, aztán szépen sorjában szappanhabbal borította kecses nyakát, gömbölyded vállát és karjait, feszes mellét, köldökkel díszített hasát és keskeny csípőjét, hosszú combját és lábszárát, végül pedig, külön elidőzve a puha szőrpamaton, gondosan bekente forró lába közét és formás, hibátlan farát, majd félig megnyitva a csapot, hagyta, hogy a vízrózsából csorgó meleg víz lassan eláraszsa minden porcikáját. Utána addig frottírozta a bőrét, amíg érezni nem kezdte ereiben a vér pezsgését; mielőtt tiszta alsóneműbe bújva lefeküdt volna, megpaskolta a párnáját, majd a másikat is, amelyre megboldogult élettársa hajtotta a fejét egykoron. Halála után is megvetette neki az ágyat minden este. És minden este, ahogy illik, el is köszönt tőle, a hites urától, akivel ebben a jelenleg félig üres ágyban húsz éven át élt házasségetet. Itt teljesedett ki kettőjük boldogsága, és ha a férje bárhol és bármikor karon fogta, mondván, most gyerünk haza, ez a haza a kettős ágyat, a családi szentélyt, a szabályos és rendszeres szeretkezést jelentette, azt, amiről három éve örökre lemondott, és ami miatt egyesek rejtélyesnek, hideg szobornak, mások meg buta libának tartották.

— Nyugodalmas, jó éjszakát, drágám — súgta Aranka az érin-

tetlen párna felé, eloltva az éjjelilámpát, s arra gondolt, hogy valóban nyugodalmasak voltak az éjszakák az elmúlt három évben, a lemondás három szűk esztendejében.

Ez az éjszaka azonban — három év után először — nem volt nyugodalmas. A világ leghűségesebb hitvese határozottan hallotta, hogy nyílik az ajtó. És határozottan érezte az idegen férfitestet, amint a takarója alá bújva közeledik és hozzásimul.

— Edusom, édesem, te vagy? — lehelte maga elé, s megrémülve, egyszersmind vágyakozva várta a férfi következő mozdulatát. Tudta, hogy nem Edus tért haza.

Halványan felderengett a tudatában, hogy neki, a negyvenéves, erkölcsös és vallásos özvegynek, aki az oltár előtt örök hűséget esküdött az urának, s ezt eddig hűszévi házassága és háromévi özvegysege során példás önmegtartóztatással és lemondással, szemlélve, állig begombolkozva, s hosszú szoknyákban, bő blúzokban járva az emberek között, és arra készülve, hogy majd a másvilágon újból találkozik és végképp egyesül a megboldogult urával, Edussal, meg is tartotta, most illene védekeznie, ki kellene ugrania az ágyból, sikoltoznia kellene, segítségért kiáltania, rendőrt hívnia, vagy legalább ki kellene futnia az udvarba és fellármáznia a házbelieket, az albérlőit, ők minden bizonnyal megszabadítanak a tolakodótól. Ám a sötétség és a kíváncsiság, főleg pedig a bűnös kaland szédítő ígérete, némaságra készítette. De ha nem is tiltakozott az elkövetkező események ellen, nem is vette tudomásul őket: behunyt szemmel oldalára fekve, alvást színlelve, moccanás nélkül tűrte a simogatást.

Hálóinge a nyakáig gyűrődött fel, bugyija a sarkáig csúszott le.

Karok ölelték át hátulról. Ujjak érintették a mellbimbóit, simogatták a combját, hosszan és puhán játszadoztak a csiklójával, közben a tarkóján érezte a férfi forró leheletét, apró csókjait, enyhe harapásait, s az izgalom tetőfokára érve élvezett el. A férfi kőkemény orgánuma csak ezután vette ostrom alá előbb az özvegy szeméremajkát, aztán óvatosan nyomulva előre, illeszkedett be a felforrósodott és újfent izgalmi állapotba jutott hüvelyébe. A ritmus egyre gyorsult, az egész fekhely ringott, nyikorgott, recsegett, s az özvegy alig tudta visszatartani a torkán feltoluló vinnyogásokat, nyögéseket, sóhajtásokat. Meg akarva őrizni inkognitóját, az özvegy néma volt, mint egy kődarab. A férfi hirtelen kihúzta még mindig merev hímtagját, s azon nyomban a lejjebb levő nyílásba helyezte, a nő csiklóját birizgálva mind a tíz ujjával. Az özvegynek

nem maradt ideje a felszisszenésre, a tiltakozásra, az eltávolodásra, részben mert a hasító fájdalom gyorsan megszűnt, részben pedig mert érezte a magömlést, s ez elégedettséget és hálaérzetet keltett benne, lám, milyen figyelmes a partnere, vigyáz, nehogy teherbe ejtse.

Az ernyedtség áttetsző ködfátyla borult az özvegy lehunyt szemére. Rég feledett apró sajgásokat, csípéseket, viszketéseket érzett az ágyékában, amely hosszú-hosszú meddőség, szárazság, érzéktelenség után most végre újból, bár bűnös tevelgyés árán, de maradóképtelenül eleget tett eredeti rendeltetésének. Asszony volta határozta meg kéjes hajlamait, ezt most lehunyt szeme mögött tisztán látta. S nemcsak látta, érezte is, a tarkóján, a mellbimbóján, a hüvelyében, és azzal is tisztában volt most, hogy az aszkézis nem természetes állapota a nőnek, hiszen olyan nedvektől, fájásoktól és élvezetektől fosztja meg, amelyek létéhez tartoznak. A büntelenség nem női tulajdonság, ezt megmondja majd a tisztelendő úrnak is a vasárnapi gyónás során. És azt is elmondja, milyen jó a bűn, ha jól csinálják a bűnösök.

Ki lehet ez a vakmerő férfi, aki oly gyorsan és nesztelenül távozott? — tette fel a kérdést önmagának az özvegy, de nem volt ideje válaszolni, mert hirtelen megérezte, hogy egy hímtag kotorász benne, hevesen bökdösve méhnyakát, és a méreteiből, valamint az ujj érintéseiből ítélve meglepetten jött rá, hogy most egy másik férfi furakodott özvegyi ágyába és ágyékába. Ellenkezésről, persze, szó sem lehetett, mert a kétérzés már elhatalmasodott rajta, és a férfi is vele együtt élvezett el.

Ezután következett az özvegy szívében és ölében eleddig még nem tapasztalt, kellemes és felemelő, izgató, időnként észbontó ingereket felkeltő simogatások, babrálások, karmolgatások, puszilgatások, szopogatások, harapdálások, birizgálások, vonaglások változatos és futamszerű sorozata, amitől hol megfeszült, hol elernyed az özvegy teste és lelke. Legmélyebb bensőjéből rövid sóhajok törtek elő, mind halkabbak, mind egyenletesebbek, mígnem hanyatt fekve elszenderedett, és az első számú férfit felváltó kettes számú férfi átadta a helyét egy harmadik bajuszosnak, s az özvegy hamarosán egy bajusz és egy nyelv mozgását érezte a lába között, ezek ketten virgoncan jártak-keltek szeméremtestének pitvarában a csiklótól a hüvelyig és vissza. Mennyei élvezet volt ez annál inkább is, mert néhai férjének a szemérmessége és tudatlansága folytán még sohasem részesült hasonló gyönyörben, bár a képeplápból

már értesült róla mint különlegességről. A bajszos férfi később felkúszott egészen az ágy végéig, sőt a falig is, az özvegy ajkát és nyelvét igényelve hímtagja részére, ámde Aranka szégyenlőssége miatt ez csak részben sikerült, az ingerlő kis puszilások nem bizonyultak elég hatékonynak, úgyhogy a férfi lejjebb csúszott, és hagyományos módon tette magáévá az ötödször elélvező özvegyet. Mire az felocsúdott aléltságából, a férfinak már hűlt helye volt.

Félelmében nem merte kinyitni a szemét az özvegy. Annyi év után három férfi! A hűség hideg józansága után most három idegen forró test ejtette kábulatba. Paráznasága megdöbentette. Összeszorított foggal nyöszörgött, s gyorsan keresztet vetett háromszor.

A büntudatnál is hatalmasabb volt azonban a jóllakottság érzése az éhezés és nélkülözés éveit után. Görcsösen kapaszkodva a párnába, álom és ébrenlét határán hasított tudatába a felismerés, hogy néhai férje itt fekszik mellette, és minden bizonytalanságot szemtanúja volt a bűnös aktusnak, a bűnös, de gyönyörteljes házasság-törésnek.

Miért hagyta magamra, Edus? Megtanítottál a hűségre, a szeretkezés szégyenteljes mozzanatainak elhallgatására, az éjszakai szótlanságokra és a nappali ártatlan puszikra. Aztán eltűntél örökre, itthagytál engem fiatalon, tapasztalatlanul, abban a tudatban, hogy az örök hűség vállalása kötelez, az esküszegés pedig kárhozható visz.

Mit tehettem volna, Edus, amikor a hosszú éveken át tartó böjt után az a három erős férfi rám rontott? Tehetetlen voltam, mert mind a három gyengéd és figyelmes volt irántam. És azt is el kell ismernem, hogy férfi a javából mind a három, érti a dolgát, hiszen csodálatos rezdüléseket és nedveket indított el testem mélységeiben. Szégyellem magamat, Edus, igen, büntudat mardos, mert felfedeztem a bűnt. Miért olyan gyönyörűség a bűn, Edus?

Az özvegy ébredései mind nyugösebbekké váltak. Rendszerint délben kelt, lelkiismeret-furdalást, egyszersmind jóleső kielégültséget érzett, s kíváncsian vizsgálta a testét a zuhany alatt. Harapásnak, csípésnek, szorításnak semmi nyoma, holott nemegyszer része volt belőle a sötétben, bár jajszó nélkül túrta, mint ahogy viszonzás nélkül túrta az érintéseket és behatolásokat is, nem áruva el sem mélységes büntudatát, sem határtalan örömmérsését.

Ám ha a testén nem volt sérülés, a lelkében nem volt minden a helyén. A büntudat most már csömörrel is párosult. Nem tudta megmagyarázni magának, hogy bár szigorú erkölcsi felfogá-

sából jöttányit sem engedett, miképpen lehetséges, hogy eddig egy esetben sem szállt szembe támadóival, egy esetben sem vonakodott teljesíteni kívánságaikat, kielégíteni ferde hajlamaikat, alávetni magát olyan nemi rituáléknak, melyeket néhai férje, a volt középiskolai tanár minden bizonnyal szexuális aberrációnak, szennyes fajtalankodásnak minősített volna.

Az orgazmusi orgiák, ahogy az özvegy — a képeslapokból szerzett szexuális ismeretei alapján — nevezte az éjjeli erőszakos támadásokat, már egy hete tartottak, amikor az udvaron beleütközött Szűcs Róbertbe, legkedvesebb és legkomolyabb lakójába; ugyanis öt albérlője volt: Róberten kívül két komolytalan egyetemi hallgató és két, szintén komolytalan segédtisztviselő, köztük kettőnek volt bajusza. Az özvegy memegyszer tapasztalta, hogy a fiúk rajta felejtik a tekintetüket, ám ő a fejét elfordítva sietett mindig udvari lakásába.

Most azonban vége a bujkálásnak, szembe kell néznie megronóival.

— Miért nem hagy engem nyugton, Róbert? — tette fel a kérdést, ránézve mélykék szemével a jóképű, magas, szőke férfirra.

Róbert azonnal válaszolt:

— Mert halálosan kívánom, Aranka.

Az özvegy megremegett.

— Szóval maga az egyik.

Róbert folytatta:

— Maga zárt doboz, Aranka, ha felnyitják, csupa káprázatos érték tárul fel.

Az özvegy elsápadt.

— Maga hát az egyik.

— Nem az egyik, hanem az egyetlen. Jól tudja, hogy évek óta építem a hidat.

— Miféle hidat?

— Az ágyához vezető hidat. Azt a tizenkét métert szeretném áthidalni, mely a szobámat a maga hálószobájától elválasztja. A maga vallása azonban tiltja a hídépítést.

— Maga, Róbert, a tilalmam ellenére nemcsak megépítette azt a hidat, hanem át is kelt rajta az elmúlt hétfőn, és azóta is minden éjjel.

A férfi szemlátomást meglepődött.

— Nem értem, mire céloz — mondta hosszan fürkészve az özvegy arcát, majd a fejét rázva hozzátette: — Sajnos, vaktöltény-

nyel lövöldöz. Ma érkeztem vissza Svájcból. Tíz napig voltam úton, bár ott is gondoltam magára, a maga kihívó aszkézisére.

Az özvegy kételkedve nézett rá.

— Valóban úton volt?

— Valóban. És ott is a magában rejlő lehetőségeket latolgattam. Nem is sejti, milyen óriási lehetőségek rejlenek magában.

— Bennem?

— A testében. A maga teste szégyenlős és érintetlen.

— Hazudik.

— Színigaz, amit mondok. Az érintetlensége sokkal izgatóbb egy fruska szüzességénél.

— Hazudik! Nem volt Svájcban az elmúlt héten. Itthon volt, és beosont hozzám minden éjjel. Mért tette, ó, miért?

— Képzeldődik, Aranka. Vagy összetéveszt valakivel. Luganóban voltam csakugyan. Különben, ha engedné, minden éjjel kétszer is beosonnék.

— Szentelen!

— Nem értem, miért sérteget.

— Összefogtak ellenem. Abban a hitben fogadtam be magukat a házamba, hogy majd tiszteletben tartják szomorú özvegységemet, megvédenek, biztonságot nyújtanak. Közben meggyaláztak. Szó nélkül, előzetes udvarlás nélkül betörték a magányomba, és birto-
kukba vettek.

Róbert elképedve hallgatta a nő kitörését. Évek óta visszavonultan, zárkózottan élt itt, hátul az udvarban, s most egyszerre vádakkal áll elő.

— Forduljon orvoshoz, Aranka. Magának megártott a magány.

— Bolondnak tart?

— Paranoiásnak talán. Amiket itt beszél, merő paramnézia. Mind az öten kívánjuk magát, ez igaz, hiszen nem vagyunk fából, maga pedig itt van velünk egy fedél alatt, mint egy időzített szex-
bomba. Egy fantáziáló bomba, mely összekeveri a képzelt eseményeket a valóságosokkal, olyasmikkel gyanúsítva bennünket, amik-
re sohasem volnánk képesek.

— Maguk mindenre képesek. Mindenre!

— Téved. Csodálói vagyunk a maga túlvilági hűségének. S ké-
szek vagyunk megvédeni bármikor.

— Egy szavát sem hiszem — szipogta az özvegy, és összeszo-
rított ajakkal vonult vissza udvari lakásába.

Sokáig ült az asztalnál a semmibe bámulva, aztán leveleket írt.

Házeladási szándékára hivatkozva azonnali hatállyal felmondott mind az öt albérlőjének. Őket hibáztatta most minden bűnéért és minden öröméért. S nem tudta megbocsátani nekik sem a vétkezést, sem az élvezést.

Nem leszek a prédája senkinek, gondolta, nem akarom, hogy kívánatos legyek a számukra, nem akarom, suttogeta, magához szorítva a felmondóleveleket.

A felmondásokat személyesen kézbesítette, kérve, hogy azonnal távozzanak. Az albérlők fejcsóválva vették tudomásul a furcsa eljárását, de rögtön hozzáláttak a csomagoláshoz. Róbert szeretett volna mondani valamit, az özvegy azonban elfordult tőle, s gyorsan elvonult.

A függöny mögül leste őket. A ház előtt veszteglő gépkocsikba rakva bőröndjeiket, a hátsó ülésekre hányva öltönyeiket, kabátjaikat, indultak a kertvárosba, ahol mindig volt kiadó szoba.

Melyik lehetett közülük az a három sötét gazfickó, aki bemocskolta, lealjasította, felkavarta benne nőstényiségét? Melyik lehetett közülük az a három nagyszerű férfi, aki a gyönyörnek eddig ismeretlen és tiltott tájai felé vezette? Melyik lehetett közülük az a három betörő, aki elrabolta erényességét, élete egyetlen célját és értelmét? Melyik lehetett közülük az a három művész és bűvész, aki mesterien varázsolta elő elapadt testéből az ifjúkori nedveket és izzóvá forrosította fel már-már elhidegedett ágyékát? A lányos arcú, szőke, kék szemű Kosta talán? A magas, izmos Péter? Esetleg a nagy orrú, vörös hajú, szeplős Iván? A beesett arcú, ritka hajú, cingár Gábor? Nem, nem, az lehetetlen, azt nem akarom, ne legyen ő! És Róbert? Hátha hamis alibit talált ki magának? Most egyik sem mer a szemébe nézni, megvallani az igazat, bocsánatot kérni. Karjukat a magasba lendítve intenek, a háznak, nem neki, s hangosan zúgatva a motort indulnak. Csak menjenek. Látni sem akarja őket többé, hiszen úgy legelészték a testét, mint barmok a füvet.

Lakatost hívott, s azonnal kicseréltette az összes zárat, utána a templomba sietett a gyóntató papjához, megvallotta bűneit, részletesen elmondva az elmúlt hét szennyes eseményeit. A pap szigorú penitenciát írt elő, megtiltotta neki a képeslapok olvasását, másnap délutánra pedig meghívta a paplakba teára, de az özvegy, zaklatott idegállapotára hivatkozva, elhárította a meghívást. Harangzúgással kísérve lépett ki a templomból, közben Edével beszélgetett magában. Bocsánatért esedezve ígért neki újfent örök hűséget.

Hazaérve gondosan bezárta a kaput, és rálakatolta a vaspántot is. Rajta kívül egy lélek sem tartózkodott a házban. A folyosó kongott a lépteitől, amikor szobáról szobára járva húzta le a redőnyöket, reteszelte el az ajtókat, mint a porkoláb a börtöncellákat, s végül az udvari lakásba, egyenesen a hálószobába ment, hogy mindent elrendezzen a megbocsátás éjszakájára.

Egy dobozból elővette Ede fényképeit, s feldíszítette velük a szobát: Ede csecsemőkorában, Ede hintalovon, Ede az iskolapadban, Ede a gimnázium épülete előtt, Ede az egyetem kapujában, Ede lovon, Ede gépkocsiban, Ede a vonatablakban, Ede Párizsban, Ede Rómában, Ede Velencében, Ede Belgrádban, Ede esküvőn, Ede a szülei sírjánál, Ede az íróasztalánál, Ede átveszi a kitüntetést, Ede ravatalon, Ede sírja. Az asztalon, székeken, fotelokon, a tükör keretében, az ablakpárkányon, az éjjeliszekrényen, mindenütt Ede...

Az ágya mellett felhalmozott képes hetilapokat felnyalábolta s kihordta, máglyát rakott az udvar közepén. A lángok felkapták, megcsavarták és a magasba dobták a színes oldalakat, a meztelen női testeket, a sikamlós történeteket, a szexológus tanácsait, a zsíros vicceket és a malackodó karikatúrákat. Az egészből csak egy rakás hamu maradt. Az özvegy összesöpörte a maradékot, a személtárába öntötte, s utánaköpött.

Visszatérve az udvari lakásba gondosan elreteszelte a bejárati ajtót, bezárta a hálószoba ajtaját, tökéletes biztonságban érezte magát, és állt, állt a szoba közepén tanácstalanul. Mitévő legyen most? Mit vár tőle megcsalt férje ebben a helyzetben, amikor mindent előkészített, hogy jóvátegye vétkeit és elnyerje tőle a bűnbocsánatot?

Ezúttal változtatott az esti szertartáson, zuhanyozás után nem habselymet, hanem állig érő vastag hálóinget és flanell pizsamanadrágot öltött, és az esküvőjükről készült fényképet szorítva a szívéhez feküdt be a kettős ágyba, kettejük ágyába. Jó éjszakát, Eduskám, szívem — súgta a másik párna felé. Jóléso elégedettséggel oltotta el az éjjelilámpát, s úgy érezte magát, mint a bűnös angyal, akinek sikerült legyőznie a sátánt és társait.

A sátán és társai azonban nem hagyták magukat. A lehúzott redőnyökön, elreteszelt, bezárt ajtókon át hatoltak be az özvegy testébe. Hirtelen rohanták meg, hárman, egyszerre. Ismerte őket, de eddig rendszerint egyenként bújtak az ágyába, kivárva, míg az előbbi elvégzi a dolgát. Most azonban együttes erővel, páratlan ügyességgel és szakszerűséggel vették birtokukba az özvegy minden por-

cikáját, pontosan beosztva minden milliméternyi helyet a testén és az ágyában, s polip módjára egybefonódva, szétválva és újra egyesülve gomolyogtak, és örömteli nyöszörgések, vinnyogások, morgások, gügyögések közepette az egyik hátulról hatolt belé, a másik előlről bújt az ölébe, és a klitoriszát nyaldosva helyezgette a nyelvét mind mélyebbre, a harmadik pedig az özvegy mellbimbóit puszilgatva a szájába lövelte az ondót.

A többször is kielégített és újra meg újra felgerjesztett özvegy, szaporán lélegezve, csukott szemmel, alétan és némán túrta a gyönyöröket és az undorokat, ám hirtelen azt észlelte, hogy a három szerető egyszerre surran ki mellőle. Abban a pillanatban fény hasított a tudatába. Kiugrott az ágyból, hogy üldözőbe vegye és fülön csípje támadóit, ámde zárt ajtóba ütközött. Egymás után zárva ki az ajtókat végig rohant a szobákon, az udvaron és a folyosón. A tüdeje erősen zihált, a szíve szaporán dobogott, apró sikolyok törtek elő bensőjéből, a torkát zokogás szorongatta. A nyitva maradt ajtókat úgy csapkodta a huzat, mintha valaki dühösen járt-kelt volna az üres házban.

A ház valóban üres volt. Támadóknak semmi nyoma. Csak a függönyök mozogtak, lebegtek, mint a kísértetek.

Az özvegy magába roskadva leült a ház küszöbére, anyaszült meztelenül. A hajnali járókelők messze elkerülték, eszelős tekintétől félve. Mögötte a kapu tárva-nyitva nyikorgott.

A hideg légáramlat belemarkolt a hátába, az egész testébe, melyet most idegennek, különállónak érzett. Mit keres ez a hideg hústömeg itt a kövön, ez nem az ő teste. Amaz az övé, amaz, amelyen fél éjszakán át forróságok lüktettek, csodálatos és titokzatos folyadékok csordultak, párolódtak, lövelltek, hímizű, pázrásillatú nedvek tolultak fel minden nyílásába, minden pórusán áttörve. Az, gen, az volt az ő teste, az a végsőkéig odaadó, határtalanul merész, ősi ritmusban mozgó, a lét örömeit kereső, érintéseket és izgalmat, élvezetet és kielégülést találó test. Az azonban eltűnt az álmok, a vágyak, a képzetek kódében, s most ezt a megmaradt testet, ezt az értéktelen, hasznavehetetlen, csak hétköznapi mozgásra alkalmas idegen testet, ha tehetné, hernyó módjára levedlené.

Lehunyt szemei mögött filmszerűen peregtek az elmúlt éjszakák eseményei. S a filmocka meg-megállt, élményeinek egy-egy mozzanatát rögzítve, mintegy figyelmeztetésképpen, hogy nem úgy történt, ahogy ő képzelte. Nem három férfi támadt rá, hanem ő maga erőszakolta meg magamagát.

Nincs hát bűn, nincs csalás, nem volt paráználkodás, hű maradtam néhai férjemhez. Bakrács Edéhez, gondolta az özvegy. Ocsmány álmom volt az egész. Pornócikkek hatása. Onánia.

Szégyen, ó, minő szégyen!

Örült vagyok talán? Nem tudom megkülönböztetni, vagy nem akarom, az álmat a valóságtól? — tette fel a kérdést önmagának, borzongva és vacogva.

Az albérlők ártatlanok, én meg kidobtam őket. Gyalázatosan viselkedtem — súgta.

Nem kellek senkinek, képtelen vagyok a bűnre, képtelen vagyok a csalásra, képtelen vagyok az öröme, gondolta, s az volt az érzése, hogy teljesen kiürült, nincs is belsője, csak jeges reszketés csorog az ereiben, itt a vég. Aztán érezte, hogy elindul belőle a meleg pisi. Mégis él hát.

Megyek, sietek Eduskához — mondta hangosan, és belülről bezárta a kaput.

A hálószobában rendetlenség fogadta. Az ágynemű összegyűrődve, a hálóinge és a pizsamanadrágja az éjjeliszekrényen, Ede fényképei szétszórva a padlón.

Rendet kell teremtenem magam körül — határozta el magát az özvegy. — Mindent összekevertem, széthánytam, felforgattam, téveszméket követtem, álmok rabjává, nevetségessé váltam. Ezentúl másképp lesz. Nekem nem öt albérlőre van szükségem, hanem egyre. Világos! Még ma felhívom Róbertet — mondta dacosan, és sebtében összeszedve Ede fényképeit, behányta őket a szekrény aljába.

A RÓNASÁG DICSERETE

VELJKO PETROVIĆ

Vasa Stajićnak

— Azt mondják, egyszer, talán száz éve is megvan már, hogy lengyel nemeshez francia márki jött vendégségbe. Amikor a házigazda kivezette a határba, hogy megmutassa kiterjedt birtokát — ködös, őszi nap volt —, a francia leóvakodott a kocsiról, majd amikor futólag körülpillantott a végtelen síkságon, szattyánbőr csizmája megakadt egy sáros rögben. Mindjárt lerázta, elfintorította az orrát, s így kiáltott fel: — És még ezt nevezik ők hazának!

Pullmankocsikban, gyorsvonatokon utasok járnak síkságainkat, a Bácskát, Bánátot, Szlavóniát és a Szerémséget, s olybá tűnik nekik, hogy itt még a mozdony is bóbiskolva poroszkál. Álomittasan, ásitozva báméskodnak ki az ablakon, uh!, meddig még ez az egyhangúság? Még nem is olyan régen legalább az exportőrök, a tözsdeügynökök, az úgynevezett „spekulánsok” gusztálták, azok, akik a passzív vidékek élelmezéséről gondoskodtak, manapság azonban még a művészféléknek, költőknek is unalmas és érthetetlen, még tulajdon fiai is nehezen viselik el, s bizony megvetéssel itt hagyják, elárulják. Mert ez a síkság olyan nekik, mint az egyszerű víz, abból egyetlen pohár is elég, hogy a szomszédokat oltsák, olyan, mint a házikenyér, melyből egy karaj is elég, hogy éppen elverje éhüket, márpedig ők egzotikus vidékek mákonyát keresik.

Minden síksági ember szereti a dombokat és a hegyeket; de az olyan hegylakó, aki meg tudja és meg akarja érteni a síkságot, meglátja és megszereti szépségeit, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A hegyvidékiek között egyetlenegy sincs, aki ne volna elragadtatva görbe országától, az alföldiek közül viszont sokan menekülnek a hegyi magaslatokra, a havasokra és a sziklás karsztokra, hogy kedvükre gyönyörködjenek a természeti szépségekben, amilyen-

nekkel nem találkoznak lapos és egyhangú hazájukban. Mert a hegyvidék hangos és patetikus, figyelmet kelt hirtelen változásaival, ágaskodó — zezgugos vagy ívelt — vonalaival, monumentális alakzataival és egymásra hányt tömbjeivel, elérhetetlen, szédítő szirtfokaival, sötét kanyonjaival, szurdokaival és szakadékaival, meredek sziklafalaival, amelyek láttán mindenféle fenyegető veszedelem, és borzalom látomása tolul fel, amikor élet és halál között lebeg az ember.

A síkság, ezzel szemben, csendes és nyugalmas, szerény, tartózkodó és tapintatos. Józanul és nyíltan nyújtja oda úgyszólván mozdulatlan arcát, nincs benne semmi kihívás, kacérság, felkínálkozás, csupán várakozás, ahogyan vár a nép köréből való, egyszerű, egészséges lány. Hozzá romantikus illúziók nélkül illik közeledni, nem felajzott érzékekkel, hanem lélekkel és megértéssel, lojális méltánylásával mindazon dolgok összhangjának és egységének, amelyek emberileg elérhetőek s amit egyedül az emberi gondolat és képzelet tud beportyázni, annak az egységnek a megértésével és érzékelésével, amelybe minden emberi és evilági apróság, tapintható valóság, de minden más, távoli, éppen csak megsejtett, irdatlan nagy világ-úri csoda is egyként torkollik. Az ember gyarlóságainak áldozata. Sikereit is aszerint becüli, mennyi erőfeszítésébe került legyőzni gyengeségeit. A lassú észjárású, nehéz gondolkodású ember mindig többre tartja gondolatait, mint az, akit éles ésszel és intuícióval áldott meg a természet. A meredek lejtőn — még közepes magasságú dombra is — csak nagy nehezen, erejének megfeszítésével kaptat fel az ember. Az utas vagy járókelő, miközben a levegőt kapkodva hallgatja fülében saját vérenek surrogását, melyet a zaklatott szív, mint az ostorral kényszerített szolga, pumpál az erekbe és az izmokba, izzadt homlokát törölgeti, és miután leült az első tuskóra vagy kőre, hogy megpihenjen, vagy fáradtan elnyúlt a füves fennsíkon, felindultan szemléli az alatta elterülő tájat, és elragadtatással emeli kitégült pupilláját a távoli hegláncra meg arra a sötét oromra, mely fenyegetően elébe tornyosult. A sík vidéken araszoló gyalogosnak, lovasembernek vagy szekerezőnek ellenben egyáltalán nem kell a testi erőfeszítés miatt kizökkenni gondolataiból, amikor egyetlen tekintettel befogja az egész környéket, és amiközben állandóan és zavartalanul látja azt a kőrbefutó vonalat, ahol a föld meg az ég összeér. A földnek és az égnek ez az állandó érintkezése, mely testi megerőltetés és az érzékek felajzása nélkül minden pillanatban látható, az alföldi embert ellenállhatatlanul azzal az érzéssel

tölti el, hogy az ő világa, noha korlátok közé van zárva, mégis a kifürkészhetetlen, isteni teljesség közvetlen része. A síksági ember született realista, aki úgyszólván a bőrén érzi a végtelen sokféleség eszményi szintézisét, az apróságokét a földön s a mind hatalmasabb, mind mérhetetlenebb arányokét a mindenségben.

A síkság csak látszólag egyhangú és hallgatag. Bensőséges találkozás, beszélgetés igazában sehol sem esik olyan jól, mint itt, szinte a magános embernek van teremtve. Indulj el az országúton, térj le a nyári útra, a dűlőköni és mezsgyéken menj ki messzire a földekre, meglásd, olyan meleg, életes közelségbe kerül hozzád, amihez csak a családi fészek melege fogható, s olyan bizalmasan suttog majd a füledbe, akár a meghitt szerető.

Legelőször is a körös-körül látható föld és ég közötti aránytalanság különös szépségére fogsz felfigyelni. A barnás meg a zöldes színnek azokra a szelíd, puha, élénk árnyalataira, amelyek a föld keskeny sávját jelzik, másfelől arra a megfoghatatlan acélkékre, amelyből a legtöbb van, s amely mindenhatóan uralja a tájat. Apró vásznaikon egyedül a régi holland mestereknek sikerült kifejezniük e kép örök szimbolikáját.

Országutak örökös vándorai — bár egy helyben állnak — az eperfák, topolyfák, hársfák; itt-ott, a messzeségben, a fehér falú viskók körül, egymással jól megférő facsoport: karéjban megtermett jegenyék, lejjebb pedig, azok árnyékában meglapulva, platánok, gesztenyék, diófák, távolabb meg, a búza- és kukoricaföldeken, a cukorrépa nedvesen csillogó négyzeteiben és a repce rikító sárga szőnyegdarabjain elszórtan egy-egy gyümölcsfa áll, egymagában, meghagyták az árnyéka miatt vagy pusztá ragaszkodásból. De ahány csak van ebben a csupa levegő, csupa fény, csupa légáramlás nagy térségben, a ködösen fénylő vagy felhős ég alatt, mindezek a fatörzsek és koronák, mind fontos, gondolkodó, külön egyéniség. A növények és a vetés — az a tömeg, minden fának azonban megvan a saját története, s mindegyik a hajdani erdőségekről álmodik. Még az útszéli, szúrós bogáncskóró, még a lila virágú mezei aszat is a rozs- és zabföldek széleiben, az is valami, a lednek akár a pajkos gyermeki tekintet, a pitypangból semmi haszon, de azért kedves cseppje az életadó napnak.

Lovasok, szekerek húznak el ott valahol a búzaföldek között, hol felbukkannak, hol pedig elmerülnek lobogó sörénnyel, távoli kiáltás, dallikázás és káromkodás szagztatott hangfoszlányait hozza a

szél, a félig ért kalászkok mindent betöltő zizegéséből a tengelice éneke és a karvaly reszelős rikoltása hallatszik. Ha pedig megállsz a vasúti töltés tövében, tisztán hallod a tücskök ütemes zenebonáját meg a lepkék szárnya rebbenését, olyik még az arcod is végigcirógatja önfeledten. A nap magasra hágott a fejed fölött, és — akárha a bőség aranyszarujából — fáradhatatlanul ontja sugarait, összefont karral most aláveti magát neki minden, és elnémul egy percre. A nap és az ember. Ők ketten, kettejük különös frigyének ünnepe ez a déli óra.

A rónaság jó szagú, bár illata nem átható és nem részegítő. Ez nem a déli lejtőket elborító zsálya illatfelhője, nem is a mákvirágé vagy a rózsakerteké, mely felkorbácsolja a vért és felszítja a vágyat, utána pedig belefájdul és lekókad az ember feje. Egészséges és erőt adó, eső utáni ózon ez, a virágzó búza lehelete, amely a reggeli szellő szárnyán érkező, üdítő balzsamként tölti be az ember tüdejét úgy, mintha magának a földnek az örök erejét szippantaná magába. Nyiss ablakot hajnalban, reggeli harmatot tapodjon lábad, mélyeket lélegezz, és hallgasd, amint fürjek hívogatják egymást, versenyre kelve énekelnek láthatatlanul; ezer meg ezer pitypalattyol karban és külön-külön, s olyan tisztán hallod a legtávolabbt is, mintha itt volna a kezeden.

Éjszakánként pedig ez a síkság úgy tart a csillagok alatt, akár a nyitott szülői tenyér, s úgy is emel mind közelebb hozzájuk. Nézd csak meg őket figyelmesebben, meglásd, úgy érzed majd, hogy mind több van belőlük, hogy nőttön nőnek és mind közelebb vannak: — azaz vagy te emelkedsz vagy pedig ők ereszkednek. Csak úgy dagad a kebled, amíg ott suhansz közöttük, szeretnéd kitárni a karjaidat, hogy magadhoz öleld valamennyit, hogy díszül magadra aggasd és beragyogjanak téged... Sehol és sehonnan nem lát az ember annyi csillagot, mint innen, sehol nem érzi kiáltóbbnak az ellentétet a maga véges élete és azok örökkévalósága, a maga semmi kis toporgása és botorkálása meg azok kozmikus pályamozgása és néma katasztrófái között, mint itt. Khaldea és Egyiptom is síkság, mégis az asztrológia és a csillagászat bölcsője.

Az eget kémlelő síksági ember jobban tudja, mint bárki, még ha a legmagasabb csúcson áll is, hogy pirinyó, alig látható porszem csupán, ám azt is, hogy a tapasztalati világ középpontjában, a mindenség tengelyében áll. Az óceánok vándora ilyenkor az ismeretlen, hatalmas erők meg a véletlen szeszélyétől retteg — de te,

síksági ember, nem hullasz térdre megtörten, hanem világosan látod, akármerre nézel, a kérlelhetetlen törvények csodáját, azt a gigászi erőt, mely nem hajlandó megtagadni ősi törvényeit.

1934.

BORBÉLY János fordítása

A BÁCSKA TÉLEN

VELJKO PETROVIĆ

Bizonyos vagyok benne, hogy ennek a mai beszélgetésünknek a címe mindenkiben, aki nem ezen az istenáldotta bácskai rónaságon nőtt fel, nagyjából ugyanazt a képzetet fogja kelteni: azt a megszokott téli képet, amelyet az úgynevezett „családi” képeslapokból, levelezőlapokról, amatőrfénykép-kiállításokról, a régi házakban fellelhető régi, színes fényképekről ismerünk. Fehér, kékesfehér síkság vész bele a sötétszürke messzeségbe, az asztallap simaságú fehér síkvilágból, a kép egyik sarkában, éppen csak kikandikál néhány megbúvó, megroskadt háztető, melyeknek szegleteit lekerekíti, puhábbra rajzolja a vastag hótakaró, s amelyek alatt sárgán hunyorgog egy-két ablakszem, a háttérben pedig már lebukóban a nagy, vörös napkorong, míg a kép másik sarkában, tenyérynyi tócsák jegén, nekipirosodott, dundi gyerekek iringálnak, és a behavazott úton, párafelhő közepette, szán közeledik. Brrr! Befelé, befelé, ki-ki húzódjon a padkára, a kuckóba, a kövér banyakemence mögé, amely csak úgy duruzsol a kukoricacsutkától, amellyel odakint állandóan tömők. Nosza, mire vártok, vacsorázni tessék, persze kolbászt, kocsonyát, tepertőt, babot szalonnabőrkevel, azután sipirc az ágyba, a pehelytollal töltött dunna alá, amely úgy dagadozik, hogy a plafont súrolja. Ez volna hát az a közismert, odaáti idill, az a „giccs”, amelyben — mint minden giccsben — van némi igazság, de főleg csak amolyan édeskés-szirupos részigazság.

A bácskai tél nem hóval kezdődik, még csak faggal sem, hanem őszi esőzéssel. Nem tiszta szántalpakkal, hanem nehéz, ragadós sárral. Az pedig azért is nehéz, mert a tél itt nem a pihenés, nem a nyugalom és vigalom idejét jelzi, mint délebbi vidékeken, az esős időszak. Itt télen sem pipálgatnak vagy a rövid nyári éjszakák fáradalmait pihenik az emberek. A bácskai tél sokat követel tőlük,

megköveteli az állandó erőfeszítést és készenléteket. Jó, szusszanni is lehet, vigadni, akár kirúgni a ház oldalát, de csak helyel-közzel. Aki belemerül és megfélemedezik magáról, síkos a föld, egykettőre kicsúszik az ember talpa alól, keze közül, vagyis hát azokból a vastag kataszteri könyvekből. S akkor? A bácskai ember föld nélkül roppant lehangoló látvány, olyan, akár a letépett és az országúton elszórt kalász. Adja isten, hogy valamelyik magját más vidékre vigye egy kerék vagy a szél, és adja isten, hogy ott is kicsírázzon!

A bácskai föld és a rajta élő ember nem egyformán telet. Ha telelni annyit tesz, mint pihenni és aludni vagy szunyókálni, akkor a bácskai ember tulajdonképpen nem is telet, legalábbis nem igazából, ahogyan ő maga mondaná, miközben szítja a „paraszti” életet, amely — szerinte — kutya élet. A föld azonban, miután ősszel elnyugszik, valóban mély álomba merül, szinte látszik, ahogy — a nedvességtől megsötétedve, vagy fehér hópalástba burkolózva — elnyúlt, elcsendesedett, szelíd békességben elszenderedett. Sehol nincs olyan csend, mint az alföldön télen. Még az ember is elnémul, ha ilyenkor kint találkozik a mezőn; annyira megilletődik és magába száll, hogy azt is hallja, amikor a szél sodorta hópolyhek meg a levegőben úszó hókristályok, egymásra találván és egyesülvén, zizegve összefenődnek, s azt is, amikor a nesztelenül rebbenő madár súlya alatt meglibben, megrázkódik a magános gyümölcsfa ága, s a sok fagyos pehely hirtelen légi útra kél, majd pilinkézve ejtőernyőzik alá, vagy megtapad valamely járókelő szempilláján, ahol — ez az ártatlan és szinte valószínűtlen szépség — egy pillanat alatt könnycseppé olvad. Vagy amikor süvíteni kezdenek a harapós téli szelek, amelyek dühödten fújtatva zúdulnak ide valahonnan, miután utat törtek maguknak valamiféle örökké éber és ellenszegülő hegyek, szirtek között, szűk és zord szorosokban; most ide-oda nyargalásznak, ficáncolnak és kergetőznek, süvítenek és üvöltenek, azt sem tudják, mihez kezdjenek azzal a fene nagy szabadsággal, amely az övék lett ezen a semmivel meg nem zabolázott, határtalan, beletörődő síkságon, ez alatt a nyílt, szélesen kitaruló, hatalmas égi boltozat alatt. Mintegy kaszával, alulról felkapják a jeges, száraz, túszerű havat, s egész halmokat, dűnéket hordanak össze az eleven porhóból az egyik oldalon, ugyanakkor máshol egész zátonyokat és szigeteket nyalintanak a megbolydult, de meddő fehérség közepette feketén dermedező barázdákba. S ezeken a megkopárodott, sötét rögökön, az elhagyatott ugaron látszik, hogy a föld mit sem hall ebből a viharzásból, nem is ébredzik, nem is

lázad, egyszerűen nem vesz részt benne. A föld pihen, s álmában újraéli azt az eleven erőt, amellyel az ember termékenyítette meg, az ember fáradtságát, a magot kérges tenyeréből, féltő gondját.

Ő pedig, az ember, télen csak ritmust vált munkában, életmódban. Alighogy elmorzsolta tenyerében a kalászt, lefújta a pelyvát és megsaccolta a magot, lehántotta a csövet vagy kiszedte és a feje fölé emelte a répát, vagy alighogy szétnyomta a könnyű, kesernyés komlótoaszt és beleszagolt, alighogy megszámolta a búzakereszteket és számba vette a szekereket a terméssel, máris azon kellett törnie a fejét, mit csináljon vele; eladja-e mindjárt, vagy várjon; vagy valami másra, jószágra, húsrá, zsírra cserélje be közvetve vagy közvetlenül; meg aztán, hogy mi alá készítse a földet tavaszra, mi legyen a pénzzel, a házzal, a családi szükségletekkel. Aztán a város, ez a hol varázslatos és csábító, hol pedig kiismerhetetlen, veszedelmes, ám mégis annyira nélkülözhetetlen világa a kereskedőknek, mesterembereknek, ügyvédeknek és orvosdoktoroknak, bankároknak és professzoroknak; megannyi csapda és hasznos ajánlat, segítség és kár, felemelő öröm és porba sújtó megalázás tömkelege, város! A bácskai ember, a földműves, a gazdász szemében nem mindig a haszon a fő dolog; ő hiú is; nehogy becsapják, nehogy kinevessék ezek a kaputosok! Ezért nehezen vág bele az újba, nemigen bízik a legjobb, legbölcsebb tanácsban sem, sőt még a legközelebbi szomszéd tapasztalata sem elég neki, úgyhogy inkább elmulasztja a haszonnal kecsegtető első lehetőséget; mert fél a véletlenektől, és csak akkor fogadja el az újat, amikor már némi veszteség érte, s amikor úgy ítéli meg, hogy új módi, új rend köszöntött be. Aki ilyen cimboraságban él a természettel, számít rá, hogy az ördög praktikái is, mármint a természetéi és az emberéi, sokszor, istentől eredő törvényeknek látszanak.

Hosszú, süket téli éjszakák! Hát még amikor a szelek is elbújnak a hideg elől, s minden érzékszervet, mindent, ami él, elborít a vátás, puha hó! De hát ezek sem, ezek az álmosító, mindent elzsongító, hosszú éjszakák sem telnek zavartalanul. Ha senki más, legalább a gazduram, a bácsi, az apjuk, a nagytata bizony felkel több izromban is, hogy megkímélje a fiatalabbját; mert az, akár csak isten növénykéi, melyek éjszaka illatoznak, éjszaka éli a maga életét és megy elébe kifürkészhetetlen végzetének, éjszaka nyílik és virágzik, éjszaka gyógyítgatja nap közben kapott sebeit, és éjszaka ülteti el a magot, melyből majd a jövő gyümölcse sarjadzik. Körül kell nézni az alvó házat, megtapogatni a reteszt, a lakatot a hom-

bár, a padlás, a pince ajtaján, megnézni a jószágot, körbefülni, rendben van-e minden a hajlékban és környékén.

Ma éjszaka, s ez gyakran előfordul, mert — hála isten kegyelmének — megvan hozzá a tehetség, egyél több oka van a virrasztásnak: csikózik a Tündér, vagy a Riskát várják, hogy leborjazzon. Föl a nehéz báránybőr subát, melynek csimbókjai alul a földet söprik, a gazda a szemére húzza a kucsmát, s a családi fészek melegéből gyerünk csak ki a hidegbe, mely olyan, hogy beragad tőle az ember orra és felborzolódik a bajusz. Odakint a holdvilág fénye ragyog be mindent, a tárgyak vetette sötét árnyékok körvonalait. mintha körzővel, vonalzóval húzták volna meg, olyan élesek, a gömbölyűre hízott hold pedig tekintélyt parancsolóan trónol tejes fényű udvarában. Olyan nagy a csend, hogy az éber gazda mindent hall; azt is, amikor a padláson legördül a rakásról egy kukorica-cső, a háznép szuszogását, vagy amikor horkant valaki, vagy megzörren alatta a szalmazsák, meg azt is, amikor valahol a sötétben lópata dobban a szalmával felszórt földön. Sehonnan egy kutyaugatás, egy kakaskukorékolás, sehol egy éji madár; még Bodri is hang nélkül óvakodott elő a kutyaólból, s csak a farkával dobol a subán.

Kora reggel pedig, amikor még ki sem lehet látni a lányosan fehér függönyök slingelésén, a nagytata, puha, meleg subába takarva, az ölében hozza be kedvenc kisunokájának az újszülött csikót. Szőre még borzas, gyerekesen a világba csodálkozó két szeme között rendetlen homlokfürttel, csontos, még bizonytalan csülkökkel s arról a másik világról hozott, itt még be nem piszkított, fényes kis patákkal. Vagy egy göndör szőrű, bájosan butuska képű, anyai szeretettel tisztára nyalt bocival állít be.

De hát az anyjuk, a nagymama, az ángyikák és a menyecskék sem nyughatnak. A kicsi fölsír a bölcsőben, azt meg kell szoptatni, a másik, a nagyobbik, hányja-veti magát, beszél álmában, be kell takargatni és keresztet vetni fölötte, egy harmadik, nagyobbacska már, mivel nem fogadott szót, meghült, borogatást, gyógyírt kell cserélni rajta, mindezenfölül, az asszony nép nyoszolyái alatt, a szövőszék vagy a varrógép mögött, mindenfelé, kotlósok fészkelődnek. A csibék még az éjjel ki kellene hogy keljenek a búbos alatt, de alighanem a kopasz nyakú alatt is. Aztán a csibék mellett is ott kell lenni, azok is éppolyan piciny, gyenge, magatehetetlen teremtmények, mint minden más, urambocsá', megkeresztelt újszülött. S reggelre kelve ezúttal is az ágyba hozzák a gyerekeknek a pár-

nával letakart szakajtókat, melyekben egymás hegyén-hátán ott pittyegnek a meleg, bársonyos tapintású kis lények; csiklandó pihéiknek, még sárga, puha karmocskáiknak és csőröcskéiknek azzal a viaszos cseppel a hegyükön még a vének is alig tudnak ellenállni, hogy simogatásukkal meg azzal, hogy arcukhoz, szájukhoz szorítják, agyon ne szeretgessék őket.

Egész télen így megy ez, szüntelenül; gondod legyen mindenre, takargass, babusgass, reperálj, utazz, várj, remélj, a fehérség pedig takarókoló lámpánál vesztegeti szeme világát a fölött a finom hímzés fölött, amelyet ki tudja, miféle vizonteladónak, ki tudja, melyik városi menyasszonynak öltöget.

A bácskai tél azonban, e sokféle elfoglaltság ellenére, sajátos szórakozási lehetőségekben sem fukarkodik. Amikor beköszönt az őszi, egymás után sorakoznak a lakodalmak, a kalákák, a fonók, a disznótorok, majd a karácsonyi és a védszent-ünnepek. S amiképpen a bácskai ember többé-kevésbé egyformán dolgozik, egyformán él, hasonlóképpen szórakozik is. Ha a magyarok és a németek nem tartják is a védszent-ünnepeket meg azokat az ősi karácsonyi szokásokat, amelyeket a szerbek meg a bunyevácok, viszont nagy lakodalmakat csapnak. Leggyakrabban a szerbek ünnepelnek, de sebtében; a bunyevácok és a sokácok házi mulatságokkal és fonókkal kárpótolják magukat. Ez az egész dolgozó nép azonban, amely annyit böjtöl, hogy szeri-száma nincsen, s amely a mindennapi életben a schwarzwaldi és a normandiai paraszthoz hasonlít inkább, semmint Mita Kradiához — amikor földhöz vágja a sipkáját és terített asztalhoz ül, vagy beáll a körtáncba, úgy érzi, mert úgy díktálja talán felgyülemlett energiafeleslege, a vére, mely éppoly sűrű, mint zsíros, fekete földjének nedvei, hogy most ki kell rúgni a hámból és mindenestül belevetnie magát abba a bőségbe, amellyel jó televényföldje szolgál. A bácskai paraszt ebben méltó versenytársa a flamand parasztnak, ennek a szorgos népnek, aki egyaránt nevezetes mind gazdag ősi kultúrájáról, mind pedig féktelen dorbézolásairól, munkabírásáról és elpusztíthatatlan étvágyáról.

Ugyanazok a bajszos, negyven-ötven éves emberek, akik huszonegy óra hosszat nem tágítanak az asztaltól, egy percre le nem teszik kezükből a villát, amelyre felváltva hol májas hurkát, hol egy falat malacpapríkást tűznek a fehér pulykahús mellé, melyet kenyér helyett harapnak hozzá, hol pedig káposztafejnyi fánkokat, majd újból sertéspecsenyét, aztán akkora emeletes tortát, mint egy chicagói felhőkarcoló, meg zsíros túróval vagy darált hússal töltött

rétesféléket, erre meg újból egy kis malacfejet vagy tepertős pogácsát, s mindezt a végén baranyai sillerrel vagy szerémségi rizlinggel öntözgetik (mivelhogy, szerintük, a Fruška gora-i és baranyai dombokról elsőnek a mi síkságunkra folyik a bor) — ugyanezek az emberek, amint iknyílik a tavasz, vöröshagymán és száraz kenyéren fognak szántani látástól vakulásig, trágyát hordanak és terítenek, és tegnap még a vállukon hordták fel a szekérből a padlásra az ólomnehéz zsákokat vagonszám, holnap pedig egy hiba miatt az adókönyvben képesek lesznek órák hosszat gyalogolni a városba dermesztő hidegben. Az a hetrefüles, sivalkodó fiatalság is, amely pajzán rigmusokat kurjantgat tánc közben, amint magára, kettesben marad, még „akinek föl van vágva a nyelve”, az is behúzza fülét-farkát, annak is összeszorul a torka, megmered a keze-lába, s mint valami Rómeó és Júlia, legfeljebb azt a néhány szót fogja kibökní, miközben csak egymás szemét nézik és látják.

A Bácskában ilyenkor, mert most van az ideje, valóban tárt karokkal várják a vendéget. Vasút ide, autóbusz oda, bundákkal, báránybőr lábzsákokkal felszerelve, csak elébe küldik a legközelebbi állomásra a kocsit vagy a szánt; micsoda öröm az, amikor fölcsilingelnek a csengők, s megjönnek a vendégek, az egyik oldaluk, igaz, havas, mert útközben, eh, semmi vész, az alacsony szánkóról belefordultak az istenáldotta, fehér hóbundába, és amikor a verandán, a küszöb előtt, még egy pár láb veri le a havat! Ki tördök vele, hogy kit hoztak még magukkal a városból?!

A városiak utána, amikor hazamennek, rendszerint belebetegszenek a vendégeskedésbe, de hát ez hamarosan feledésbe merül, a boldog házigazdákat pedig minden apróság a kedves vendégekre emlékezteti: — Hová tűnt, asszony, az istenedet, az a tál? — Zsuzsa eltörte, isten akárhova tegye, amikor Mita járt itt vendégeskedésben. — Aztán mért kurtult meg valahogy ez az aszalterítő? — Hát Sveta égette ki a cigarettájával, amikor Szent Jánoskor nálunk volt. — Meglehet, hogy az a távirat is, amely Nišből, Dile százados uramtól jött, melyben jelenti, hogy mindannyian, Mila meg az unoka is egészségesek, egy ilyen tavaly téli vendégeskedéssel függ össze. Még a körösztoletlen tanyalakók élete is halálos veszedelemben forog a vendégektől. Alighogy fölkarattyol a pulykakakas, melynek kevély gégejében csörög a dió — a világért ki ne mondd előtte a szebb a pávát, vagy pláne, ha füttyenteni merészelsz, mindjárt fölfuvalkodik és lármázni kezd —, a gazda máris

kiszemeli: na, Három szentatya napjára szögre kerül ez a pimasz, hadd fagyjon jól ki, mire Stevo megjön Újvidékről!

A zajos vendégeskedés közepette pedig, amikor zsírt lát még az ajtó sarokvasa is, és „amikor még a kutyák is csak turkálnak a fánkban”, meg amikor a tyúkok is berúgnak az asztalterítőről az ablakon keresztül kirázott morzsától, nos, a tamburaszó, dudaszó, dzsesszzene kellős közepén, a bácskai ember egyszerre csak rágyújt a maga régi, finom, érzelmes hallgatónótáira: — a „Pirkad már a rózsaujjú hajnal”-ra, az „Emlékszel-e, ó te drágá”-ra meg a „Földre hajlott a szőlőmnek indája”-ra, és éjfélig folyik a mesélgetés, csupa régi históriák kerülnek elő századszor is azokról a honfitársakról, akik keveset beszéltek, de sokat cselekedtek, Gecáról, azokról, akik bár kevés beszédűek voltak, sokat áldoztak a nép javáért. Arról a névtelen gazdaemberről, aki a 48-as szerb mozgalom után elszegényedett, s aki barátjának arra a csodálkozó kérdésére: — No, és hol a subád? —, mivel elnyűtt darócban látta viszont, egyszerűen így válaszolt: — Ej, hát nem lehet az embernek Vojvodínája is meg subája is! — Arról a bácskairól, aki Amerikából került ki a szaloniki frontra, a fivére meg Oroszországból, s egyszer rászólt a guzlicásra, aki lelkesítő nótákat húzott a katonák fülébe: — Azoknak húzd te ezt, barátom, akik még sosem voltak itt. — Később aztán mindketten elestek Dobro Poljénál, a guzlicás pedig ép bőrrel megúszta. A józan ésszerűség meg valami magasabbra, titokzatosra és eszményire való törekvés különös keveréke ez az emberfajta. Egyszerre szívélyes és kevély, engedékeny, belátó és konok, türelmes és lobbanékony — éppen olyan, mint ez a vidék is, ahol nappal néha afrikai hőség van, éjszaka pedig, még júliusban is, jégtől bőroznak a tócsák. Ahol szibériai hidegek után néhány nap alatt úgy felmelegszik az idő, hogy minden fehérség elolvad, s a téli mulatozók úgyszólván az asztaltól kelnek fel és vonulnak a mezőre, hogy folytassák fáradságos szolgálatukat, azt, „amiből él az ember”.

1937.

BORBÉLY János fordítása

VELJKO PETROVIĆ ÉS A „HELYI SZÍNEK”*

Kiindulási pontunk egy dedikáció és egy mottó — ezeknek jelzéseit próbáljuk követni, természetesen anélkül, hogy messzemenő következtetéseket akarnánk levonni akár Veljko Petrović addig megtett írói útja tapasztalataiból, akár következtetni akarnánk a további évtizedek alakulástörténetére. Legfeljebb egy-két esztendőnyi időre mutatunk rá, hogy jelezzük, ami majd következni fog részben Veljko Petrović gondolkodásában, részben itt, Újvidéken a politikai-szellemi mozgalmakban.

Eppen ötven esztendővel ezelőtt, 1934-ben jelent meg Veljko Petrović *Pohvala ravnici* (A rónaság dicsérete) című, lírai fogantatású és lírai szövésű kisprózája, amolyan lírai esszéje, amelyet azonban akár prózaversként is olvashatunk. A közvetlen apropót talán megmutatja az írás megjelenésének helye: a belgrádi *Turistički Loyd* (1934. I. 15.), igazi vallomásértékét azonban úgy kell felfednünk, hiszen ennek tulajdonképpen alig van köze ahhoz a „megrendeléshez”, amely létrehozta. Irodalmi körülményekkel ugyanakkor nyomban hivatkoznunk kell ennek az írásnak közvetlen lírai-eszmei folytatására, az 1937-ben, az újvidéki *Danban* megjelent *Bačka zimi* (A Bácska télen) című, ugyancsak hasonló, az 1934-es írásával rokon veretű lírai eszmeifuttatására, hiszen e kettő, mintegy egymást feltételezve, egymást magyarázza: arra a kérdésre, amit 1934-ben tett fel, 1937-ben felelt ugyanabban a hangnemben.

A síkság eme költői dicséretét Vasa Stajićnak ajánlotta, aki — tudjuk — már a gimnazistának mestere volt, s akivel nagyjából egyformán gondolkodott 1918 után, az 1920-as években, s íme, 1934-ben is, amikor lírai program-vallomását közzéteszi, mintegy előlegezve az OMPOK-mozgalomban** is reflektálódó „Vajdaság-felfogást”, s apellálva arra, ami Vasa Stajić eszmei örökségét jelentette az 1920-as évek fölöttébb tarka ideológiai kaleidoszkópjában. Természetesen nem e hozzászólás feladata, hogy a Vasa Stajić—Veljko Petrović-viszonynak vonatkozásait itt és most kimutassa s keresse Stajić gondolatnyomait Veljko Petrović írásaiiban, illetve kutassa, milyen mértékben befolyásolta Veljko Petrović történelmi, irodalmi és nemzeti tapasztalata Stajić nézeteinek formálódását. De nem vállalhatja. Veljko Petrović Vajdaság-élményének feltérképezését sem; erőnket, ismereteinket az is ugyancsak meghaladná. Ám figyeljük Veljko Petrović mottóját:

„— Azt mondják, egyszer, tán száz éve is megvan már, egy lengyel nemeshez francia márki jött vendégségbe. Amikor a házigazda kivezette a határba, hogy megmutassa kiterjedt birtokát — ködös, őszi nap volt —, a francia leóvakodott a kocsirol, majd amikor futólag körülpillan-

* Elhangzott magyarul Budapesten, szerbhorvát nyelven pedig Újvidéken a Veljko Petrović-évforduló alkalmából rendezett tudományos tanácskozáson.

** Omladinski kulturno-privredni pokret (1936—1938).

tott a végtelen síkságon, szattyánbőr csizmája megakadt egy sáros rögben. Mindjárt lerázta, elfintorította az orrát, s így kiáltott fel: — Éa még ezt nevezik ők hazának!”

Egyelőre anekdotánk van, de még nagyon messze látszunk jární atól, amit Veljko Petrović „helyi színeinek” nevezhetnénk. E mottónak a magyar irodalomban járatlan olvasója, érthető módon, fel sem figyel ennek a kis történetnek mélyebb jelentésére, összefüggésére akár a rónaságot dicsérő sorokkal is. A magyar századvégi novellairodalomban ismerős azonban könnyűszerrel felüti Papp Dániel írásainak a könyvét, s abból nyomban Veljko Petrović mottója mellé teszi a párhuzamot:

„A kisorosz mezőkön, ama vizes, mocsaras lapályon, ahol a világon a legszomorúbb az ősz és legkorhadtabbak a füzek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: »Micsoda sár, micsoda sár! — mondta. — S ezek a bolond lengyelek ezt a sarat hazának hívják!«”

Véletlen egyezés, eszmei összecsengésről lenne csupán szó? Papp Dániel 1899 májusában keletzte ezt az utolsó elbeszéléskötetéhez készített „előszófélét”, amelyben a Telecska alján elterülő világot dicsérte, nevezvén „tündérlaknak” a bácskai síkságot. Veljko Petrović egyik, az 1950-es évek derekán Herceg Jánosnak írott levelében azt mondta, hogy Papp Dánielt személyesen nem ismerte, emléke nincs a Zomborból elszármazott, de mindig hazagondoló fróról. De irodalmi élményei kétségtelenül voltak az annyira Zomborhoz, de Bánáthoz és Szerémséghez is, s mindenütt a magyarokon kívül a szerbekhez és bunyevácokhoz is ragaszkodó, e világhoz tapadó íróval kapcsolatban. És szinte biztosra vehetjük, hogy hajdanán, amikor Laza Kostić és Gozdsu Elek kezébe kapaszkodott, olvasta Papp Dániel novelláit és a Zomborról írott kisregényét. S olvasta az „előszóféle” bevezetőt is, amelynek emléke három évtized múltán is felderengett emlékezetében, amikor is a maga sajátos (nevezük rejtjelesnek) módján hitet tesz a „helyi színek” mellett. Ezt viszont érthetővé már a Papp Dániel „előszófélének” folytatása teszi, amikor is arról van szó, hogy ezt a bácskai „tündérlakot” azok mosolyogják meg, akik nem tudják, hogy „mi van a fölszín alatt a Bácskában”. Van itt ugyanis még egy anekdota, amely igen szorosan kapcsolódik az elsőhöz, a Veljko Petrović mottójár képezőhöz, hogy megvilágosodjék a *sár* és a *haza* képzetének az összefüggése és összetartozása. Ebben szó van a kukoricásban eltévedt lovasról, aki egy föld alatti tündérkastélyt talál, s amikor a városban elmeséli, hogy hol járt és mit látott, egész regiment katona indul megkeresni — hiába, „nem tudtak ráakadni a pompára, amit a föld alatt látott” a lovas. Írja tehát Papp Dániel: „Mi van a fölszín alatt a Bácskában?!... Hogy is kaparná azt ki idegen patkó?!... A Pegazusnak, a patkónak odavalósinak kell lenni, hogy a füvek és a nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt.”

A regionalizmus melletti közönséges vallomás lenne ez így mind Papp Dánielnél, mind pedig Veljko Petrovićnál csupán? Nem szabad tehát

megállapodnunk és megelegednünk azzal a Veljko Petrović hangoztatta állítással, hogy az ő művészete egyszerre nemzeti és lokális karakterű, hiszen éppen e mottó, s mindaz, ami belőle következhet, az effajta regionalizmusnak eszmei többletét is biztosítani tudja, mint ahogy biztosította is. Főképpen hogy már nem a századvégi naturalista novelláírókról kell beszélnünk, hanem az 1930-as évek eszmei mozgásairól, amikor is új fényt és távlatot kapott a „helyi színek” naturalizmusában s Taine pozitívizmusában gyökerező elgondolása.

S itt kell egy újabb adalék segítségével tovább bogozni Veljko Petrovićnak e kérdéshez mutatott viszonya jellemzőit. Többről volt immár szó, mint arról a Veljko Petrović-féle regionalizmusról, amelynek erős koloritját az író magyar nemzetiségű hősei adják. Arról az igényről, elvárásról, de esztétikai kérdésről is szó van, amelyet élete utolsó éveiben, tehát az 1930-as évek legelején, Szenteleky Kornél hirdet meg elméleti alapvetésében, amely a „helyi színek” új és elkötelezett vallását szorgalmazta. A világpolgár szíváci orvost, aki maga is zombori volt alapjában véve, Veljko Petrović példája és Mladen Leskovac közvetlen ösztönzése térítette ehhez a modern regionalizmushoz, ha ezt egyáltalán regionalizmusnak nevezhetjük. Szenteleky Kornél levelezéséből tudjuk, Mladen Leskovac volt nem egy ízben a közvetítője a Veljko Petrović és Szenteleky Kornél gondolatcseréjének. S nem az ő inspirációját kell-e feltételeznünk, amikor Mladen Leskovac a *Letopis* 1927. áprilisi számában többek között azt üzeni Szentelekynek, „Hisszük, hogy egyszer eljön az idő, amikor a vajdasági magyar írók is hátat fordítanak Toscanának és a bulvároknak, s Krnajában és a kishegyesi köpködőn keresnek motívumot, és belátják az utóbbinak az előbbiekkal szembeni elsőbbségét... Ma ők még Toscanában és Párizsban vannak... de reméljük, visszatérnek, amint belátják, hogy a szülőföld is elég anyagot kínál”? Nem ezt mondja-e tovább Szenteleky Kornél, amikor azt írja, hogy az az író, aki „egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziai történeteket ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író”? S mintha ebben az eszmekörben mozogva fogalmazta volna meg Veljko Petrović a maga rónaság-dicséretét és a téli Bácskát ünneplő himnuszát, s olyan módon, hogy mintegy rehabilitálta is novellista elődjét, Papp Dánielt azok szemében, akik — mint Szenteleky Kornél is — nem ismerték fel annak nézetében a maguk törekvéseinek igazolóját. A Vasa Stajićnak dedikált szövegben van szó azokról is, akik a gyorsvonat bársonyáról néznek ki a vajdasági—szlavóniai síkságra, s közben „egzotikus tájak bódító tápláléka után” epednek, a téli Bácskáról szólóan pedig arról, ami a „fölszín alatt van”, ami a giccses kép mögött húzódik meg életpezizódokként és élethangulatok formájában, nem pedig „cukrozott igazságként”, ami Petrović Veljko szerint a giccs jellemzője.

Bizonyos az is, hogy nem a „szív” vagy a „gomb” dilemmája lappang ebben a két prózai költeményben, s nem is Daudet, Keller, valamint Tur-

genyev szöveg- és hangulathatása, hanem olyan művészeti törekvésekre kell gyanakodnunk, amelyek már főképpen századunkat jellemezték, s már nem Papp Dániel „Porvárosáról” és Veljko Petrović „Ravangradjáról” volt szó, hanem egy olyan tárgyiasságra s ebben mikrorealizmusra törekvésről, amelytől nem idegen a jelennel folytatott lírai kommunikáció sem. Ám bizonyára nem esztétikai vonatkozásai a legjelentősebbek és a leginkább értékelhetők, hanem a politikai-ideológiai kicsengések, amelyek itt oly jellegzetes formát kaptak, a *Pohvala ravnici* (A rónaság dicsérete) mottójában pedig „irányt”, Veljko Petrović radikalizálódásának (erről Szenteleky levele tesz említést) jeleként is. Vasa Stajić és Papp Dániel és Szenteleky Kornél neve így együtt legfeljebb első pillanatban tűnik bizarrnak Veljko Petrović szemléletének meghatározási kísérletében, hiszen itt olyan „tartalmak” meglétét tételezhetjük fel, amelyek mindenképpen árnyalni látszanak Veljko Petrović politikai és esztétikai felfogását, s egy adott történelmi pillanatban befolyásoló erővel bírtak. Amit mondtunk, arról azt tartjuk, hogy időszerű és valós az 1930-as években volt, érvényét itt és most nem szándékozunk kiterjeszteni Veljko Petrović más alkotói korszakaira.

BORI Imre

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

IMÁDSÁG ÉS IRÓNIA

— *Gondolatok Pilinszky János könyve kapcsán* —

VARGA ZOLTÁN

Hasztalanul tagadnám, bizonyos vonakodással vegyes érdeklődéssel vettem kezembe a könyvet: Pilinszky János *Szög és olaj** című, a költő rövid, nem szépirodalmi jellegű prózai írásainak válogatását tartalmazó posztumusz kötetét. De talán abból sem szükséges titkot csinálnom, hogy ennek oka elsősorban Pilinszky mélységes, papi hivatkozáson is túlmutatóan bensőséges vallásos szemlélete.

Ámbár nyugodtan emlegethetnék bizonyos előítéletet is a magam részéről, akár vallástalanságom, „hitetlenségem” előítéletét is — mivel erről is van szó végeredményben. Vagy éppen bizonyos értetlenségről is, olyanfajta „süketségről”, ami alapvetően más látószögem logikus és elkerülhetetlen következménye. Lényegbeli hullámhossztérésről tehát, olyasvalamiről, ami a kívánatos kapcsolatteremtés szempontjából aligha mondható ígéretesnek.

Ezért is nem kerülhetem meg, ezért is nem mehetek el mellette. Érintetlenül hagyva értetlenségem okát, az alapkérdést. Azt, hogy számomra mindenképpen nehezen felfogható, miképpen is lehet korunkban, jelenünk valóságismereti szintje mellett, e valóságismeret birtokában, gondolkodóalkotó ember valóban mélységesen vallásos. Pontosabban: megismerve mindazt, amit ma a világról, anyagról, kozmoszról, természetéről, társadalomról tudunk-tudhatunk, feltéve, hogy eredetileg megvolt benne, miképpen is őrizheti meg hitét, vallásos tudatformáját. Sőt miképpen erősödhet meg ez a tudatforma éppen a növekvő ismeretek ellenére, de lehet, hogy hatására, olymértékben, hogy egy mindenképpen szuverénnek mondható alkotói látásmód alapjává lesz . . . Pedig hát tudom, hogy ez lehetséges, még hozzá nem is csupán a mibenlétét tekintve alapvetően szubjektívnek számító költői látásmód esetében csak — elvégre még századunk irodalmának művészetének, bölcséletének egy fölényes legyintéssel aligha elintézhető része mégiscsak ezt igazolja. Akkor is, ha ez a rész, ahová Pilinszky

* *Vigilia*, Budapest, 1982.

életműve ilyen szempontból sorolható, a magam lerázhatatlanul racionális szemszögéből nézve, valahányszor közelíteni próbálok hozzá, mindig úgy hat rám, mint földünk gömbölyűségének ténye a róla először halló gyerekekre, aki nem érti, hogy is bírják ki a bolygónk túloldalán élők fejfelé lefelé, miért is nem pottyannak le a semmibe róla.

Innen hát a kezdeti taszítás, ami vonz is egyúttal. Mintegy az ellentétes dolgok vonzásával hatva rám, még ha ez most nem is feltétlenül azonos a vitára provokálás vonzerejével.

Már csak azért sem, mivel egy bizonyos látásmódbeli különbségen túl (hogy ne a számomra elviselhetetlen „világnézet” kifejezést használjam) egyszerűen nincsenek meg a vitázás feltételei. Nem szólva arról, hogy Pilinszkyvel és a hozzá hasonló szinten vallásos elmékkel talán még tiszteletlenség is volna gondolatban vitázni. Vagy akár megütközni mindazon, ami mélyen átélte katolicizmusából, megszenvedett keresztény pietizmusából fakadóan alapigazság, evidencia a számára. Tőle kölcsönvett szóval „realitás”, eleven valóság tehát. Termékenyítő realitás is, olyan „másodlagos realitásokat” életre hívó, katalizáló erő, melynek hatása még olyanoknál is elgondolkodtatóan célba talál, akik a Pilinszky által is idézett Ionescóval együtt kénytelenek elmondani magukról: „Ez az út — a hit útja — nem az enyém.” És ez alighanem azért is így van, mert talán mi sem jellemzőbb Pilinszkyre, mint hogy Ionescónak ezt a megnyilatkozását „megrendítően emberinek” és „csakugyan szerénynek” mondja. Mindennemű sajnálkozás vagy éppen lesajnálás nélkül természetesen. Mert egy dolog e szűkszávúság remekműveiként is jellemezhető, igen különböző témákat tárgyaló, de nem kis részben kifejezetten vallási tárgyú, glosszaszerű írásokat tartalmazó könyv olvasásának már a kezdetén is nyilvánvalóvá válhat: Pilinszkytól semmi sem áll távolabb az ilyenféle vélt fölényből fakadó sajnálkozásnál.

*

Ugyanezért is látszik eleve céljátévesztettnek bármilyen, nyomban méltalan gyanúsításnak tetsző leleplezési szándék. Mindennemű kaján reménye a „tettenérésnek”. Bármennyire hajlamos legyek is az ilyesmire költők prózai írásainak olvasásakor. Általában is, de emelkedett hangvételű költők esetében különösképpen. Mintegy annak az akaratlanul is bennem munkáló kísértésnek engedve, hogy verseik „ünnepét” prózájuk „hétköznapijaival” egybevetve találjak holmi gyanús hézagra, végső fokon a felfokozottság fedezetnélküliségére, pózra vadászva; valamire, ami, ha nem is a kérdéses költészet igazmondását, de annak bizonyos csináltságát, mesterség-mivoltát rutinkellékeit hozná felszínre. Pilinszky esetében ugyanis minden ilyen szondázási kísérlet csak negatív eredményt hozhat — úgy negatívát, ahogyan ezt a szót a különböző betegségvizsgáló tesztek esetében szokás használni. Mivel prózája mindenképpen ugyanazokat az elmélyültségről, belső drámáról valló stigmákat viseli magán, mint köl-

tészete is, egyértelműen az utóbbi mélységes átéltségét hitelesítve. De talán azt is mondhatnánk, ugyanazt a létformát fejezi ki, amit Pilinszky költőként, emberként, hívőként, egész lényével mintegy szenvedve vállalt.

Ezért, hogy írásainak tárgya szinte mellékes. Ugyanezért, amiért ezek nem oszthatók fel témáik alapján vallomásokra és „profánokra” sem. Alapvető beállítottságukat és hőfokukat tekintve ugyanis valamennyit vallásosnak mondhatjuk. Akár az imádság erejéről szóljanak is, akár Beckett drámáiról, akár pedig Bergman Kígyótojás című filmjéről.

Innen fakad egyébként legfőbb jegyük, mélységes komolyságuk is. Aminek szükségszerű következménye egy csupán látszólagos hiánytűnet: az irónia hiánya. Anélkül, hogy igazán hiányérzetet is keltene bennem. Még annak ellenére sem, hogy előszeretettel vallom magam az irónia szerelmésének.

Sokkal inkább az irónia mibenlétéről és szerepéről késztet elgondolkodni. Arról, hogy az irónia korunkban szinte már kötelező tartozéka lett az irodalomnak, sőt egyre inkább általános életérzéssé is vált. Sokban az irodalomnak is köszönhetően, de rég túlcsapva már az irodalom és általában a művészet partjain, s így szükségképpen „popularizálódva”, sőt „vulgarizálódva” is egyúttal, ami azt is jelenti, hogy ebben a híg formájában az irónia már nem is egyedül az értelmiség életérzése. Napjainkban ugyanis az ironikus reagálás már nem csupán a dolgok előkelő elidegenítését célozza, ideértve az intim érzelmek szemérmes elfedését is, hanem a dolgok mélyebb átélésének elutasítását is jelentheti, következésképpen a felelősség előli menekülés, illetve a lelkiismeret szorítása esetében, az engedékeny önfeloldozás eszközének szerepét is játszhatja — egy, manapság már amúgy is kiveszőben lévő érzés, a büntudat szinte azonnali semlegesítésének lehetőségét kínálva. Olyasvalamit, amit a mélységesen keresztény Pilinszky számára, függetlenül attól, hogy valószínűleg alkatilag is idegen tőle, mindenképpen elfogadhatatlan lehet csak. Még hozzá, tekintettel a költészetét és prózáját egyaránt átszövő rendkívüli luciditásra, aligha csupán az öntudatlanság szintjén. Úgy tetszik azonban, ettől, s minden ideológiai szemponttól függetlenül, ám éppen az irónia bizonyos devalválódására felfigyelve kell tisztelettel adóznunk Pilinszkynek, amikor a valósággal való szembenézés lereagálásaképp, a mégoly keserű irónia helyett is, a „véres” komolyságot vállalja inkább. Az „imádság komolyságát”, hogyha úgy tetszik. Vagy irónia helyett az imádságot. Ha ugyan nem fordított a helyzet, abban az értelemben, hogy mi, nem hívők választjuk inkább az iróniát imádság helyett, mintegy csillapítóként a világ, a valóság, az emberibb élet távlatát ígérő jövő, az utópia elvesztése feletti fájdalomra — kárpótlásul a vereségért, mintegy a kétségbeesés ellenszereként.

Belső fogantatását illetőleg is a kettő rokon vonásairól árulkodva. Arról tehát, amire, sokban talán Pilinszky ellenében, éppen Pilinszky sorai fígyelmeztetnek:

„Az utópia dogmatikusan közelít a jövőhöz. Az imádság föltétel nélkül az örökléthez. Az utópia keserves erőpróba. Az imádság ujjongó vereség.”

Mert az irónia, jut itt mindjárt eszünkbe, ha nem is éppen „ujjongó vereség”, de mindenképpen szintén a vereségnek az öröm reflexeivel való lereagálása. Mosollyal, nevetéssel, akkor is örömmel tehát, ha a mosoly vagy nevetés mégoly fájdalmas is, mivel ezek a viselkedésbeli jelzések az ember örömreakciójának kifejeződései eredetileg. Legalábbis erről tanúsodik az, hogy a primitív népek a legegyszerűbb öröme is nevetéssel reagálnak, nemcsak mosollyal, hanem hahotázással is, úgy, ahogyan mi humoros helyzeteken vagy éppen viccen nevetünk — és hát az ilyen humoros helyzetek mindig is magukban rejtenek valami fonákságot, mások kellemtelen „nevetéses” állapotát vagy körülményeit jelezve, úgyhogy a kultúremler nevetésének mindig van bizonyos köze a kárörömhöz, a „kinevetéshez”, akkor is, ha önmagán mosolyog vagy nevet éppen. Vagy az „egészen”, az emberi dolgok állásán. Ezen a szinten már az iróniának mint általános közérzetnek az alaképletét prezentálva, de változatlanul kínosnak, fájdalmasnak, keservesnek számító helyzetekre reagálva az öröm tüneteivel, valamiképpen „sírva vigadva”. Végső fokon intellektuális felismerésünkre, a helyzet fölé emelkedni tudásunkra reagálva örömmel, tehát mintegy önmagunkat honorálva, ekképp kárpótolva önmagunkat vereségünkért. Ezért tetszik úgy, hogy Pilinszky-nél az imádság ujjongó veresége éppen az iróniát helyettesíti, mivel ugyanúgy a kétségbeesés feloldására szolgál, mint az irónia is. Külön azért is talán, mert nála, minden mélyről fakadása ellenére is, irodalomná vált, ha úgy akarjuk, „irodalmi imádságról” van szó, „irodalmi irónia” helyett, vagyis a látszat akkor is ezt a behelyettesítést sugallja, ha indíttatását tekintve nem is erről van szó valójában. Éppen mert Pilinszky mindenképpen egy ironikus kor szü-
löttjeként élt és alkotott, olyan körülmények közt, ahol az irónia annyira az irodalom kötelező kellékévé vált már, hogy hiánya vagy csupán nyomokban való megmutatkozása az életműben szinte meglepőnek hat. Akkor is, ha e két egymást kizáró dolog, az irónia és az imádság viszonyát illetően az időbeli-történelmi sorrend, mivel a hit időben többnyire megelőzi a hitetlenséget, inkább fordított: vagyis az irónia mindig olyankor jut szóhoz, ha az imádság lehetősége már nem adatott meg az ember számára. Ezért is válhat az irónia, minden alapvetően intellektuális fogantatása ellenére, irracionálisan bódító hatásúvá is, mintegy a modern ember imádságává. Amiért is szerepét ilyenformán akár transzcendensnek is nevezhetnénk — éppen mert egy lényegénél fogva transzcendens aktust helyettesítve, voltaképpen az ember transzcendencia-igényét juttatja kifejezésre. Csökevényes formában természetesen és persze az imádságnál kevésbé hatásosan is.

Mert, feltéve, hogy birtokában van valaki az imádság képességének, hatását tekintve az irónia, aligha érhet fel hozzá. Legalábbis az imádság önszugesztiós hatását illetően, mert hát a dolgok valóságos állásán sem

az egyik, sem a másik nem változtatható. Lévéen mindkettő a kétségbeesés elleni ráolvasás csak, szerepét tekintve mindössze mágia.

*

Merőben más kérdésnek érzem, hogy az emberi lét szorongatottsága átélésének, s az „egyetemes büntudatnak” az a foka, amelyet Pilinszky vállal, elviselhető-e egyáltalán pusztán ironia segítségével. Illetve, hogy ironiára való hajlam, alapvetően ironikus beállítottság mellett ez a vállalás egyáltalán lehetséges-e. Függetlenül attól, hogy végül is honnan veszi eredetét, „alkati gyökerű”-e vagy „szerzett” valamiképpen. Hogy esetünkben Pilinszkyt vajon eredendő hajlama terelte-e a dolgok vallásos átélése felé, vagy inkább vallásos neveltetése fejlesztette ki ilyen irányú fogékonyságát. Vagy éppen fiatalkori gyűjtőtábor-élményei bontakoztatták-e ki benne rejlő érzékenységet az iránt, ami egész világlátását és értékrendjét alapvetően meghatározza.

Még hozhat minden vonatkozásban. Tehát akkor is, ha ezen a vallásos töltetű szemléleten belül, a kötetében foglalt írások kisebb hányadának tanúsága alapján, esztétikai természetű értékmércéit nézzük. Beállítottságából következik ugyanis, hogy értékrendjének középpontjában mindig az „egészet” faggató, a lét végső okait, az ember alapvető egzisztenciális kérdéseit feszegető, s rájuk választ kereső vagy azt éppen találni is vélő, az ő szavaival élve, „Isten kereső” művészet áll, ami azonban nem jelenti nála feltétlenül a tárgyat tekintve is vallásos művészet, illetve az ilyenek mondható művek prioritását. Ezért is kerülnek értékhierarchiájának csúcscsaira, már ami pusztán az irodalmat illeti, a sommásan egzisztencialista szemléletűnek mondható művek, mindenekelőtt alapvetően „létfaggató” jellegük folytán, végső fokon azonban a „válaszok” milyenségétől függetlenül is. Ennek köszönhetően váltják ki elismerését az általa alighanem mindenki másnál többre értékelt és több ízben is vizsgált-méltatott Dosztojevszkij, valamint a misztikusnak számító Simone Weil vagy a neokatólikus François Mauriac és Graham Greene alkotásai mellett, Beckett és Ionesco művei is, minden morbiditásuk és nihilizmusuk ellenére, ám ugyanezért kerül szembe Dürrenmatt szintén alapvetően emberi és erkölcsi kérdéseket faggató, de fölényesen felülnézetű, cinizmusba hajló frivolságával. Ami végső fokon nem csupán alkatának katarziszigényét jelzi (s azt is, hogy az arisztotelészi értelemben vett katarzisz, a műalkotás megrendülve-megtisztulva való átélése, a keresztény bűnbánat lelki élményével is rokonságot tart), hanem esztétikai értékrendjének alapvetően etikai fogantatását is egyúttal.

Etikait igen, és *nem* morálisat. Szándékosan írom így, annak ellenére, hogy ezzel a szóval, ha nem tévedek, Pilinszky egyetlen írásában sem találkozhattam. Viszont a „morálissal” igen, több helyen is, úgyhogy a kettő közti különbségről, figyelembe véve Pilinszky szóhasználatát, alig-

hanem külön is érdemes kicsit elgondolkodni. Nevezetesen azon, hogy Pilinszky-nél a „morális”, az erkölcsi normák szigorú betartása, legyen szó akár a legkeresztényibb normákról is, nem éppen kedvező minősítést kap, sőt, nyilvánvalóan, mert képmutató ítélkezésre nyújt lehetőséget, már-már a „farizeusi” jelző szinonimájává is válik. Szemben a „vallással”, amely, nem bizonyos ugyan, hogy Pilinszky szándéka szerint is, de túl a szó konkrét jelentésén, mintha csak az átélés hőfokát is jeleznék egyben. Annyira, hogy a kettőnek, a „morálisnak” és a „vallásosnak” ez a szembeállítás egymással első pillantásra akár meglepőnek is tűnhet — ám mindössze addig csak, amíg meg nem próbálunk behatolni Pilinszky kétségkívül misztikusnak mondható szemléletébe. Abba, ami érzelmi átélésének gyökereit jelzi tulajdonképpen.

Lényegében Pilinszky alábbi formulája jegyében:

„Amennyire a kutató észnek, a kísérletező szellemnek örömet szerez a világ ok—okozat láncának fölfejtése, az ember, sorsának, személyiségének és érzésvilágának *egészével*, bizony kevésnek találja és ridegnek a puszták és okozati rendszert, s kénytelen-kelletlen más táplálékot is keres magának. Így menekül az álmodozásokba vagy az élvezetek hajhászásába, s kimerülve a hazugságba és közönybe. Mert a világ ok—okozati zónáját egyedül a szeretet haladja meg.”

Ez a képlet ugyanis, legalábbis így tetszik, két, a dolgok megértése szempontjából fontosnak mondható momentumot is magában foglal. Mégpedig, rejtetten, a misztikus gondolkodás alapját képező „minden összefügg mindennel” szemléletét, amely, ha az „egészet” nézzük, végső fokon ugyan még materialista szemszögből sem tagadható, éppen csak azt látjuk valamiképpen elhanyagolni, hogy a mindenek összefüggésén belül a közelebbi és távolabbi összefüggések sokszorosán összetett és végtelenül bonyolult hierarchikus rendszere is létezik, márpedig ennek szövevényéből csakis az ok—okozati viszonyok felderítése révén, tehát tapasztalati ismeretek által, illetve fogalmi-logikai elemzések segítségével tisztázhatunk valamit. Vagyis ebben a folyamatban az érzelmeknek alighanem csak „lereagáló” vagy további vizsgálódásra serkentő szerepe lehet, illetve, szubjektíve, az érzelmi átélésnek csakis akkor lehet valamilyen vélt értéke, ha az „ok—okozati zónát” mintegy megkerülve „haladjuk meg”, azaz önkényesen mellőzzük. Nem tudva elviselni annak „ridegségét”, érzelmi igényeinknek engedve tehát. Ez az „engedés” egyébként cseppet sem látszik idegennek a művészettől, sőt alighanem éppen ennek jegyében is beszélhetünk „művészi igazságokról”, ez azonban mit sem változtat azon, hogy egy olyan lényegében az emberi érzelmek világába tartozó forgalom, mint a szeretet — s ezzel már a második fontosnak mondott momentumhoz érkeztünk —, amelyen a kereszténység szeretet-istene is alapszik, csakis így kaphat ismeretelméleti szerepet, sőt alapvetően ontológiai jelentést. Voltaképpen a lehetetlen lehetségessé, a megismerhetetlen megismerhetővé, sőt önkényesen megismertté avatásával, vagyis a hit segítsé-

gével. Úgy állva ellen a „ridegség kísértésének”, ahogyan azt Pilinszky is teszi végeredményben. Maga is beavatja, hogy „nekünk nemegyszer kell elhessegetnünk azt a gondolatot, hogy a temérdek életellenes, lángoló nap és bolygó, tűzvészként forgó világegyetem lényegében riasztó, értelmetlen valami”, aminek, akár külön az „elhessegetünk” miatt is, anélkül lenne könnyű kimutatnunk gyengeségét és támadhatóságát, hogy ezzel bármi újat mondanánk — amennyiben kedvünk támadna tovább engedni tulajdon ridegségünk kísértésének.

Csak hogy nem is ez a lényeg itt, hanem ami ebből a szemléletből szükségképpen adódik. A keresztény fogantatású szeretetfogalom evidencia mivolta Pilinszkyénél, melyből aztán számára sok minden más is evidenssé lesz. Végső fokon mindaz, ami ebből a szeretet-koncepcióból fakadóan a kereszténység hitvilágának vagy éppen dogmatikájának alapját képezi, mindannak alapját tehát, ami annak minden lételméleti igazolhatatlansága és sokszoros történelmi kompromittáltsága ellenére is (és ezt azért jó nem elfeledni!) az emberi szellem egyik legragyogóbb építményét jelenti. Gondoljunk csak olyan alkotóelemeire, mint a bűntudat és a megbocsátás, a bűn és a bűnös fogalmának egymástól való szétválasztása, a bűnös tett elítélése, de a megtért bűnös személyének felmentése, ami, ha történelmileg tekintünk vissza e tanítás kialakulásának idejére, voltaképpen azt az ellentmondást jelzi az erkölcsi követelmények és azok teljesíthetlensége között, ami az elidegenedés egy bizonyos fázisán túl elkerülhetetlenül nyilvánvalóvá vált. Márpedig e felismerés mögött az ember feltétlen értékére való rádöbbenés is ott rejlik — az tehát, ami a „valláson túli humanizmusnak”, vagyis a felvilágosultnak vagy éppen forradalminak mondott humanizmusnak is alapját képezi tulajdonképpen. De ami eredeti vallási mivoltában is elevenen hatni tud még, amint azt Pilinszky is példázhatja, akinek rá épülő s mélységes átéltsége folytán egyénivé lényegített gondolatrendszerét nemcsak önnön mentsvárává sikerült tennie, a világ embertelenségével szemben, hanem termékenyítő módon mintegy „belső utópiájának” alapjává is. Mindenekelőtt saját költészetének alapjává természetesen, s rajta keresztül hatva miránk is. De hatva közvetlenül is ezekkel a rövid glosszákkal, ítéleteinek tömörségével, olyan lényegláttatóan aforisztikus sűrítésekkel például, mint az, amit a közélet és magánélet, illetve a modern tömegmagány kapcsán jegyez meg: „Magányosok lettünk — mert nem tudunk magányosok lenni.” Pedig hát „a világból csak az önzetlen tud visszahúzódni, az, aki a világból a világért vonul vissza”, éppen mert „magányunk lényünk legértékesebb része és már pusztá tudomásulvétele is meghaladása önmagunknak”. Am találunk ebből többet is részletesebben kibontva, méghozzá a kispolgárságról szóló írásban: „A kispolgárnak háza, kertje és kutyája van. Én nem ezért bírálok. Félelmet a kispolgár elhanyagolt, elnyomott világa kelti, ami nem egyéb, mint a tudat alá szorított mindenség. Ami házát, kertjét, kutyáját illeti, ezeknek legfeljebb örülök — ha mindjárt halvány mosoly-

lyal is —, mert ezek legalább láthatók. Ezeket befogadta életébe és tudatába. Félni én attól félek, amit a kispolgár nem mer vállalni az emberi lét egészéből, attól a kerettől, aminek nincs égboltja.” S ez már ítélet. Még hozzá azt a benyomást keltve, hogy Pilinszky itt, és sok helyen másutt is, mintegy önmagának ellentmondva, világgal szembeni attitűdjének egyik, különben rendkívül rokonszenvesnek érzett sarkalatos alappilléret kérdőjelezi meg, azt, amit több helyen is erőlesen hangsúlyoz, a „ne ítéletek” krisztusi szentenciáját. Úgy tetszik azonban, kénytelen is vállalni ezt a látszólagos ellentmondást, mivel a világot szemlélve egyszerűen lehetetlen nem ítéleznünk.

Csakhogy mondandójának telitalálatszerűsége máshol is mellékessé teszi az ehhez hasonló lehetőségeket a „tettenérésre”. Akár ott is, ahol egy megrendítő jelenetet ábrázoló auschwitz-i fénykép láttán írja az alábbiakat: „én hiszek abban, hogy jóvá tehetjük azt, ami megtörtént, s még hozzá azokkal, akikkel megtörtént”. Mellékessé teszi, igen, mivel ez a csakis transzcendens hit révén feloldhatónak látszó ellentmondás egy más helyen lejegyzett gondolatsor által kapja meg a maga reális „földi” dimenzióját: „Gyökerében szemlélve a vétket, a vallásos lelkiismeret szinte megoldhatatlan nehézség előtt áll. Látni fogja, hogy bűne, mint holmi futótűz terjed tovább, s ha egyszer elkövette, nincs módjában többé határ szabnia vétke kiszámíthatatlan láncreakciójának. Lényege szerint tehát minden bűn jóvátehetetlen, s mindenki ellen irányul.” Ez ugyanis, minden ideológiai fogantatástól és fogalmazástól függetlenül, egyetemes felelősségünkre figyelmeztet bennünket.

Mindarra, ami az ironia mindinkább gépiesen felszínessé váló reflexével már aligha intézhető el.

A KÉPZELET ESZTÉTIKÁJA*

DANYI MAGDOLNA

A *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* Szomory Dezső egyik legjellemzőbb vállalkozása. A feladat kihívóan szomoryas: budapesti írószobájából elképzelni (!) a háborút (!) és leírni (!) azt. S nem „valamikor” a háború után, és nem általában „a” háborút, hanem azt, mely az élt valóság része. Képzetele művészi látomásainak a kortársak megélt léttapasztalataival is szembeülnie kellett tehát; azt a háborút vizionálta, melynek lövészárkait Balázs Béla, habár programosan elítélte a háborút, önkéntesen vállalta, hite szerint, hogy tapasztalatairól írásban is beszámolhasson. Nagyfokú következetesség kellett ahhoz, hogy művészi programjának hangsúlyos elvét: a képzelettel behelyettesíteni és semlegesíteni a megfigyelést, a tapasztalást — Szomory a háborúval szemben is érvényesíteni akarja, és művészi önismeret, hogy fölismerje, a háború, e „monstruózus máglya” mint művészi téma egy az egyhez találkozik az ő jellegzetes írástudásának művészi célkitűzéseivel és lehetőségeivel.

Első novellás kötete, az *Isteni kert egyik novellájában* (*Két kék szem*) Szomory így jellemzi a történetet elbeszélő író: „Ez előkelő író tudvalevőleg, a legbecesebb művészek mintájára, sohasem a való életet festette, hanem csak bizonyos egyéni szemlélet és képzelődés színes egyvelegéből és fájdalmas zűrzavarából hasított ki egynémely különös s olykor az emberi szenvedéstől véres darabot.” A jellemzés nyilvánvalóan az önjellemzés szándékával íródott, ám egyszersmind túl is mutat azon: a szecessziós-impreszionista művész művészet és világ kapcsolatának a felfogását általában is jellemzi. A szecessziós művészöntudat a világ felfogását és láttatását az írói magatartás, a sajátos és eredeti írói látásmód, az írói egyéniség korlátlanul szabad terenumaként kezeli. A szecessziós művész programszerűen szakít a művészi utánzás, a „másolás” elvével. A stílus ebben a felfogásban nemcsak „maga az ember”, hanem egyúttal „maga a világ” is, melynek ontológiai-metafizikai lényegét megragadni szeretné. Így következik be a paradox helyzet, hogy a külső

* A *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* (1918) szóló írásunk a negyven éve elhunyt író emlékéét idézi.

ábrázolást, a fényképrealizmust, a pozitívizmust elutasító szecessziós-impreszionista művészet maga is a *látszat* művészete — a szubjektív idealista illúziók művészete.

„Az én kiáradt a világba, és — hangulatai segítségével — magába olvasztotta azt. De éppen ezért a világ is beáramlott az énbe, és nem volt semmi, ami az elmosódottságban csak sejtett terjedelmű énen belül rendet teremthetett volna. A dolgok szilárdságával megszűnt az ének szilárdsága is; a tények elvesztésével elvesztek az értékek is. Nem maradt más, mint a hangulat.” Lukács György megfogalmazása feltétlenül pontos; abban is, ahogyan a szecessziós művészet *relativitás tudatát* (szellemiségét) jellemzi, s abban is, ahogyan e jellemzésben a szecesszió legérzékenyebb irodalom-filozófiai támadási felületére, a szecessziós-impreszionista poétika alapvetően *dekoratív* jellegére rámutat.

Szomorvy művészetére vonatkoztatva a jellemzést, a századelő modern művészi törekvéseinek szempontjából mégis *felszabadító* szerepet tulajdoníthatunk e poétikának mely, ha gondolati, filozófiai megoldást nem is tudott találni (keresni sem!) „feloldott kora” dilemmáira, s „mindvégig megmaradt az áldott rendtelenség állapotában alkotó impresszionistának” (Szerb Antal), az egyéni benyomásra, az egyéniségre helyezve a hangsúlyt a külvilág realitásai ellenében, nyelvében-stílusában a világ szubjektív-idealista látszatát nyújtva, bárha a maga illúzióinak az áldozata maradt is, a szubjektív káprázatok foglya, poétikájának immanens struktúrájában kora és társadalmi leglényegesebb kérdései objektívizálódhatnak.

A szecessziós-impreszionista művészet központi problematikájává így lesz az egyén, az egyéniség kétértelmű és bizonytalan helyzete a társadalomban; sokszor nem is úgy, hogy közvetlen tárgyává teszi meg azt, mint például Bródy Sándor polgári-kritikai realistának nevezett drámáiban, hanem többször, miként Szomorvynál is történik, mintegy a művészi világkép és stílus konstituálódásának immanens minőségeiben e helyzet szellemi állapotrajzát adva. S ha az egyéniségen legtöbbször a művészi egyéniséget, a kiválasztottat, a „szellemi arisztokratát” is értette, a szecessziós művésztudatnak köszönhetjük a magyar prózában az emberi psziché, az izolált *én*-tudat nem romantikus, hanem — brechti értelemben is gondolva — *realisztikus*, vagyis: lélektani igazságra és mélységre törő felfedezésének első komolyabb kísérletét.

A szecessziós művészt, így Szomorvyt, a létezés misztériuma tartja fogva, a mögöttes területek izgatják, az egyéni létet irányító ontológiai (metafizikai) minőségek: az emberi öntudat, az érzelmek, a szenvedélyek egzotikumai. A társadalmi összefüggések helyett a *sorsszerű szituációba helyezett egyén* viselkedése érdekli. A szecessziós író figyelmének előterébe az egyén tapasztalati valósága (az empiriák világa) helyett a *lehetőségek valósága, a képzelet* kerül; a kettő szembesítése helyett ez utób-

bival, a képzeleti exaltációval, mintegy elfedi, ahogy maga hiszi: kiegészíti, felékesíti az empirikust — lelki reáliává változtatja.

Szomory számára a háború, mint téma, elsősorban is szituációt jelent, az egyén olyan helyzeti körülményét, amikor veszélyeztetettségénél fogva létezése legintenzívebb pillanatait éli át, tehát a maga legteljesebb érzelmi aktivizáltságában, „lelki egzaltációiban mutatkozik meg. A háborús pokol elszabadulását vizionáló képzelet számára nemcsak a „legképtelebb álomlátások” lesznek megengedetté, és logikus valóságokká, hanem a legmélyebb pszichikai ellentmondások egymáshoz közelítése is. A háborús káosz állapotát megidézne a képzelet minden lírai exaltációja, a nyelv érzelmi telítettsége, wagneri orkesztrációja, az öngerjesztéses tirádák pátosza stb. funkcionálisan kötődnek a választott szituációhoz — a *Harry Rusell-Dorsan* épp ezáltal lehet Szomory művészileg legjellemzőbb s egyben leghitelesebb műve is.

Szomory nem a priori, a moralista író beállítottságával ítéli el a háborút; a *Harry Rusell-Dorsan* közvetve, Szomory művészi programjából következően lesz a háborúnak a magyar irodalomban legnagyobb méretű *szatírjává*. Ahogyan Kassák írja: „Nem lehet józan eszű ember az, aki ezek után az olvasmányok után egy pillanatra is kedvet kapna ahhoz, hogy végigjárja azt a poklot, amit Szomory élénk idéz.”

BAJVÍVÁS AZ ÉRTELEMMEEL 1984-BEN

BARÁTH ÁRPÁD

Varga Zoltán: *Búcsú az utópiától*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

Morus Tamás 1515/16-ban írt *Utópiája* óta csaknem minden nemzedék felvette/felveszi az értelmi harcot korának és önnön társadalmi tudatának benső ellentmondásaival. Minden nemzedék újabb s újabb fogalmakat alkot és tárol egy netán eljövendő társadalomról, vagy kritikusán átszűri korának-társadalmának adott utópiáit, korábbi időktől örökölt eszmei „hozományait”, mintegy előkészítve a Remény történelmének (Bloch) egy-egy újabb fejezetét.

Varga Zoltán esszé- és tanulmányosorozata egy ilyen erőpróbának a terméke. A címben szereplő „utópia” szó, itt egy olyan gyűjtőfogalom, amellyel a szerző nem egy „elképzelt eszményi társadalmat” tesz írói boncolgatásra. Nem is azzal foglalatoskodik, hogy jelen (történelmi) pillanatban „megvalósíthatatlan elgondolásoknak” áldozzék, avagy ellenük hadakozzék egy „szebb”, „jobb”, netán „boldogabb” Jövő érdekében. Az „utópia” szót Varga nem ilyen céllal használja — legalábbis nem elsődlegesen. Kiaknázva a szó köznapi, immár napjainkban inkább negatív, gunyosos felhangját, Varga Zoltán lényegében igazságkeresésre indul korunk egyéni és társadalmi tudatának útvesztőiben. Úgy is mondhatnánk, hogy műve „józanításra” szánt munka.

Tartalmát és stílusát tekintve ritkaság. Korunk számos tudományos felismerése — a legkülönbözőbb területekről, a mikrobiológiától a pszichológiáig s antropológiáig — ötvöződik egybe egy irodalmár meglátásaival, széles hatósugarú kritikai hozzáállásával. S ami különösen megkapó, Varga Zoltán ezt a nem csekély mennyiségű és nem is „könnyű” anyagot közvetlenül és spontánul adja elő.

A kötet Varga Zoltán nyolc írását tartalmazza. Vezérfonal az utópiák örök kérdése, más-más oldalról megvilágítva: Honnan jöttünk, hol vagyunk, hová, merre tartunk? A másik ennél jóval jellegzetesebb fonala a gyűjteménynek: értelmi *kihívás*: értelmünk, gondolatvilágunk, fogalmi és értékrendszereink, úgymond, tetemrehívása olyan tények és felismerések felett, amelyek netán ott lappanganak köztudatunkban, valahá-

nyunkat érintenek és érdekelnek annál az egyszerű oknál fogva, mert emberségünkről emberi-társadalmi mivoltunkról szólnak, de amelyeket „kényességünkél” fogva ritkán gondolunk végig, elvértve hozunk szóba — akkor is „típusosan” monologizálva felettük, ismételve rutinos meggyőződéseinket, darabos véleményeinket, magunk vagy mások gyártotta aforizmáinkat, amelyeket óvatosan kerülgetünk értelmünk peremén leggyakrabban azzal a naiv, semmitmondó kifogással, hogy „túl összetett” kérdések, hogy „nem vagyok szakember” avagy ehhez hasonló módon.

De lássuk, miben vannak Varga Zoltán kihívásai!

Vajon mekkora a különbség állat és ember között?, teszi fel az első kérdést könyvének indító esszéjében, az *Allat és ember közöttben*. Fogas kérdés, mert a rutinos, „kisiskolás”, problémafeleltető válasz igencsak az, hogy — „óriási”! Varga Zoltán ezzel szemben a legújabb etológiai (állatviselkedés-tani) kutatások egynéhány olyan eredményére hívja fel figyelmünket, amelyek értelmében a válasz korántsem ilyen nyilvánvaló. Jane van Lawick-Goodall angol kutatónő a vadon élő csimpánzok megfigyeléseinek adataira támaszkodva Varga nemcsak arra mutat rá, hogy számos „kizárólagosan emberinek” hitt tulajdonságunk megtalálható már a csimpánzok viselkedésében is (pl. eszközkészítés, a hatalom-hatalmas „furfanggal” való kijátszása, barátság jelzése kézfogással stb.), hanem arra is, hogy emberi eredetünk biológiai alapjai talán nem is olyan „nemesekek”, mint hisszük vagy szeretnénk hinni. A jelek arra mutatnak ugyanis, hogy „annak idején”, tehát az őstörténelemben, a létért versengő rokonfajok közül a „mi” fajunk bizonyulhatott legvérengzőbbnek, s nemcsak elsöpörtük, értsd *kiirtottuk*, a velünk mellettünk létversenyben élőket, hanem a hatalmi élethalál-küzdelmet fajunkon belül is biológiailag-genetikailag „kitenyészítettük”. „Valójában tehát a »káini tettnek« köszönhetjük, hogy homo sapiensként egyedül maradtunk, egyeduralmunkat veszélyeztető vetélytárs nélkül, de »hozzánk méltó« ellenfél nélkül is”, összegezi Varga Zoltán az egyáltalán nem valami „idillikus” következtetést.

Vannak-e Taigetoszok manapság „humánusnak” vélt vagy afelé igyekvő társadalmainkban, veti fel a kérdést Varga Zoltán második esszéjében, az *Emberélet és emberi életben*. Vannak, hangzik a válasz, csak nem hegytető formájában, hanem a modern orvostudomány és a vele kapcsolatos társadalmi-etikai benső ellentmondások paradoxonoktól zsúfolt „örlőmalmában”. Egyrészt ott a „ne ölj” bibliai parancsolat mindent átfogó, minden életet óvni igyekvő „emocionális humanizmusa”, másrészt itt a korszerű orvostudományok sok helyütt megkérdőjelezhető társadalmi gyakorlata, úgymond „használata” az életre hozás és életben tartás kérdése, az eleve felfedhető torzszülöttek „életre segítése, a biológiai vegetálásra ítélték” életben tartása mások, életképesebbek számlájára. Mert az élet s halál fogalma nem lehet emberi vonatkozásban „puszta

biológiai tény". Talán éppen ideje, hogy elménkbe vessük a „társadalmi halál” fogalmát, amellyel előbbre jutunk társadalmi létünk és életünk pontosabb fogalmi, eszmei és etikai meghatározásához is, figyelmeztet Varga Zoltán.

Folytatásként, harmadik esszéjében, az *Értelmet az életnek!* címűben, Varga az öngyilkosság problémájára fordítja a figyelmünket. Első pillanatra a téma sokaknak „unalmasnak” tűnhet. De Vargának nem az a célja, hogy újabb (statisztikai vagy egyéb) adatokkal terhelje a problémától egyébként is „menekülni igyekvő” tudatunkat. Varga Zoltán az öngyilkosság kérdésében lényegében nem a halál, hanem az élet „okai” után kutat, tapogatózik. Kiindulva azon paradox alapkérdésből, hogyan is lehet „tisztá fejjel” vállalni a halált, eljut egy olyan lélektani mechanizmus felvázolásához, amely lényegében nem is halált, hanem életet igénylő, általános emberi vonás azzal a specifikummal, hogy az *üzenni akarásnak*, az áldozat másokkal való együvé tartozásának ára és bére, saját „meghívott halála” (Hódi).

Miért ámtjuk önmagunkat és másokat is ilyen vagy amolyan formában életünk, „én”-ünk halhatatlanságával? Mi szükség önámításra még ma is, amikor „tudományos”, „dogmamentes” tudatunk rácáfol megannyi tévhitre a „test és lélek” halhatatlanságának évezredek kérdésében és dilemmáiban?, teszi fel a kérdést Varga Zoltán, *Halál és hazugság* c. esszéjében. Felelete: igen, hazudozunk, ámtjuk önmagunkat „én”-ünk maradandóságával, ki ilyen — ki olyan formában, mert annak ellenére, hogy „tudományos” tudatunkban az élet-halál kérdése megmagyarázható, „összeszűgöriható” racionálisan egy sor fiziológiai jelenség és folyamat tényállására, a halál kérdésének feloldására ez a tudás vajmi kevéssel szolgál. „Marad tehát továbbra is önámító hazugságok közmegegyezései rendszere, időnként kisebb-nagyobb kisiklásokkal”, hangzik Varga Zoltán dogmáktól mentes, józanító megállapítása.

Miért van szükségünk egyáltalán ünnepekre, ceremóniák összefüggéseire (pl. családi ebédekre), értelmükből kificamult vallási, állami, népszokási s egyéb közösségi manifesztációkra, amelyek háttérben sokan egy alközösségi demonstrációt, egy közösségi, „együvé tartozási” illúziót látnak, veti fel Varga Zoltán az *Ünnep és örömlélmény* c. esszéjében. Az, hogy ünnepeink, ünnepléseink kificamodtak a néhai ösközösségek szelleműző rituáléjai óta napjainkig, valós tény, állapítja meg Varga Zoltán; sőt, közösségszervezői funkciójukat veszítve, politikai manipulációk eszközeivé, avagy éppen a szórakoztatóipar „kincsesbányáivá” fajultak. De ez semmiképpen sem jogsít fel bennünket még olyasféle „utópiák” táplálására sem, hogy majd „egyszer...”, a „messzi jövőben...” hétköznapjaink olyan „szépek” lesznek, hogy együvé tartozásunknak nem lesz szüksége valamiféle megkülönböztető, „ünnepi” demonstrálásra — ha mindjárt „illúziókkal fűszerezve” is! Másrészt, jelenkori ünnepigényünk talán nem is olyannyira üresjáratú „örömeinket” szolgálja. Jól

meggondolva, fellelünk bennük egy sokkal ősbibb közösségi motívumot: a félelem és szorongás, a magárahagyatottság közösségbeli feloldásának motívumát — egyszóval, az „összebújás” félelemtől, szorongástól való ősi védekezési mechanizmusát.

Közösségességünk-társadalmiságunk a téma Varga Zoltán következő esszében is, de a másik pólusból indul ki. A *Bolondok és szabványemberek* c. tanulmányát Varga egy „antimítosz” leleplezésével indítja. Az ún. „anti-pszichiátria” idestova már 10—15 éve tartó s igen nagy népszerűségnek örvendő radikalizmusáról van szó az elmebetegségek és ezek intézményesített gyógyításának társadalmi (ideológiai) „fertőzőttségével” kapcsolatban. Varga elismeréssel adózik e mozgalom tudatébresztő, etikai elkötelezettségének, de ugyanakkor figyelmeztet ennek kritikátlan túlzásaira az elmebetegségek „eredetével” kapcsolatban: igenis megkérdőjelezhető Szász és más „antipszichiáternek” azon állítása, amely szerint bizonyított fizikai-biológiai alap, azaz neurológiai elváltozások precíz ismerete nélkül „elmebetegségekről” egyszerűen meddő beszélni is, s inkább hogy ezeket „gyógyítani”. Ugyanis az a tény, hogy az elme- és egyéb lelki betegségek többnyire nem biológiai eredetűek, még nem zárja ki azt, hogy nem is „betegségek”; még kevésbé indokolt minden lelki vagy társadalmi deviációt egyszersmind „normális” magatartásformának vagy személyiségszerkezetnek venni, ahogyan azt az antipszichiátria sok rajongója teszi. Innen, a „deviáció-normalitás” bűvköréből és buktatóiból indulva Varga Zoltán a társadalmi paradoxonok tárházába viszi olvasóját. Egyik legragyogóbb meglátása „nyugati” civilizációkban — ide sorolva a „politikai Keletet” is — az egyre érezhetőbb, nyomasztóbb ún. patalógiás kettőskötés a társadalmi „beilleszkedéssel” és „egyedi kreativitással” kapcsolatban. „... Korunk társadalmaira, méghozzá a kapitalistára és a szocialistára egyaránt, e tekintetben sajátos ellentmondás jellemző. Dilemmák elé állítják az egyént, s főleg abból fakadóan rejtegetnek csapdát számára, hogy elvben az autonóm és alkotó egyéniséget tekintik értéknek, ugyanakkor a gyakorlatban nagyfokú alkalmazkodást követelnek, túlnyomórészt olajozottan bejáratott rutinfeladatokat kínálva csupán”, hangzik Varga Zoltán diagnózisa.

S végezetül, utolsó két esszében Varga Zoltán „sétát” tesz a hierarchia körül. Az elsőben, az *Élő szervezetek, szervezett élők* címűben analógiák, izomorfizmusok után kutat a „természeti” és társadalmi rendszerek hierarchikus működésében. Megdöbben a hierarchikus rendszerezési elv általánosságán, az ún. „élettelen” világtól kezdve felfelé, az emberi társadalomig, amelyben a pusztá fizikai erő, avagy ebből eredő hatalom és az ebből nem eredő értelem benső, dialektikus ellentmondását érzékelteti szinte drámai módon. „... Annak kapcsán, hogy az értelem külön erőként való fellépésével a szuperorganizmusban voltaképpen dráma kezdődik. Mélyen az állati létben gyökerezve még, messze megelőzve az emberré válás folyamatát, de oly módon, hogy nélküle az

emberré válás folyamata el sem indulhatott volna. Ez a dráma viszont az értelem lényegéből fakad, abból, hogy az értelem, bár a létért való küzdelemben az ember mint faj esetében győztesnek bizonyult, s hosszú távon (...) más vonatkozásban is győztesnek bizonyulhat, önmagának sohasem képes erőként hatni”, olvassuk egy helyen. Ergo, az értelem vajmi „erőfölényre” jutása elképzelhetetlen fizikai erőáttétel nélkül, azaz fizikai erő/hatalom mozgásba hozása nélkül, s minél feljebb haladunk a filogenetikai skálán, minél „... magasabb rendű valamely állatfaj, annál kevésbé a nyers erő szerepel csupán a hierarchiában elfoglalt hely meghatározójaként, annál inkább szerepet kap az agresszivitás is, ez viszont akkor bizonyulhat hatékony hajtóerőnek, ha megfelelő ügyességgel, gyors reagálással és helyzetkihasználással párosul”.

Hogyan nézne ki, milyen előfeltételre lenne szükség egy olyan társadalom megteremtéséhez, amelyben az *értelem* adná meg elsődlegesen az egyedi és közösségi élet tartalmát és irányát? — adja fel Varga Zoltán önmagának az utolsó „lecke-kérdést”, második sétája során a hierarchia körül, az *Értelem és utópiában*. Mi köze az „értelem-hierarchiának” a társadalmi valósághoz?! Az, hogy korunk-társadalmaink szinte végtelenbe iramodó technológiai fejlődésével a pusztá fizikai erő (és erőszak) mindinkább „átszellemül”; a munka lényege mindinkább az „agyat terheli”, mintsem az izmokat. Ergo, egy társadalmi „értelem-hierarchia” valósága kínálkozott — avagy éppen fenyeget —, s az ígérkező jövőnek, „értelmes” emberi mivoltunknál fogva, ha nem is valami kellemes de illendő, sőt, szükségszerű lenne elébe állni! Varga Zoltán első, sok más radikális gondolkodóval egybehangzó, „tudat-hasító” konstataciója az, hogy egy ilyen „értelem-hierarchikus” építmény társadalmainkban máris folyamatban van. Társadalmaink emberi lét- és minőségszelektáló mechanizmusai egyöntetűen öntörvényű értelmi „értelmiségi” hierarchikus értékrendszerekből indulnak ki s térnek vissza (intelligencia-tesztek, tanulási képelékenységek, vezetői adottságok stb.). Ebből kifolyólag semmi csodálkoznivaló vagy kifogásolható nincs azon, hogy a (mai) „... emberi társadalom ebben a vonatkozásban mégiscsak emlékeztet a rovarállamra”, jegyzi meg. Ez annyiban igaz, folytatja, „... hogy az ember örököl ugyan egy genetikai programot, elsősorban a tanulóképességet, ám a munkamegosztás következtében létrejött rétegződés azt az egyének jelentős részének esetében nem engedi teljes egészében kibontakozni, mivel a rétegosztályok hierarchiájában alul helyet foglalók számára *gátolt fejlődést* biztosít csupán”. Jaj igen messze vagyunk még — illetve messze távolodtunk — attól az ideáltól, hogy az emberi értelem az legyen, az maradjon, ami rendeltetése szerint mindig is volt, mindenekelőtt a létért való küzdelem eszköze, nem pedig öntörvényű hatalmi harcok és manipulációk csatlósa. Ebből kifolyólag a „tisztá” értelemhierarchián épülő társadalom riasztó utópia. Egy ilyen utópiában ugyanis, mind a „szervező agyak”, mind alárendeltjeik, a manipulálók, valamint

a manipuláltak képességeik alatt szerepelnének, mert „... egy így elképzelt társadalom végül is kasztrendszer lenne”, figyelmeztet Varga Zoltán. „Különös kasztrendszer, amely még a mindenkitől képességei szerint és a mindenkinek szükségletei szerint követelményeknek is eleget tenne — azzal a megszorítással, hogy a gyámolítottak szükségleteit természetesen a gyámkodók határoznák meg.” Ennél a paradoxonnál nagyobb az, hogy e rémálom megvalósulása útban van, s ennek kapcsán Varga Zoltán Huxley *Szép új világát* idézi, valamint Nyikoláj Bergyajev gondolatát, amely szerint „... az utópiák sokkal inkább megvalósíthatók, mint ahogyan azt hiszik”.

Mit jósol ezek után Varga Zoltán a Jövőre vonatkozóan? Miben látja a kiutat a pillanatnyi „kiúttalanságból”? Erre a kérdésre munkájának zárószavaival felelhetünk: „Bizonyosság (...) csak egy van: mindenre az értelem kínálhat csak megoldást. Azokra a bajokra is, amelyeket maga okozott.”

Volt a francia Felvilágosodásnak egy Sebastian Marcier nevű képviselője, akinek 1770-ben írt *Utópiája* azért is érdekes, mert, eszmei tangensként érinti korunk egyre duzzadó problémáit. Köztük azt, hogy a majdani társadalmak korlátozottan fognak fogyasztani és korlátozottan termelni, hogy egyre kevesebb létjogosultságban fogják részesíteni önnön (társadalmi) elősködőiket és „sehonnai naplopóikat”.

Saint-Simon 1802-ben kiadott művében, *Lettres d'un habitant de Genève a ses contemporains*, újjáéleszti azt az Utópiát, amely szerint a történelem nem egyéb, mint az emberi értelem fejlődése, ez viszont a zseniális egyedek munkásságából fakad, különösképpen „des savants, des artistes est de tous le hommes qui ont des idées liberales”. Miszerint ezen egyéniségeknek vezető pozíciót kell biztosítani a nemzetek tanácsában és „Newton templomában”, s közülük a matematikusok foglalják el a legméltóbb helyeket. Később, *Essai sur l'organisation sociale* c. munkájában Saint-Simon a Tökéletesség Tanácsába — *Parlament de Perfectionnement* — harminc tudóst (savants), öt művészt és tíz gyáriparost helyez el, egy matematikus elnökletével.

Hasonlóság ezen két korabeli gondolkodó és Varga Zoltán között mindössze egy van: az *értelembe* vetett hit és remény, ami az emberiség sorsának legfőbb meghatározója. Különbséget pedig éppen annyit találhatunk, amennyi különbség van e három gondolkodó kora és társadalmak között.

„Utópistának” lenni még nem is olyan régen, pl. száz évnek előtte, annyit jelentett, Engels (1873) szavaival élve: „... kimerészkedni az »adott körülményekből« azon céllal, hogy előjegyezzük azon *keretet*, amelyen belül ezen (adott) vagy bármely más antitézise a jelen társadalomnak megoldható legyen.”

Ebből a szenvedélyes nekilendülésből napjainkra többnyire már csak

a fele maradt, azaz: rendületlen kimerészkedés az „adott körülményekből”, ön- és társadalmi tudatunk reménytelen, egy helyben topogó, vagy éppen tehetetlenül, dühtől ficamodottan toporzékoló értelmetlenségeinek, benső ellentmondásainak szorításából. Ami pedig a Jövőt illeti, annak kivetülése, kivetítése attól függ, mint s hogyan fog végződni bajvívásunk jelen korunk „tudathasadásos” értelmével.

Varga Zoltán műve, a *Búcsú az utópiától*, szépen példázza ezt a tényállást. Első s talán legkiemelkedőbb érdeme, hogy megmutatja: mit is jelent egyáltalán „kimerészkedni” ön- és társadalmi tévHITEINK, önÁMÍTÁSAINK, hazudozásaink, saját vagy örökölt dogmáink átlátszó paravánja mögül. Második érdeme, véleményem szerint, hogy bevezeti olvasóját korunk számos tudományos felismerésébe, s ezen keresztül szükségszerű etikai szempontjaink egy olyan tárházába, amelynek ismerete nélkül mind jelenünk, mind jövőnk nem más, mint „utópia”, a szó eredeti értelmében, azaz *ou* (nem) + *topos* (hely) — tehát „hely, amely nem létezik” = fantázia, kiagyaltság vagy éppen tündérmese (Lenin).

S végezetül, Varga Zoltán érdeme, hogy megmutatta, miként kell vagy lehet „emberszabásúvá” tenni számos olyan egzisztenciális problémánkat, amelyektől rendszerint önámításokkal menekülünk, mert „túl összetettek...” vagy mert „mit tudok én itt tenni...”. Varga Zoltán nemcsak példát mutat, bátorít, hanem egyben *tanít* is valahányunkat, hogyan lehet és hogyan kell vívódni (!) önnön értelmünkkel, értelmetlenségeinkkel ma, 1984-ben, talán nem is egy „szebb” vagy „boldogabb”, de mindezenetre emberileg és értelmileg *gazdagabb* Jövő érdekében.

VISSZAPILLANTÁS

Nyári játékok Dubrovnikban és Splitben

DALIBOR FORETIĆ

1.

Ha visszatekintünk két nagy fesztiválunk, a Dubrovnik-i Nyári Játékok és a Spliti Nyár drámai műsorára, csupán egy formális hasonlóságot veszünk észre: mindkettőn négy-négy bemutatót tartottak. Splitben az utóbbi néhány évben ez már megszokottá vált. Dubrovnik számára azonban nagy fejlődést jelent, mivel már néhány éve csupán egy bemutatót rendeztek, vagy egyetlent sem, a drámai program új vezetősége azt kívánta bizonyítani, hogy ennél többet is színre lehet vinni. A spliti és a dubrovnik-i repertoár jelentősen különbözött. Splitben az idén is a hagyományos műsorséma inerciója érződött: mindenből egy keveset, mindenkinek valamit. A dubrovnik-i repertoárt sokkal átgondoltabban, összefüggőben alakították ki.

A műsorbeli különbségek ellenére is már régóta nem éreztem ilyen erőteljes és szinte kiapadhatatlan színészi energiákat, mint ezen a nyáron Splitben és Dubrovnikban. S ugyanakkor olyan kevés ötletet, sőt szándékot sem, hogy ez az energia édemlegesen kifejezésre jusson. Következésképpen főleg hiábavaló színészi törekvésnek voltunk szemtanúi. A legtöbb előadásban ugyanis, sajnálatunkra, sok minden, de különben a rendezés nem kedvezett a színésznek, hanem ellenére volt. A színészi energiát gyakran elherdálták, néha téves mederbe terelték. A szándék vált meddővé, a mondanivaló sikkadt el. Túl sok példával bizonyíthatjuk ezt, hogysem kizárólag a véletlennek tulajdoníthatnánk. S hol keressük ennek okát? Mindenekelőtt az előadások téves rendezői irányításában. A rendezők érdektelenségében, hogy előadássá formálják a szövegnyújtotta korszerű gondolatokat. Továbbá a téves szereposztásban, a rosszul megválasztott és kialakított játéktérben, a szakmai felkészületlenségben. Sőt, a téves koncepciókban. Mindabban, amiért ha nem lennének sérthetetlenek, színházaink rendezői már az első színházelméleti vizsgán megbuknának.

2.

Ritka az olyan mű, amely dramaturgiailag látszólag tökéletlenül, drámai szempontból pedig olyan erőteljesen és hatásosan vizsgálja az embernek a politikával és történelemmel szembeni sorsát, mint amilyen Georg Büchner *Danton halála* című drámája. A személyeknek nincs drámai fejlődésük, a főhősök éppen hogy csak találkoznak, az élet és valóság szilánkjai a drámai képsorok *staccatójában* úgy hevernek, mintha a drámai feszültség magmatikus robbanása dobta volna őket elénk. Éppen e hatalmas erőnek köszönhetően a dráma, amely a világot Büchner születése előtt húsz évvel megrázkódtató eseményeknek inkább hanyagul megírt történelmi riportja, semmint tökéletes szerkezetű drámai krónikája, szenvedélyesen szól a forradalom értelméről és értelmetlenségéről, oly módon vetve fel a kérdést, hogy az valamennyi forradalmi változás számára mind a mai napig releváns marad.

Dramaturgiai szempontból a *Danton halála* önmagában forradalmat jelent, sajnos, valódi értelmezése és felfedezése csak századunk elején történt meg, helyes értékelése pedig csupán az utóbbi húsz-harminc évben, amikor Büchnert három drámájával mindinkább a modern dráma és színház ősatyjává avatják. Abban az értelemben, hogy Büchner leleménye az egészen újszerűen értelmezett drámai hős. A *Danton halálának* nem Danton a főhőse. Még kevésbé legnagyobb ellenfele, Robespierre. E dráma főhőse a Történelem. Szereplői pedig a Történelmet szolgálják. Vitájuk egyrészt a forradalmakban olyannyira jelen levő apollói és dionüszosi elv viszonyáról folyik, másrészt pedig az egyén és a tömeg viszonyáról. Büchner dermedt irtózáttal látja a történelem rettenetes hasadékeit, a diszkontinuitás értelmetlenségét, az ember végzetes sorsát, hogy akár így, akár úgy cselekszik, mindenképpen tehetetlenül hanyódik a történelem hullámain. Ezt érzékelteti Büchnernél a dramaturgiai tökéletlenség.

Hogyan lehet a drámai energiát színpadivá alakítani? Első pillantásra a spliti előadásnak minden feltétele megvolt, hogy megfeleljen ennek a kihívásnak. A színpadi megoldás, amelyet Paolo Magelli rendezőnek Marina Čaturilo díszlettervező kínált fel, a történelmi tért részekre, szűkített kapukra osztotta fel, amelyeket kitarva egy-egy újabb apró szenzáció nyílt meg a néző előtt. Az ismétlődés könnyörtelenségével szigorúan hideg színpadkép szinte kínálkozott, hogy tartalommal töltsék meg. Sajnos, ez nem sikerült. A történelmi tér üresen maradt. A drámai erő ugyan színpadi, a lelkesen ösztönzött együttes színészi energiává alakult át, ám téves mederbe irányították. Ahelyett, hogy ez az energia a színpadon robbant volna, besült. Minden személy egyéni, belső görcsévé, szenvedésévé, hamis megrázkódtatásává vált, ami — büchneri távlatból szemlélve a dolgokat — igazán kevésbé érdekel bennünket. Olyan mértékben felborította a Büchner dráma menetét, a dolgok rendjét, hogy

gyakran elferdítette, kiforgatta, s szinte szabályszerűen eltüntette a dráma valódi jelentését, különösen azt, ami ma is időszerűvé teszi.

3.

Habár dramaturgiailag nem túlságosan összetett, Euripidész *Bakkhánsnők* című tragédiája minden bizonnyal az antik dráma színpadilag egyik legigényesebb műve. Kevés ugyanis az olyan görög tragédia, amelyben a kórusnak ennyire kiemelt szerepe van. A Dionüszosz isten szertelen női követőiből álló kórus itt nem csupán kíséri és kommentálja az eseményeket, hanem azoknak mozgatója is. Euripidész a bakkhánsnők kórusa és Dionüszosz alakja által az emberben rejlő irracionálizmust bontakoztatja ki, azt a legmisztikusabb, a legkiszámíthatatlanabb valamit, ami bennünk létezik.

Az emberi magatartás e fojtott, alvilági akkordja annál erősebbé válik, minél veszélyeztetettebbnek érzi a természeti vagy társadalmi erők által szorongatott létét: a misztikus, irracionális hatás, amely egész sor viselkedést vált ki a táncától az erőszakig, a transztól a destrukcióig, mindig valamilyen súlyos szociális törés jele (vagy előjele). Euripidész az istentéma kapcsán az emberi gyengeséget gúnyolja: az értelem, a világról és jelenségeiről való felfogás racionális elve nagyon könnyen örületté változhat, s ez nem veszélytelenebb az irracionális bolondozásnál.

Mekkora az ember hatalma, hogy értelemmel felismerje és úrrá legyen a társadalmi törvények, s így önmaga felett is? Euripidész ebben a végsőkéig szkeptikus. A hideg, érzéketlen racionalizmus éppen úgy a pusztulásba vezethet, mint az emberben rejlő irracionális. Csupán a bölcsesség, amelyet élettapasztalat erősít, foghatja fel a társadalmi folyamatok erővonalait, és sejtethi a dolgok kimenetelét. De megváltoztathatja-e? Ezen Euripidész cinikusan mosolyog. Mert függetlenül attól, hogyan viselkedünk, mindannyian játékszerei vagyunk a sorsnak. Bemutatni az érzéketlen értelemnek (Pentheusz) és életbölcsességnek (Kadmosz) az irracionálissal (Dionüszosz, a bakkhánsnők és Agave) szembeni ellentétét — a Bakkhánsnők minden előadásának az alapvető feladata.

Annál inkább vonzó és nehéz ez a feladat, mert feltételezi: hogyan, miképpen bemutatni a kórus segítségével a színi történéseket mozgató irracionálizmust? Vladimir Milčín rendező úgy képzelte, hogy ebben a politikáló időben korszerűsíti a tragédiát, politikai drámaként értelmezi. Ennek során azonban maga is Pentheusz hibájába esett. A színrevitel során a *Bakkhánsnők lényegének* felfogásában több értelmet, mint bölcsességet tanúsított. Távol attól a gondolattól, hogy a politika nem összetevője a tragikus eseményeknek, a *Bakkhánsnők* esetében a „politizálás” csupán a felszín kapirgálása.

Mélyebb, alaposabb civilizációs problémáról van szó. Ezt mutatják ennek az előadásnak a hibái is, amelyek háromfelé oszthatók. Az első,

hogy a kórus nem mutatja az irracionális viselkedés indítékait. Mi és hogyan ösztönzi, „amikor a kínoknak nincs más orvossága”, s az előadás alapvető motívumaként ezt a kínt kellett volna kifejezni, mint az emberben levő alvilági, állati, érzéki ösztönök kiszabadítóját. A másik hiba a színészek megválogatásában és játékfelfogásukban van. Legalábbis néhány főbb szerepnél. Enver Petrovci nem való Pentheusz szerepére. Alakításában Pentheusz inkább valamiféle banánköztársaság kis diktátorára emlékeztet. Inkább hatalmaskodik, ahelyett, hogy értelmével dominálna. Már akkor is karikatúra, mielőtt még Dionüszosz megbolondítaná és karikatúrává változtatná. Az ilyen Pentheusz halálakor a nézőnek nincs kit sajnálnia. Nem szólva, hogy életkorbeli különbség van közte és Agave között. Habár Petrovci évekkel fiatalabb Vlasta Knezovićnál, ez nem látszik, ezért Agave inkább Pentheusz lányára, nem pedig anyjára hasonlít. Vannak azonban az előadásnak jól etalált figurái is. Különösen azok, akik a bölcsesség megtestesítőiként passzívan szemlélik a körülöttük történő dolgokat, s tehetetlenebbek, hogyszem befolyásolnák a történések menetét: Istref Begoli Kadmosz szerepében, és Božidar Smiljanic is sikerrel formálja át ezt a passzivitást az előadás legerőteljesebb drámai pillanatává. Jól elképzelt alak volt Dionüszosz is, Branka Cvitković tolmácsolásában, de inkább a gyengédség pillanataiban volt hatásos, nem pedig a rá jellemző verbális durvaságokban. Végül, legvitathatóbb Krste S. Džidrov és Simon Uzunovski színpadképe. A sok bádorgcilinder, vasrács, síneken gördülő kiskocsi erőltetett megoldás a Boškovićeva poljana barokk környezetében. Olyan drasztikusan megsemmisítették a reális teret, hogy eltűnt minden színpadi illúzió.

4.

Látszólag szolid volt, mégis csalódást okozott Shakespeare *Coriolanus* című tragédiájának dubrovnikai előadása.

Alaposabb vizsgálat után könnyen megérthetjük, miért éppen ezt a művet tartotta Brecht feldolgozásra érdemesnek. A római köztársaság legkorábbi időszakában élt, a nép hőseiből árulóvá vált hadvezérnek a sorsát használta fel Shakespeare arra, hogy megrajzolja a minden korban többé-kevésbé felismerhető politikai magatartás bizonyos paramétereit. Shakespeare gondolatai azonban szerteágazóak, mikor úgy véljük, hogy egy eszmét mint alapvetőt és relevánsat magunkévá tettünk, megsemmisíti, és új gondolatsort indít. Ez a drámát rendkívül attraktívvá, de ugyanakkor igen sebezhetővé is teszi. Ezért szükséges, ha nem is a mű átdolgozása, de érdemleges dramaturgiai felülvizsgálása.

A *Coriolanus* korunk emberének is sok mindent feltárhat: a harsonás amerikai és hasonló választási kampányoktól kezdve a politikai disszidálás fájó kérdéséig. Ma különösen a dráma két síkja az érdekes: egyrészt a politika síkján leleplezi a konformizmus azon sajtáságos formá-

ját, amely minden egyént letör, porba sújt mindenkit aki tekintélyével és intellektuális formátumával kimagaslik az önnön ellentmondásaiban és meggondolatlanságaiban fuldokló mindennapi rendtartás szürkességéből, másrészt pedig az intímabb síkon pszichoanalitikusan vizsgálja az anya és fiú viszonyát, valamint a barátságot.

Mi jut ebből kifejezésre a Držičeva poljanán Petar Veček rendezésében? Kevés, nagyon kevés. Mert az előadás megrekedt a fabulánál. Az előadás befejező részében Veček könnyelműen lemondott néhány igen lényeges jelenetről. Ezek a kihagyások ugyanis nem annyira valamilyen határozott dramaturgiai elképzelés következtében, hanem inkább az előadás időtartamának a lerövidítése miatt történtek. Pedig Željko Senečić dízlettervező (a próbákon láthattuk) néhány különálló emelvényből igazán érdekes játékkeret kínált fel, amely rendkívül dinamikussá tette volna a cselekményt, és meglehetősen szokatlan módon határozta volna meg a közönség szerepét, körülbelül úgy, ahogyan azt Arianne Mnouchkine tette az 1793 előadásán, vagy Ronconi az *Őrjögő Lorándban*.

Ebből a játéktéri megoldásból azonban a bemutatóra jóformán semmi sem maradt meg. A játékkeret három oldalról szó szerint összepréselte a nézőtér. A színpadkép többi elemei közül az elsőt magában a környezetben találták meg: a katedrális lépcsője volt ez, amely Capitólumként is, Szenátusként is, de Coriolanus otthonaként is szolgált. Itt tehát teljesen tetszőlegesen keveredtek a dráma nyilvános és intím síkjai. A másik az adott környezetben hozzáépített (vajon megépített, befejezett?) elem: a játéktér kellő közepén látható, homokkal megtöltött fakeretből épített emelvény. Egyik sarkában magas, kiszáradt fa meredezett. Rajta és körülötte folyt le a völszkekkel vívott harcnak, valamint Coriolanus Róma elleni hadjáratának minden jelene, s végül itt érte el a halál is. Vajon a tömegsír halmát kellett-e jelképeznie, amely elválasztotta a két közeli, de szemben álló népet? Ha így van, akkor ilyen értelmezésben világosabban kellett volna megjelölni. Továbbgondolva, a homok és a kiszáradt fa egészen más irányba terelte a képzetársítást. A kopár föld, amely körül a hiábavaló harc dúl? Vagy Beckett kiszáradt fája, amely alatt hiába várunk Godot-ra? Összekapcsolva azzal a fasorral, amelyen át a nézőtérre jutottunk, végső soron teljesen felfoghatatlan értelmetlennek.

Ika Škomrlj és Diana Košec-Bourek jelmezei megint másfelé terelték figyelmünket. Mintha a jelmezekkel nagy gyorsan végig akarták volna száguldani a különféle emberi civilizációk évszázadain. De a pompás, fényűző kosztümök legalább összhangban voltak a barokk környezettel, noha semmivel sem járultak hozzá az előadás alapvető eszméinek a felismeréséhez. De vajon voltak-e egyáltalán ilyen eszmék? Ez a kérdés különösen jogos, amikor a színészek játékát elemezzük. A főszereplők közül mindenki magára maradt, mert a rendezés nem volt képes meghatározni egymáshoz való viszonyukat, csak a harcoló tömegek állította

egymással szembe. A szereplők egymás közötti viszonyának szubtilis elemzése nélkül viszont ezt a drámát nem lehet színre vinni. Elsősorban a címszereplő, Coriolanus drámája nem fejezhető ki a relációk felállítására nélkül főleg a Volumniával, Meneniuszal, a patríciusokkal, a néptribunokkal, az Aufidiusszal és a volszkokkal szembeni viszonya lényeges. Valódi viszony Božidar Alić Coriolanusa és a többi szereplő között nem alakult ki. Emiatt Alić Coriolanusa drámailag meghatározatlan maradt. És egyáltalán nem tragikus. Két kiváló színésznek, Božidar Bobannak, (Menenius) és Milka Podrug-Kokotovićnak (Volumnia) azonban magára hagyatottságában is volt annyi ereje, hogy éldtessé tegye a rábizott szerepet. De teljes melléfogás a két néptribun, Sicinius és Brutus alakja Zlatko Madunić és Emil Glad értelmezésében és tolmácsolásában. Olyanok, amilyenek Coriolanus látja őket: bolondok, fondorkodók, romlottak. Teljesen felfoghatatlan azonban, hogy ilyeneknek tekintélyük lehetne a nép előtt. A polgárok kórusánál egységesebb, összejátszottabb a volszkok csoportja. Ám ez a kórus sem távolodott el nagyon a képregények és a kung-fu szamurájaitól, s az előadás, amely első pillantásra igen szilárdnak, magabiztosnak, csillogónak tűnik, egyre üresebbé válik, s nem tud választ adni egyetlen kérdésre sem, amelyet Shakespeare a nem ragyogó, de semmiképpen sem jelentéktelen drámája felvet.

5.

Hasonló történet Ranko Marinković első, ifjúkori drámájával az *Albarosszal* is, amely magán már viseli, Marinković írói kézjegyének minden fontos ismervét, köztük azt is, hogy a szavak világában mindig ki lehet építeni valamilyen szerkezetet, amely életesebb, meggyőzőbb a valódi életnél. A személyek az elképzelt utat járják be. Az író pedig nem csupán új valóságot kreál, hanem ebben úgy viselkedik, mint a gyermek az otthoni bábszínházban. Az élet trivialitásából kártyavárat épít. Kıtartóan, hogy önmagának és nekünk is bebizonyítsa, az elképzelt világban nem kell mindennek olyannak lennie, mint az életben. És viszont.

A banális élet összeállhat a változatok végtelen sorából. Minden tulajdonképpen bolondos véletlenszerűség. Az öt szerepről amelyek nem kerestek maguknak írókat, de az író megtalálta őket, bebizonyítja, hogy nem azok, akiknek gondoljuk őket, s még kevésbé azok, amit önmagukról hisznek: különösen Tamburlinac, a főszereplő, aki intellektuális értékeiben hisz, azonosítja magát Nietzsche felsőbbrendű emberével és nihilista tékozlással játsza el az életperspektívák sokaságát, amelyek látszólag megnyílnak előtte. A másik négy szereplő pedig ebben a drámai kanasztában kıtartóan arra törekszik, hogy Tamburlinacnak bebizonyítsa, nem az, ami és amiben hisz. Ez sikerül is nekik. Következésképp az utazás végén (a dráma a hajó szalonjában játszódik), mielőtt még a revolvergolyót a halántékába röpítené, olyan jellegtelen ember

áll előttünk, akiről mindenki, ő maga is, tudja, mi *nem*, de nem tudjuk, kicsoda.

Tamuburlinac gondolhatja önmagáról, hogy ő a Baudelaire verseinek gúzsba kötött albatrosza a fedélzeten, pipával a csőrében. Az író végső, cinikus elégtételt vesz azzal, hogy bemutatja, valójában soha nem is röpült fel. Mit eredményez végül is a fikció és a ténytudás végtelen játéka? Drámát biztosan nem. Csupán iróniát, lassú, gunyoros iróniát. Marinković már az *Albatroszban* néhány hosszú, helyenként egyhangú dialógussal, amelyek néha-néha monológgá változnak, bebizonyította, hogy a drámaiság nála elsősorban irodalmi természetű. Természetes színházi környezetét nem a színpadon, hanem a szavak piruettjében találja meg a fehér papíron. A papír ugyanis meglegezően csupán a szavakkal, a színpad viszont nem.

Mrinković fikciójának és iróniájának játékába szenvedélyesen, kitaróan szerelmes Marin Carić Don Quijote-ként bocsátkozik harcba a ritkán előadott és elfeledett dráma színműveivel. Mivel a szerelem mindenre képes, ebből a drámából is nézhető előadás készült. Carić azt az elvet követte, hogy az egyszerűség a legösszetettebb problémát is megoldhatja, nem törekedett arra, hogy valamilyen bonyolult színházi egyeneteket és eszmei parabolákat oldjon meg: a beszűkített játéktéren — Igor Čičin Šain rendezett be — mozgatta a szereplőket, kiket Marija Žarak öltöztetett fel, és engedte, hogy cselekedjenek, csupán itt-ott sajátos színpadi beállítással vagy kellékekkel jelezte a drámabeli összefüggéseket. Az öt színész valóban kitett magáért. Olyan előadás ez, amely láttán kiváló játékban gyönyörködhetünk, nevetünk egy-egy szellemes színészi ötleten. Különösen Ivica Vidović cizellált játékára vonatkozik ez, aki Tamburlinac antileonei értelmezésével, úgy tűnt, a színpadi irónia kiapadhatatlan forrására bukkan. De csodálhattuk Josip Genda precizitását, amellyel a nietzschei alakot megformálta, sejtetve annak ördögi vonásait is. Boris Festini tolmácsolásában hiteles volt páter Bonaventura életének szürkesége és korlátoltsága, akárcsak a Magda Matošić ábrázolásában — a helyenkénti színészi merevség ellenére is — pontosan eltalált Sjora Keka figurája. Bebizonyosodott az is (ki tudja, immár hányadszor), hogy az igazi, a nagy batús színház Pero Kvrđić színpadra lépésével kezdődik: Zande Rottét úgy alakította, hogy minden kimonodott szavának tökéletes, árnyalt hangvételével ironikusan megrajzolta mind a képzelte nagyságot, mind pedig a felgyülemlelt évek sötétségétől penészes belső ürességét.

6.

Luis Buñuelnak a Dubrovnikai Nyári Játékok végén bemutatott *Hamletja* Haris Pašović víziójában és úgyszólván az egész országból összegyűjtött fiatal együttes elragadó játékával a rossz vacsora utáni élvezet

zetes deszterként hatott. Hamlet görcsösen viaskodik apja szellemével, megszüli saját anyját, majd nyüszülő kiskutyaként kivezeti a színről nagybátyjának, Agrifante királynak a vetélytársa, aki a színre két köteg dinamitrudat hoz, amivel az egész várat a levegőbe röpítheti. Meggyújt egy kanócot, de az elalszik. A másik detonátort közvetlenül a rudak közé dugja, terve így sem sikerül. Végül reménytelenségében maga ül a dinamitra. A robbanás most is elmarad, de Hamlet hasából ömlik a vér.

Az álomban nincs logika, de mindig megfejthető. Ez a szürrealista *Hamlet* pedig, amelyet 1927-ben írt Luis Buñuel, valóban olyan, mint valamilyen álom a *Hamletről*. Hamleten és Ophélián kívül nincs más alak, akiknek legalább a neve szerint köze volna Shakespeare tragédiájához, a párbeszédék és a sejtetett szituációk emlékeztetnek rá. Mi maradt meg tehát ebben a mindössze tizenöt oldalnyi szövegben a *Hamletből*? Ezzel a kihívás jellegű kérdéssel kapaszkodott fel a Lovrjenacra, erre a legnagyobb és leghíresebb természetes hamleti színpadra Pašović, az újvidéki Promena Színház-beli kollégáival, s társaikkal, a szarajevói, belgrádi, szkopjei és zágrábi színművészeti akadémiák hallgatóival, valamint a dubrovnikai *Lero* Egyetemista Színház tagjaival. És sikerült megtalálniuk a választ. Az előadás szellemes, ironikus, tiszta stílusú replika az eredeti *Hamletre*. Rendkívül igényes, de ugyanakkor érdekes dramaturgiai munkára volt szükség, amelyet Pašovićnak Slavko Milanović szarajevói dramaturg segítségével sikerült elvégeznie.

Lehetséges-e egyáltalán szerkezeti összefüggéseket találni Shakespeare tragédiája és Buñuel szürrealista álma között?

Bármennyire is lehetetlennek tűnik, Pašović és Milanović bebizonyította, hogy lehetséges. Egyetlen szituáció sem származik egészen Shakespeare-től, de majdnem mindegyik ellenállhatatlanul rá emlékeztet. Éppen úgy, mint az álomban: a valóság elérhetetlen, de mindig jelen van. Valamilyen idegen alakok lépnek be minden oldalról, a szavak másmilyenek, és mégis újra érezzük, hogy valami olyat élünk át, ami már megtörtént, vagy megtörténhet velünk a valóságban. Az álom nem veszi át a valóság szerkezetét, csak azokat az érzéseket, amelyeket a valóság átélésekor éreztünk.

Ez az eset ezzel a *Hamlettel* is: komor, ceremoniális rendet érzünk, amely egész Dániát, a világot is börtönné változtatja. Egy távoli, elérhetetlen, állandóan csábító világ képe ez, amely annál erősebben tör föl, minél jobban igyekszik azt a dolgok rendje előlünk elrejtteni. A tekintély és a totalitaritás elleni lázadás érzése uralkodik el. Az önrombolásnak, mint e lázadás hiábavalóságának és lehetetlenségének az érzése. Mindezeket kétségtelenül tartalmazza az annyira és olyan sokféle-képpen variálható Shakespeare-tragédia is, de ezek az érzések nagyon jellemzőek annak az ifjú generációnak a világszemléletére is, amelynek tagjai bemutatták ezt az előadást. Shakespeare-t és Buñuel-t összekötve

kifejezték saját érzéseiket, amelyek az őket körülvevő világra vonatkoznak. S úgy tűnik, hogy éppen ez az érzés a legértékesebb abból, amit ez a nem pretenciózus, de fantáziadús és mély értelmű színpadi játék közvetített. Tiszta stílusú, fiatalos lendületű, elragadó játékkal érték ezt el, amely könnyedén megbirkózott a Lovrjenac térségével, s a gyors képváltásokkal, amelyek szervesen következtek egymásból, mert a képzetársítás fűzte őket össze.

Valóban álom volt ez a lovrjenaci éjszakában, s még a hagyományos *Hamlet* híveinek is el kellett fogadniuk, s meg kellett bocsátaniuk (ha egyáltalán szentségtörésnek érezték): az elmúlt három és fél évtized alatt annyi hamleti valóság rakodott le a Lovrjenacon, hogy annak már egyszerűen álommá kellett változnia. Ezt az álmot pedig egy fiatal együttes álmodta. Az előadásnak, amely nyilvánvalóan bebizonyította, hogy más-képpen is lehet gondolkodni, s amely ismét visszahozta az avantgarde színházi törekvések kiforrott eredményeit a dubrovnikai álmos nyugatlomba, úgyszólván nem volt gyenge színészi pontja. Az idei nyár egyetlen előadása volt ez, amelynek stílusa is és eszméi is összhangban voltak a korrallal, amelyben létrejött, bebizonyítva, hogy a fiatalok a színházat nem önmagáért kívánják, hanem mindenekelőtt olyan helynek képviselik el, ahol beszélhetnek a nagyvilág kegyetlen játékaról, melybe valamennyien beletartozunk.

KARTAG Nándor fordítása

VITA

PSZICHOLÓGIAI MÉLYFŰRÁS A TÁRSADALOMBA

„Lidércek és boszorkányok csatározása egy tudomány lápvidékén”

A sejtelmes alcím csak az olvasó dolgát hivatott kicsit megkönnyíteni a tájékozódásban, a sajtóvita ugyanis, amelyhez hozzászólni szeretnék, legalábbis az eddigi írások címeit illetően, rendhagyó, messziről felismerhető terminológiával él, nem akarom hát a hagyományt megbontani. Hódi Sándor és Baráth Árpád szakvitájáról van szó, amely Baráth terjedelmes kritikájával kezdődött a *Híd* júniusi számában, Hódi *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* c. könyvéről és a szerző esetleges elvi beállítottságáról, szakmai elkötelezettségéről. Az írás hangvételét és szemléletmódját latolgatva biztosra vettem, hogy Hódi a felvetett, meglehetősen provokatív kérdéseket nem hagyja majd válasz nélkül. Kíváncsian vártam a fejleményeket, habár a művelődési tájainkon „dülő” hasonló viták az utóbbi években vajmi kevés örömet hoztak az olvasónak, hogy a kulturális haszonról ne is beszéljek, mert kíméletlen személyeskedésbe fulladtak egy-két „menet” után. Persze a vita már természetéből kifolyólag nem nélkülözheti a személyes elemeket, sőt a tollat mozgató indulatokat sem — ha azok még közérdeklődésre tarthatnak számot és valóban a felvetett kérdések jobb megvilágítását szolgálják.

A jelen esetben jó okom volt reménykedni, hogy a személyeskedés nem fog eluralkodni a szerzők írásaiban, mégpedig azért, mert Baráth kritikájában olyan nagy felületeket tár fel célpontul, mégpedig stratégiailag kulcsfontosságú kérdésekben, hogy alig lehet szükség személyi megvilágításra. Hódi könyve eleve tartalmazza a választ a felvetett kérdések legtöbbszörére, sőt már a provokációt is a tulajdonképpeni felvetésükre. Úgy is mondhatnánk, hogy a könyv megannyi csapda a Baráthhoz hasonlóan gondolkodó, szakkritikusi mivoltukat és szakmai tévedhetetlenségüket fennen hangoztató, hivatásuk szentélyeit elszántan védeni akaró pszichológuskollégák számára. Lehet, hogy Hódi nem is mindig tudatosan rejtett egyes kis horgokat esszéinek szinte minden sorába, hiszen elvvel, gondolkodásmóddal vitatkozik, fegyvere elv és gondolkodásmód, amely önmagában is kihívó lehet a szabad eszmefuttatásoktól bármilyen okból idegenkedők számára.

Nem véletlen, hogy Hódi írásaira először a más, nem pszichológiai területen mozgó értelmiség reagált: egészében erősebb a nevelő hatás, mint a polemizáló szándék. A laikus olvasóközönség talán olykor híján van a behatóbb pszichológiai ismereteknek, de ugyanakkor mentes a szakmai tabuktól és egyéb nyűgöktől is, és ha itt-ott támadnak is kételeyei, nyíltabb a bátor, fiatal gondolatokkal szemben, míg bennfentes körökben hosszú hallgatás után, csak akkor buggyannak felszínre a forrongó indulatok, amikor már nem lehet az „izgága fenegyereket” sem kézlegyintéssel, sem lekezelő jelzőkkel elintézni, ahhoz már túl, sőt egyesek számára bántóan népszerű. Más szóval a gerendát nem lehet többé szálkának nézni, s lassan kiderül, nem is volt szálka soha, hiába a mindenféle, könyvtárnyi „igazi” szakirodalom alapján konstruált szemüveg.

Első pillantásra nyilvánvaló, hogy a vita során két merőben különböző szemlélet ütközik, mégpedig olyan ingoványos területen, amely tudományos, társadalmi, de akár individuális szempontból is maximális érdeklődésre tarthat számot.

Ez az ingoványos terület pedig világunk megélése, az egyes megközelítési formák megítélése lenne, ez esetben a pszichológia segítségével, amely, akárhogy is nézzük, éppen ebben hivatott segítségére lenni az embernek. A Baráth Árpád által képviselt empirikus tudomány annyira nem felel meg ennek a követelménynek, hogy még az intézményesített viszonyok ismeretében is meglepő az a hév és elszántság, amellyel szórshasogató módszertanát és a burjánzó szakirodalomból épített bánatortnyát védi.

Azról azt hiszem nehéz lenne meggyőzni a szerzőket és kollégáikat, hogy esetleg melyikük módszere az eredményesebb saját tudományuk porondját, ez nem is a magamfajta laikus dolga, másként teszem tehát fel a kérdést. Nevezetesen, hogy ugyan milyen gondolkodásra lenne szükség itt most, adott társadalomban (szó sincs fiktív, démoni világról), milyen kérdésfelvetésre (és esetleg válaszokra) vár, illetve ilyenekkel próbálkozik a társadalmi életünkre aktívan odafigyelő és különböző foglalkozást űző olvasó. Természetesen csak a magam nevében beszélhetek, ha megpróbálom választ adni erre a kérdésre, és ha már szubjektivitásomat hangoztatom, hadd tegyem hozzá, hogy tulajdonképpen magam is úgynevezett egzakt tudománnyal foglalkozom (biológia), amelynek tanult és tanított módszertana inerciálisan a pozitivista szemlélet felé sodorhatna. Éjszakákon át táblázatok fölé görnyedve, zsebszámológéppel a kezemben, talán már voltak olyan pillanatok, amikor „vélt részeire hasadt fejemben a kerek egész világ” és szorgos motyogásomat rém tudományosnak éreztem. Elég azonban felpillantani a nyüzsgő számoszlopokról, hogy rádöbbenjünk, milyen messze is böngészünk a tulajdonképpeni tudománytól.

Hódi, nagyon helyesen, elismeri, hogy szükség van a részletező, kísérletező módszerekre, a „mikrovilágra”, ahogyan Baráth Á. nevezi, kü-

lönösen a természettudományok terén, amelyeknek lelke valóban a kísérlet, a mérés, de azért megjegyzi, hogy „mellesleg a pozitívizmus az utóbbi egy-két évtizedben a természettudományokban is védekező állásba kényszerült”. Nem nehéz belátni, miért: sok területen az aprólékos, türelmes „motyogás” felélte már a nagy felfedezések anyagát, újabbakra pedig egymagában nem képes, legfeljebb előkészítheti a terepet a „tiszteletlenek”, a korlátokkal nem törődők részére. Nagyot lépni csak szokatlan, bátor kérdésfeltevésével, igazi zabolátlan gondolatokkal lehet, és ezen az sem változtat, hogy természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden szembe fordulás vagy külön, irreális ötlet egyben új lépést is jelent, de bizonyos, hogy a haladás csírái ez a magatartásforma hordozza magában és egyre ritkábban az előző.

Nyilvánvaló, hogy ugyanez a társadalomtudományokra és ezen belül a pszichológiára fokozottan érvényes.

Egyáltalán nem értem, miért nevezi Baráth léptem-nyomon fiktívnek, elképzelt démoni világnak azt a társadalmat, amelynek szövevényeiben Hódi az emberi szálakat keresi, amellyel adott esetben vitatkozik, máskor az építés lehetőségeit fontolgatja. Mint gyakorló pszichológus, nap mint nap szembesül a legkülönbözőbb valós emberi helyzetekkel, feltárulnak előtte az egyén és társadalom bonyolult érintkezési felületei, és ilyen tapasztalati háttérrel miért ne fogadnánk el az ő egyéni érintkezési felületeit is gondolati igazolásként, vagy gondoljon az olvasó saját megélt világára, hiszen emberi kérdésekre emberi választ keresünk, és bizony egy levegőt szívunk, tudatunkat pedig többé-kevésbé ugyanúgy bombázzák a riasztó információöttegek. Persze nehéz ezt olyan valakinek bebizonyítani, aki a mai gondolkodó ember szorongásait közhelyeknek érzi, nemcsak a szavakra gondolva, hanem eszmeileg is.

Ha már a szorongásnál, félelemnél tartunk, érdemes megfigyelni, ki fél, azaz ki mitől fél szerzőink közül. Hódi írásaiból kitétnék, hogy fél az elidegenedett hatalomtól, „démoni” és valóságos szinten egyaránt, de félelme aktív, cselekvésre ösztönző. Baráth Á. szintén fél a hatalomtól, helyesebben inkább féli a hatalmat, és éppen ezért egyes enyhébb, intézményesített formáit mintegy belülről védi is. Innen ered a másik, oly intenzív félelme az új, rakoncátlan és a szentesített módszerekkel szemben tiszteletlen gondolatoktól. Érdekes módon mégis Baráth az optimista (annak vallja magát), és Hódi a „szuicid” (annak bélyegzi Baráth).

Mіндеzt áttekintve kölcsönvettem a bösz kritikus kérdését, hogy „Kinek ír Hódi?”, de mindjárt meg is toldom egy másikkal: Kinek ír Baráth Árpád? Ezt azért látom szükségesnek, mert az utóbbi szerző egyértelműen leszögezi kritikájában, hogy a humanista és neopozitivistá irányzat „más”, Hódi pedig erre így válaszol: „A másság mibenléte azonban barátunkat nem érdekli, a két szemben álló felfogásmódra jellemző indítékokkal, értékválasztásokkal, valamint a belőlük fakadó társa-

dalmi-ideológiai konzekvenciákkal nem akarja olvasóit fárasztani.” Kinek szól tehát a kritika? Nem az érdeklődő, szerényen odafigyelő „bácskai” olvasónak, mert akkor éppen ezt kellett volna megmagyaráznia. Igaz, többször is kihangsúlyozza, hogy kizárólag szakkritikusi minőségben sötözködik. Szükséges-e még egyszer feltennem a kérdést, hogy eme valószínű társadalomban élő kultúránknak mire van inkább szüksége?

Érdekes még a számonkérés a *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* szerzőjével szemben, miszerint bevezetőjében túl sokat ígér, erejét meghaladó feladatra vállalkozik, és végül a felvetett problémákra nem ad megnyugtató választ, „sok jó megfigyelése végletekig vitt, egyoldalú kritikizmussal keveredik”, és elmaradnak a megoldást tartalmazó javaslatok. Hozzáteszem, hogy ez Hódi előző könyveire is jellemző, különösen a számomra legizgalmasabb *Létélmény és valóság*ra, amely a megválaszolatlan kérdések igazi gyűjteményeként él emlékezetemben. Erős kísértést érzek, hogy az egzakt vitamódszerektől oly eltérő irodalmi kifejezésmód segítségével összegezzem véleményemet:

Úrraim! A hosszú kérdések ideje van. Bátor, kitartó emberek kellene, akik megfogalmazzák őket. Akár hiszik, akár nem, ez még életcélnak sem kevés, mintsem egyetlen könyv előszavában jelzett programnak, törekvésnek!

APRÓ István

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÚTTORÓ FOLKLORISZTIKAI KIADVÁNY

Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Gyűjtötte és az előszót írta: dr. Burány Béla. Forum Könyvkiadó, 1984

Egy intenzitásban és extenzitásban egyaránt igen jelentős, lassan már egész életművé kerekedő kutatómunka újabb részeredménye ez a könyv. A „zentai műhely”-nek is nevezett folklorista munkaközösségünk kiemelkedő tagjává, aki a mintegy negyedszázados szaktevékenysége során főként — ha nem is kizárólagosan — Zenta és környéke népköltészetének feltárására összpontosított, miközben a folklór líra (pl. katonadal), a folklór verses epika (néballada és epikus ének), a lírai és epikus gyermekfolklór, a párbeszédés szokásköltészet és népi színjátszás (regösének, állatalakoskodás, betlehemezés) meg a folklór jellegű önéletírás műneveivel és műfajaival egyaránt foglalkozott, s a népköltészet délszláv—magyar interetnikus kapcsolatait is érintette kutatásaival. Jelen kötetének meseanyagában is a zentai, moholi és csókai gyűjtés dominál, s ily módon lényeges újabb adalékkal gazdagítja e népköltészetében egyébként is gazdag vidékünk folklór irodalmáról alkotott képünket.

Akik kísérték orvos-folkloristánk eddigi munkásságát, azoknak nyilván nem volt meglepő, hogy az erotikus mesék első honi magyar gyűjteményét épp dr. Burány Béla tette közzé. Szerzőnk ugyanis a *semmi sem lehet idegen tőlünk, ami emberi* alapigazságának ígézetében — és műfajra való tekintet nélkül — eddig is kitartóan, már-már szenvedélyes buzgalommal rögzítette anyagközléseiben és -feldolgozásaiban a népi élet és költészet ún. vaskos megnyilvánulásait is. Amíg azonban ez a mindennemű „tudományos hipokrizistól” mentes, alapjában véve igen rokonszenves törekvés olykor öncélúnak is látszott egy-egy merőben nem erotikus témakör feldolgozása esetében, most, e kimondottan „vaskos” tematika keretében, ez a szándék igazi közegére talált.

Milyen ez a közeg a 66 erotikus mese fényében? — Mint a népköltészeté általában — felelhetnénk lakonikusan. Tehát olyan, amelyben át- és áthatja egymást szóbeliség és írásbeliség, nemzeti (anyanyelvi) és nemzetközi, népi és fél- meg áltépi, urbánus és paraszti, (kis)-

polgári és plebejusi, a szellemileg progresszív és a konzervatív, az esztétikailag értékes és a silány. Egyszóval: ahol a szellemi/eszmei és esztétikai értékek egyaránt polivalensek. Azt is jelenti ez konkrétan, hogy ebben a kötetben sem a XIX. századi romantika vagy a XX. századi „szocreál” hipertrofált/mitizált Népi Értékeit kell keresnünk, mint ahogy a „fenti”, hivatásos kultúra pusztá „leromlásait” sem; e két szélsőséges értéklehetőség között ezúttal is az átmenetek széles skálája húzódik meg egy meghatározott, nem túl tágas — főként Tisza menti, s azon belül Zenta központú — folklórközösség erotikus hagyományának epikus lecsapódásaiban.

Ez a hagyomány — közli a szerző bevezető tanulmánya — át- meg- átszövi több nemzet folklór-kultúráját is, miközben a közzétett 66 mesének mintegy 40%-a (!) kisebb-nagyobb rokonságot mutat az orosz folklór erotikus hagyományával. Mialatt azt sejteti, hogy e rokonság egyrészt genetikus kapcsolatok — pl. az orosz erotikus mesék délszláv fordítása/átvetése — révén alakulhatott ki, a tanulmány mintha nem utalna kellő nyomatékkal az ún. tipologikus, földrajzi-fizikai érintkezést egyáltalán nem feltételező egyezés lehetőségére is.

Ugyancsak némi hangsúly-hiányt érzünk a bevezető tanulmány azon lapjain, amelyek ezt az erotikus epikai hagyományt a trufa műfajába helyezik be. A szóbeli epika közép- és reneszánsz kori *hivatásos* előadóinak, például a deák literátusok trufa-műfajának hangsúlyosabb elkülönítése a *folklór trufa* műfajától hasznos bevezető lehetett volna a gyűjtemény szövegeinek természetrajzába; jelentős részükön ugyanis még ma is jól érződik az irodalmi trufa hatása, illetve a műfaj erőteljes folklorizáltságának ténye.

A kötet több mint félszáz meséje — közli az előszó — többségében magnószalagos gyűjtés eredménye, a néhány magnó nélküli lejegyzést pedig „a véletlen hozta, utcán, fehér (vagy nem fehér) asztal mellett (sőt a szomszéd asztalnál!), vagy épp vonaton hallott előadás után”. Köztük van a gyűjtő *emlékzetéből* lejegyzett, „a gyerekkortól ismert, viszonylag gazdag anyag”-ból rekonstruált öt meséje is, amely tehát voltaképpen *irodalmi szöveg*, a folklorizmus erőteljes közvetlen hatásának megnyilvánulása. A nem autentikus szövegrögzítés ezen elenyésző példáit ezúttal is a gyűjtés/gyűjthetőség „24. órájának” ténye teszi indokolttá, nem utolsó sorban pedig az a körülmény, hogy e kiadvány nem szigorúan tudományos igényekkel készült; nem a folkloristák „céhen belüli” táborának, hanem jóval inkább a szélesebb olvasóközönségnek szánta szerző és kiadó egyaránt.

S a jugoszláviai magyar íráskultúrában leginkább épp *ilyen* rendeltetésű kiadványként úttörő jelentőségű a *Szomjas a vaklő*: felzárkózunk vele a délszláv folklorisztika és könyvkiadás mai — a közelmúltban pl. a Vuk-gyűjtés „apokrif”, „obszcén” részét is publikáló — gyakorlatához, „szekularizáljuk” általa mi is az „istentelen” erotikát s most már

aligha lehet majd botránykő folyóirat-irodalmunk, líránk és epikánk egy-egy erotikus értelemben „szabadosabb” megnyilatkozása. Hisz amit szabad a népnek — legyen szabad a nép írástudó fiainak is.

BOSNYÁK István

ADATTÁRRÓL, AMELY KÉT ÉLETMŰ EPILÓGUSA

Penavin Olga—Matijevics Lajos: *Becse és környéke földrajzi neveinek adattára*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983

A Vajdaság helységeinek földrajzi nevei sorozat kilencedik köteteként a becsei gyűjteményt veheti kezébe az olvasó, olyan adattárat, amely keletkezési körülményeiben, alkotóinak életútjában fordulópontot jelent. Hároman fogtak össze a vajdasági jelentőségű sorozat indulásánál, *Penavin Olga, Matijevics Lajos és Mirnics Júlia*, s ma már ketten közülük nincsenek az élők sorában. Matijevics Lajosnak és Mirnics Júliának tehát ez a kis könyv már posztumusz alkotása. Mirnics Júliáról szólunk, noha neve nem szerepel az adattár címloldalán, de a szerkesztők Becsénél beleépítették szülővárosával foglalkozó magiszteri dolgozatának néhány részletét.

Ily módon a sorozatban is szokatlan megoldásként, egyazon tájegységre vonatkozóan két iskola, két feldolgozási módszer bontakozik ki előttünk: a szűkszavú, lényegre szorító, a névtani vizsgálatokba nem bocsátkozó adattári módszer, amelynek már a korábbiakban megmutatkozott hatékonysága, illetve — Mirnics Júlia dolgozatában — az egészen *Lőrincze Lajosig* visszanyúló, a névélettant, a nyelvtörténet, eredeztetés tényeit is felhasználó eljárás, amely például különválasztva vizsgálja a külterületi és belterületi neveket.

Mindennek eredményeként egy újabb község, a Tisza-vidék központi részét képező Becsei kommuna névanyaga tárul elénk, *Bácsföldváré, Becsée, Dreáé és Péterrévéé*. Az immár hagyományossá váló szerkezeti formákat követő kötetből megismerhetjük a község földrajzi, táji jellemzőit, rövid történetét, amelyek tekintetében kicsiben az egész Bácskát példázta. Itt is a „vizek, vadvizek végtelen országa” terpeszkedett még a múlt században is, amely váltakozva adott és pusztított életet, amely fölé csak egy néhai földvár (Bácsföldvár), és a vizek által védőn körülzárt Becse vára emelkedett, no meg Péterréve magasabban fekvő helyei, ahová csak keserű tapasztalások után telepedett fel a messi tájakról ide költöző lakosság. A táj arculatát emberi kéz is jelentős mértékben formálta: itt létesült keserves veríték árán a Ferenc-csatorna az 1700-as években, a *Majtényi Mihály* által is megidézett *Élő víz*.

Mindez az adattári részeket bevezető rövid településtörténetekből, névmagyarázatokból is kiderül, s nemcsak ez, hanem a község gazdasági, művelődési élete, hírességei, egy-egy villanásban. A múlt és jelen világának mégis maguk a földrajzi nevek a leghívebb őrzői, mert azonosító-megkülönböztető funkciójuk „mindenre emlékezőv” tette őket, rejtett módon tehát, de rengeteg információt tartalmaznak, egy-egy közsímsert családnév 8—10 tájékozódási pontra kisugárzó hatásáról, például Bácsföldváron a *Bori* előtagú nevekben, vagy a *Buzogány* elemű nevekben, de felbukkannak a település életében fontos szerepet játszó foglalkozások *Bábasszony háza*, *Isten pékjének háza* (*Hornyik pék háza*) akiről sajnos nem derült ki, miért volt vagy lett istené, a múlt beszédes emlékei (*Kőkút*, *Kisbodom*, *Nagybodom*, *Pusztatemplom*, amelynek néprajzi magyarázatában egy régesrégi, aranyat rejtő kőszobor is felmerül, amelynek nem nehéz a Bácska-szerte felbukkanó kőkecske-mondával való hasonlóságát megállapítanunk.

Ha a névalkotó fantáziát, eljárásokat teljességükben akarnánk bemutatni, nagyon sok nevet kellene megemlítenünk, olyanokat, mint a közsímsert *Gyöngysziget*, *Krecca*, *Máriás Galac háza* (kútjában a hagyományok szerint megjelent a Szűz Mária), *Kártyavár* (modern lakótömb neveként) *Aranypendel* (népi eredeztetését, miszerint itt sok halat fogtak a halászok, egynek a felesége pedig aranypendelyt vett az árán — látatlanból sem tudjuk elfogadni, valószínűleg utólagos „etimológiáról” lehet szó), *Bagoly*, *Reménytelep*, *Vaskalapos-tanyák*. A sok érdekes névalakulat ízelítőjeként azonban ennyi is elegendő.

És most hogyan tovább? — merül fel bennünk is a kérdés. Vajdaságnak mindössze kilenc községi adattárát sikerült eddig megjelentetni, s az induló háromasból már csak Penavin Olga gyűjt és alkot. Csatlakozhatunk hát *Hajdú Mihálynak* a Névtani Értesítőben megfogalmazott aggodalmához, aki már a teljes csoportot is keveselte a feladathoz képest? A borulátásnak talán még sem kellene helyet adnunk, mert részben épp az elhunyt munkatársak jóvoltából a gyűjtőmunkába a Magyar Tanszék egész sor nemzedéke beletanult, s képesek lesznek világunknak ezt a sajátos vetületét megörökíteni és számunkra is felfedezni.

PAPP György

EGY FONTOS KIADVÁNY KISJUBILEUMA

Évkönyv 5. A Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1983

Ez év tavaszán jelent meg a HMSZ fél évtizeddel ezelőtt indított kiadványsorozatának újabb kötete, amely magán viseli e sorozat máris kialakult szellemi arculatának legjellegzetesebb vonásait.

E szellemi portré alapvető meghatározója a kettős témarepertoár.

A *jelen* tárgykörét az eddig megjelent *Évkönyvek*ben több állandó, társadalmi és művelődési szempontból egyaránt igen jelentős résztéma képviselte: a Horvát Szocialista Köztársaság nemzetiségpolitikájának gyakorlata, különös tekintettel a horvátországi magyarok és testvérnemzetiségek társadalmi és alkotmányjogi helyzetére; a magyar nyelvű iskoláztatás mai gyakorlatának eredményei, problémái és távlatai a Köztársaságban; a horvátországi magyarok művelődési élete; a Drávaszög és Szlavónia néprajza és mai szépirodalma.

Ezzel szemben a *történelmi* tárgykört Drávaszög, Baranya és Szlavónia politikai és hadtörténete, gazdaság-, nemzetiség- és mozgalmótörténete képviselte (utóbbi témakörben külön-külön egységnek tekinthető a népfelszabadító háborút megelőző évtizedek forradalmi mozgalmával, illetve a horvátországi magyaroknak a népfelszabadító háborúban és népi forradalmunkban való részvételével foglalkozó írások tömbje), míg a művelődéstörténeti témakörben az eddigiek során az anyanyelvű iskola- és oktatástörténet, könyvtár-, és sajtótörténet (sőt rádiózás-történet), a színi amatőrizmus és az anyanyelvű művelődési egyesületek története, valamint Drávaszög és Baranya irodalomtörténete megannyi rész kérdését dolgozta fel az *évkönyvsorozat*.

E kettős tematika egy-egy számban általában arányosan van képviselve, s a jelen és múlt tárgyköreinek szétválasztása természetesen igen viszonylagos: a történelmi tárgyú írások önmagukban, tudománytörténeti szempontból is igen jelentősek, — az eddigi öt kötet több mint 1300 oldalas anyagából akár egy külön, társadalom-, mozgalom-, nemzetiség- és művelődéstörténeti kötetet, egy alapozó tájmonográfiát is meg lehetne szerkeszteni —, ugyanakkor potenciális jelen-értelmező és -formáló szerepük és jelentőségük is van, és fordítva: a jelen témakörébe tartozó írások — alapvető jellegzetességük lévén az adatgazdagság, a statisztikai kimutatásokban, jól áttekinthető táblázatokban, grafikonokban stb. is megnyilatkozó tényközpontúság — egyúttal historiográfiai forrásértékkel is rendelkeznek, hisz maholnap felbecsülhetetlen értékű adattárjai lesznek a horvátországi magyarok leendő művelődéstörténetének és történetírásának. Ugyanakkor pedig, természetesen, a mai szocialista társadalmi tudat, illetve az internacionalista nemzetiségi identitástudat fontos formálói is.

E szervesen összefüggő s csak viszonylagosan elkülöníthető kettős tematika jellemzi az *Évkönyv* 5. kötetét is.

A múlt és közelmúlt tárgyköréből adalékot tartalmaz Baranya IX—XVI. századi politikai és hadtörténetéhez (Baranyai Júlia hátrahagyott írása), valamint Csúza gazdaságtörténetéhez (Sándor László), míg a mozgalmótörténetet több írás is képviseli. A pécsi meg a horvátországi (és jugoszláviai) munkásmozgalom 1920/21-es kapcsolatairól dr. Szita László értekezik, Loboda Gábor újabb kissejtelmet közöl a horvátországi petőfis-

ták krónikájából, Tausz Imre pedig a tájegység veteránjának, a 90 éves Sajerman Istvánnak az életrajzát vázolja köszöntőjében. A művelődés- és irodalomtörténeti írások tömbje is tartalmaz: a pélmostonostori középiskola magyar tagozatainak 15 évéről (Pasza Árpád), a csúzai egyesületi élet száz évéről (dr. Tóth Lajos és Dékány Zsuzsa), az ötvenéves zágrábi Magyar Kultúrkörről (mgr. Tóth Tibor) s Ács Gedeon pályaképéről (Lábadai Károly) közöl írásokat az új *Évkönyv*, s közben két, eddig még nem érintett témakört is nyit: képzőművészettörténetit és zenetörténetit (Dr. Szita László; Baranyai Sockacok a magyar képzőművészetben; Kovács Irén: In memoriam Borenich Hugó).

A nemzetiségi, művelődési, oktatási és irodalmi élet jelenének panorámája ebben a számban is változatos. A horvátországi olasz nemzetiség alkotmányos jogainak megvalósulásáról Rijeka község területén (Giovanni Radossi), az Isztriai és Rijekai Olasz Unió tevékenységéről (Ivan Bibalo) s a nemzetiségek alkotmányos jogainak megvalósulásáról az eszéki községek közösségében (Teofik Duran) olvashatunk adatgazdag, tanulságos írásokat. Az eszéki Pedagógiai Karon folyó magyar és horvátszerb (kétnyelvű) tanítóképzés helyzetéről dr. Horváth Mátyás tájékoztat, a horvátországi magyarok művelődési jelenének előző évi krónikáját Trostz Sándor, az *Évkönyv* szerkesztője összegezi, míg Tausz Imre az időközben heilappá alakult *Magyar Képes Újság* tevékenységéről számol be. S új témakört nyit a jelennel foglalkozó blokk is: a tájnyelvi vizsgálatokét (Lábadai Klára Laskó földrajzi névállományát, Bencze Sándor pedig a szlavóniai szigetmagyarság megszólítás-készletét vizsgálja). Az előző, 4. számban indult irodalmi rovat, a Drávaszögi Műhely a közelmúltban önálló kötettel is jelentkezett Kontra Ferenc és Csörgöts József verseit s Loboda Gábor és Pataky András novellájt közli.

A fentiekből kisejlik az *Évkönyv*-sorozat egészére is jellemző műfaj-szerkezet s a szerzők táji és nyelvi megoszlása is: tanulmány (8), analitikus cikk (6), mozgalmi portré (1), köszöntő és nekrológ (2), emlékezés (1), vers (5) és novella (2) alkotja a jelen szám műfaji spektrumát, s a szerzők zöme ezúttal is drávaszögi és szlavóniai magyar, de más nemzetiségű horvátországi, illetve magyarországi munkatárs is szerepel a kiadványban. (Az eddig megjelent öt *Évkönyv*-számban egyébként mintegy 25 drávaszögi és szlavóniai magyar munkatárs, mintegy 15 horvát és más nemzetiségű horvátországi szerző, 7—8 magyarországi, főként Baranya megyei szakíró s néhány vajdasági magyar szerző működött közre.)

Tegyük végül hozzá, hogy a műszaki kivitel ezúttal is kiváló s a képanyag is gazdag, s mint a 3. számtól kezdve általában, most is horvátszerb és idegen nyelvű összefoglalók és tartalommutatók növelik a kiadvány használhatóságát.

A ZÁRTSÁG KÖNYVE

Juhász Erzsébet: *Gyöngyhalászok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

Sajátságosan töredezett és mégis egységes Juhász Erzsébet *Gyöngyhalászok* c. könyve. Ez a kettősség bizonyos fokig előző kötetében, a *Homorításban* is érezhető volt, azzal, hogy ott az élményhátter inkább eltüntetette a szétdaraboltságot, a *Gyöngyhalászok*nak viszont az ábrázolásmód mozaikszerűsége és az írói szemlélet egysége közötti feszültség különös, nyugtalanító hullámzást kölcsönöz.

„Vajon hogyan is volna tovább mondható, Ibi, ami íratlanul írható csupán?” — olvashatjuk a Szívós és okatlan kis ujjgyakorlatokban, de nem csak ide vonatkozatható. Az „íratlan írás” és a továbbmondás elodázhatatlan belső kényszerét az egész könyv magán viseli. Továbbmondani, megszólaltatni az elleplezett, rejtőzködő, kusza tényeket, szóra bírni mindazt, ami „rejtetten”, „áttekinthetetlenül” és „betájolhatatlanul” mindig ott bújik meg a látszat mélyén. De egy valami apróság: szükséges, hogy az író rátaláljon a kettős szemléletet nyújtó aspektusra. A *Gyöngyhalászok*ban Juhász Erzsébet egy félrehallott szóban, egy szemrehányásban, egy álomban ismeri fel nézőpontját, amely hozzásegíti a dolgok átrendeződéséhez, metamorfoziséhoz.

A kettős nézőponttal lelepleződik, többek között, hogy „a lehetőségeink, bizony, folyamatosan csak fogyatkoznak” (Egyadta csorba ragyogás), feltárul „az a fokozhatatlan szűkösség, amelyben mozgolódnia, életét élnie megadatott” (Szívós és okatlan kis ujjgyakorlatok), az ázottság, didergés, összegörnyedtség (Csoportkép üveglapokkal), a „vicinális pályák” és a „vicinális körülmények” (Egyadta csorba ragyogás), a „rételen közelség”, a gúzsba kötözöttség... Vagyis: Juhász Erzsébet „gyöngyhalászeit” — kevésbé poétikusan: „futóbolondjai” — teljesen esélytelenek az élet forgatagában, s ezt még súlyosítja saját gyengeségük: nem tudják megkülönböztetni a kavicsot a gyöngytől. Dörfler Zsuzsa, Ördög Ilona, Emília és a többiek csak ahhoz segítik hozzá a „gyöngyhalászokat”, hogy tévedésükkel visszavonhatatlanul magukra zárják az üres kagylók. Mint egy bonyolult és veszélyes egyensúlyozási produkció, minden írás magán viseli az egyensúlyvesztés torokszorító érzését, de a katasztrófa nem következik be, a produkció befejezetlen marad, kimerevedik az utolsó pillanatban.

Juhász Erzsébetet nem az élet tárgyi valósága érdeklé elsősorban, hanem a legszemélyesebb emberi viszonylatok „polifóniája”, a látszatok és a néha nehezen tudatosítható lényeg ellentéte, idegensége, összebékíthetlensége. Figyelmét csak azok az élettények kötik le, amelyek ezek föltárására irányulnak. Az általa vizsgált élet-anyag így nem teljes, hanem szándékosan célirányos, meglehetősen szűk körre koncentrál. A zárt-ság könyvének egyik meghatározó jellegzetessége. Gyöngyhalászeit (Apa,

Miklós, Elemér, stb.) bezárja önnön kilátástalanságuk és helyzetük csapdájába, a feszültséget, ami a mű minden írásának legsajátosabb alaphangulata, nem vezeti le, hanem inkább szorosabbra fogja. Panoptikumszerű indító állóképei (Déli verőfényben, Csoportkép üveglapokkal) csak a felismerés — lelepleződés — pillanatában elevenednek meg, majd aztán visszasüllyednek korábbi mozdulatlanságukba. És mindehhez térben-időben lazán elhelyezett, szigorúan behatárolt, hihetetlenül szűk mikrovilágot ábrázol, melyet részleteiben ragad meg. Családi keretek közé szorítja a lefojtott feszültségeket, indulatokat, megteremtve ezáltal azt a nézőpontot, ami a kötet legfontosabb írásainak keretét adja. Így tud egyszerre érzelmileg átélt, zaklatott részese s ugyanakkor tárgyilagos szemlélője lenni az ábrázolt világnak.

A *Gyöngyhalászik* — modern próza. Azzá teszi az olyannyira jellegzetes írói attitűd, mely nem törekszik a valóság átfogó bemutatására, hanem megelégszik annak egy szeletével. Ábrázolásmódjának töredékeségével, szaggatottságával is kapcsolódik a modern prózaíró törekvések ama — formai — láncolatába, amely a közvetlenül érzékelhető, személyesen átélt, egyéni jellegű élet-anyag feltérképezésére vállalkozik. A kötet azonban nem mentes a modern próza kudarcától sem: nem képes saját anyagán felül kerekedve áttekinteni a bemutatott világot, hiányzik a szintézisferemtő erő, ami a széteső részeket összefogná. Metafizikus jellegű végkicsengése is ezzel magyarázható: a „számonkérhetetlen időben” az élet, mint a csillogó sztaniolpapírkák a vásári kaleidoszkóp körforgásában „meg-megállíttatván, majd továbbsodorintatván” halad tovább. Másfelől viszont finom észrevételeivel, érzékeny megfigyeléseivel — bár nem ritkán ábrázolási sztereotípiák (álom, vonat, utazás) segítségével — élmény anyagának árnyalt, mély ábrázolására tesz kísérletet. Ebből a szempontból az Egy varázslatos kora reggel c. írás a legsikeresebb a kötetben.

HÓDI Éva

EGY NÉPRAJZI TANULMÁNYKÖTETRŐL

Jugoszláviai magyar folklór. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete *Értekezések és monográfiák* sorozatának 3. köteteként jelent meg Jung Károly szerkesztésében a *Jugoszláviai magyar folklór*. Megjelenésére sokáig váratott a tanulmánykötet, hiszen a közzétett írások nagy része (hármát kivéve) a 70-es években jelent meg, illetve még korábban. Akaratlanul is felvetődik az olvasóban a kérdés, vajon az utóbbi években nem jelent meg olyan értékes tanulmány, amely a „reprezentatívnek lát-

szó gyűjtemény"-ben (a szerkesztő szavait idézem!) helyet kaphatott volna, vagy szerkesztési elvből maradt ki? Jung Károly az utószóban legalább négyszer hangsúlyozza, hogy a válogatáskor „a nem verbális jugoszláviai magyar folklór néhány részterületének tudományos és fontosabb kutatási eredményeit kívánja áttekinteni”. A jugoszláviai magyar folklórkutatás több mint három évtizedes múltjának eredményéből válogathatott a szerkesztő. A rendelkezésére álló anyagból állította össze a négy nagyobb tematikus egységre osztott tanulmánykötetet. A 23 tanulmány szerzői között ismert magyarországi kutatók munkáival is találkozunk. „A tanulmányok és anyagközlő dolgozatok szerzőinek száma fele-fele arányban oszlik meg a hazai és külföldi kutatók között” — írja Jung az utószóban — ami azonban még nem annak a bizonyítéka, hogy „az egyetemes magyar folklórisztika is kifejezett érdeklődést tanúsított és tanúsít napjainkban is a folklórunk iránt.” Pontosabban: nem ez igazolja a külföldi szakemberek érdeklődését, hiszen, hogy a kötetben hány tanulmány jelent meg tőlük, az kizárólag a válogatástól (válogatótól) függ.

Mielőtt a tanulmányokra kitérnék, még néhány, a szerkesztő részéről tisztázottnak látszó kérdésről szeretnék szólni. Függetlenül attól, hogy Penavin Olgának a jugoszláviai magyar néprajzkutatás rangos képviselőjének külön kötetben prezentálják életművét, egy ilyen gyűjteményben, mint a *Jugoszláviai magyar folklór* szívesen olvastuk volna nevét a tanulmányírók között. Az egyik zentai babonákat közlő anyag helyett (két dolgozatot is közöl a szerkesztő ebből a témakörből ugyanattól a gyűjtőtől!) nagy érdeklődéssel olvastuk volna Tóth Ferenctől *A jugoszláviai magyar folklórkutatás eredményei és feladatai* című összefoglaló tanulmányát, amely A II. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai II. kötetében jelent meg, természetesen nem azért, mert eddig csak külföldön jelent meg, amivel a szerkesztő egyik saját tanulmányának megjelenését indokolja, hanem azért, mert 1981-ig átfogó képet kaptunk volna folklórkutatásunkról egy néprajzkutató felméréséből.

A *Folklórisztikai kutatástörténet* fejezetben Bóna Júlia a jugoszláviai néprajzi kutatómunkáról ír 1949-től 1953-ig; Szeli István pedig a gyakorló pedagógus tapasztalatait mondja el az iskolás diákok bekapcsolásáról a néprajzi gyűjtőmunkába. Kósa László részletes néprajzi és településtörténeti áttekintést ad a *Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában* című tanulmányában (1972). Az irodalomtörténész Bori Imre pedig a folklórkutatás szerepéről szól a jugoszláviai magyarság kultúrájában; tanulmánya a külföldi egyetemi közönség tájékoztatására szolgált (1982). Egyetértünk Junggal, hogy az említett tanulmányok a jugoszláviai magyar néprajz és folklórisztikai kutatástörténet megírásához fontos dokumentumok.

A *Naptári ünnepek folklórisztikai hagyományai* című tematikus egységben a jeles napokhoz fűződő szokásköltészet eredményéről kapunk

áttekintést Közép- és Észak-Bánát, Bácska, valamint Szeremség falvaiból Tóth Ferenc, Dömötör Tekla, Gunda Béla és Katona Imre tanulmányai révén.

Az emberélet fordulóinak hagyományvilágában hat tanulmány segíti hozzá az érdeklődőt, hogy alapos betekintést nyerjen a kutatott területek szokás és hiedelemvilágába. Külön figyelem illeti G. Czimmer Anna 1956-ból való tanulmányát a kupuszinai nagylány- és asszonyélet szokás- és hiedelemvilágáról, valamint Zöldy Pál 1974-ben írt munkáját *A kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül*. Vitathatatlan értéket képvisel Jung Károly *A kiházasítatlanok halotti koronája* című tanulmánya, mely az egységes magyar néprajz szempontjából is jelentős; egy kevésbé ismert hagyományra hívja fel a figyelmet a szerző és egyben további kutatásra ösztönöz a halott lakodalmának kérdésében, mely vidékünkön még élő hagyomány. A szlavónai magyaroknál a századfordulón még meglévő nagycsalád-rendszeréről Cseh István ír.

Leggazdagabb a *Népi hiedelemvilág és praktikus mágia* tematikus egység, kilenc tanulmányt és adatközlő dolgozatot tartalmaz. Babonák, ráolvasások, népi gyógy módok, a táltos és garabonciás alakja jelenik meg Bosnyák Sándor, G. Czimmer Anna, Gyura Julianna, Jung Károly, Ferenczi Imre és Voigt Vilmos tanulmányaiban.

A tanulmánykötet V. részében az utószó, válogatott irodalom és névmutató található. Ki kell emelni a jugoszláviai magyar néprajzkutatás válogatott irodalmának bibliográfiáját, mely igen hasznos áttekintést nyújt az érdeklődőnek a megjelent néprajzi kiadványokról, „kivéve az apróbb dolgozatok és hírlapi cikkek felsorolását” írja Jung, aki az összeállítást végezte. Vajon miért került akkor a jugoszláviai magyar néprajzkutatás válogatott irodalmába Reffle Gyöngyi: A kávéjósítás tudománya (Magyar Szó, 1980. VIII. 30. 11.) című írása? Mióta tartozik a kávéjósítás a néprajztudományhoz?

A *Jugoszláviai magyar folklór* a kisebb hiányosságok és megjegyzések ellenére jelentős lépés néprajzkutatásunkban.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

TANÍTHATÓ-E AZ IRODALOM, S HA IGEN: HOGYAN?

Kako predavati književnost. Teorijske osnove nastave. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrad 1984

Gondolatébresztő, hasznos könyv látott nemrégiben napvilágot a belgrádi tankönyvkiadó kiadásában. Újonnan megindított sorozata (*Az irodalom értelmezése*) olyan irodalomtudományi területet érint, melynek kérdései alapvetően meghatározzák az utóbbi évek kutatásait. A hermeneutikai reflexiótól, a megértésmélettől a módszertani reflexióig, a di-

daktikáig húzódik azoknak a vizsgálódásoknak vonulata, melyek közvetett vagy közvetlen formában érintik az irodalom oktatását is. A Jovanović által szerkesztett kötet úgy közelít az iskolai és egyetemi irodalomtanításhoz, hogy ennek kérdéseit az irodalom értelmezésének egyik fontos területeként jelöli meg. A törekvés, hogy az oktatás elméleti vonatkozásai kerüljenek előtérbe, kettős feladatnak tesz eleget: alkalmat nyújt arra, hogy betekintést szerezzünk a jugoszláv irodalomtudomány mai nézeteibe, képet alkossunk mai állapotáról, valamint hogy felmérjük, mennyiben alkalmasak e nézetek az irodalomtanítás elvi-módszertani alapjainak és gyakorlatának felrészítésére. Feleslegesnek tűnik annak hangsúlyozása, hogy egy efféle kötet milyen jelentős vállalkozásnak tűnik egy olyan időszakban, melyben az oktatás ügyeit intéző fórumok reformok megszervezésével vannak elfoglalva.

A *Kako predavati književnost* olyan teoretikusok és tapasztalt oktatók tanulmányait gyűjti egybe, mint Zdenko Škreb, Zoran Konstantinović, Milivoj Solar, Svetozar Petrović, Ivo Tartalja, Miroslav Beker, Zoran Kravar stb. A tizenöt értekezés három fejezetet alkot: az első az irodalom tanításának általános kérdéseit tárgyalja és felveti a tevékenység értelmének, rendeltetésének problémakörét. A másik szövegcsoport az irodalomelmélet oktatásának jelentőségét és funkcióját körvonalazza. A harmadik fejezet írásai sajátos kérdésekre összpontosítanak, mint amilyen a költészet, a régi szerb irodalom előadása stb.

A kötet számos gyakorlati megoldást, javaslatot is felkínál, ám ettől lényegesebb az írások szerzőinek az irodalom közvetítéséhez való körültekintő, elmélyült viszonyulása s a feladat összetettségének megfelelő magatartása. Az irodalmi életet, melynek döntő tényezői az oktatási központok, a kívülálló szemével már-már feleslegesnek is láthatjuk, hisz a modern kor jellegét semmiképpen se a humaniorák, hanem a technikai kultúra értékei adják meg. A külső körülmények javításával egyidőben mind nehezebb és veszélyeztetettebb a kultúra értékeinek helyzete. Kultúra címén nemcsak a fiatal nemzedék, hanem valamennyien gyakran érintkezünk olyan jelenségekkel, melyeknek a művelődéshez és a művészethez semmi köze sincs. Mindez új feladatokat ró az esztétikai nevelésre. Konstantinović szerint az irodalomoktatásra mint az esztétikai nevelés szerves részére hárul az értéktudat kialakítása, melyre dinamikusán változó körülményben mind nagyobb szükség mutatkozik. Maga az irodalom is transzformálódik, az irodalomtudomány pedig olyan új felismerésekig jut el, melyek minőségileg megváltoztatják képünket a műalkotás rendszeréről, olvasóról, hatásfolyamatról, s annak lélektani, szociológiai vonatkozásairól. Ennek következtében az irodalomról való beszéd, annak tolmácsolása és tanítása sem rekedhet meg átörökített, idejélmúlt formáinál.

Konstantinović az esztétikai benyomásokon keresztül történő manipulálás veszélyét hangoztatja, melytől négyféle érzékenység fejlesztésével óvhatjuk meg a felnövő nemzedékeket: a kritikai, utópikus, hedonisztikus és pragmatikai funkció megerősítésével. E bonyolult feladatnak nem lehetnek eleget az *ex cathedra* előadások, melyeknél a hallgató szerepe a *passzívan* hallgató fél szerepére korlátozódik. Klasszikus oktatási formáink az információátadásra vannak beállítva, s nem olyan szellemi, lelki, morális összetevők fejlesztésére, melyek nélkül nem bontakozhat ki sem a személyiség, sem az értelmiségi szubjektum. Anélkül, hogy a diák, a hallgató ne válna az oktatási folyamat aktív részesévé, nem válhat a kultúra értékeinek tudatos befogadjává és önálló kritikai szemlélettel bíró alannyá. Ivo Tartalja Bogdan Popovićra hivatkozva írja, hogy az irodalmi ismeretek szorosan kapcsolódnak az emberismerethez és az élettapasztalathoz, s ha közvetetten is, de fontos szerepük van ezek alakításában. Solar mintha e gondolatsort folytatná, amikor kijelenti: „Hogyan tanítani az irodalmat? A kérdés legalább olyan jelentőségű, mint a „Hogyan tanítani élni? kérdése”.

Aleksandar Jovanović és Zdenko Škreb a történeti alapú irodalomtanításból következő hátrányokkal is foglalkoznak. Škreb szerint az irodalomtörténetet csak mint kultúrtörténetet, mint a nemzeti művelődés történetének szerves tartozékát volna termékeny előadni. „Az irodalmi értékekre, a műalkotás szövegére, s nem az életrajzi és egyéb tényekre való orientálás volna az új oktatás alapja” — mondja Jovanović, melyben el kellene vetni, az időelvű történetiségen alapuló tanítást, s a jelenkor felől vázolni az irodalom korábbi korszakainak képét.

A tanulmánygyűjtemény elvi észrevételei közül alá kell húzni az irodalomelmélet módszertani fontosságát hangsúlyozó gondolatokat. Tartalja úgy látja, hogy az irodalmi ismeretszerzés legmegfelelőbb kiindulópontja egy rendszerszerűen előadott irodalomelmélet kellene legyen. Ennek lényege nem abban van, hogy irodalomtörténeti pozitívizmushoz hasonlóan fogalmakat, definíciókat, modelleket sajátíttasson el, hanem a fogalmi megismerés, a logikai gondolkodás, az absztrakciós képesség, a kritikai érzék és az értékelőkészség fejlesztése. A művelődéstörténet részeként prezentált irodalomtörténet, a gondolkodási/befogadási folyamat ösztönzését és az értékek tudatosítását serkentő irodalomelmélet — olyan lehetőségeket rejtenek, melyeket meg kellene szívélnie mindazoknak, akik tervezik, illetve gyakorolják e tevékenységet. Ugyanígy azokat a javaslatokat is, melyek az egyetemi munkaformákat érintik. Az előadások mellett mind nagyobb teret kaphatnának a szemináriumok, a privatissimumok, melyeken beszélgetés folyik a tanár által kijelölt témáról, a konverzátoriumok, melyeken a hallgató szabadon kezdeményezheti a beszélgetést. A *disputio*, emlékeztet Konstantinović, az egye-

temi munka klasszikus formája, mely mindenkoron a *lectio* után következik. Škreb a szemináriumi munkaformát tekinti az egyetemi oktatás sarkkövének, mert ez teszi lehetővé a termékeny dialógus kibontakozását, mely nélkül nincs lényegi kapcsolat a folyamat szubjektumai között.

Az írás címében megfogalmazott kérdésre igenlő választ ad e most ismertett kötet, bár nyílt kérdésként veti föl az egyik szerző, hogy magát az irodalmat tanítjuk-e, vagy a róla való tudást adjuk át. Mindkét esetben időszerűnek tűnik, hogy tudatosítsuk a problémákat — munkánk minőségi gyarapodása érdekében.

THOMKA Beáta

EGYÜTTÉLÉS ÉS IZOLÁCIÓ

Mészöly Miklós: *Megbocsátás*, Szépirodalmi, Budapest, 1984

Mészöly Miklós legújabb kötetének tárgya a családi élet. A *Megbocsátás* központi alakja ismerősünk, mindennapjaink szereplője, a kisember, egy névtelen törvényszéki írnok. A kisember családján belül a szerző az együttélés lehetőségeit vizsgálja, miközben a kiszolgáltatottság, a szorongás okozta lelki deformációk és az izolációig fokozódó magányosság képeit vonultatja fel. Nem újkeletű kérdései ezek a létezés—jelenlét szintjeit kutató Mészöly írásművészetének. Az újdonságot kereső szándék nem is témaválasztásában, hanem annak megformáltságában találhat támpontokra.

A Mészöly-irodalom elbeszéléseinek két alaptípusát különbözteti meg, az egyiket nyomozás-novellának, a másikat film-novellának nevezi. A *Megbocsátás*ban ezt a kétfajta eljárást nem lehet különválasztani, az „élesen vágott képek”, a fény-árnyék hatások és a rés-képzetek éppolyan fontosak, mint a nagyfokú fragmentáltság. A kisregény lapjain több generáció élettere sejlik fel: az írnoké, feleségéé és Máriáé; apjáé és nagynénjéé valamint gyermekeié. Egyrészt a köztük levő érzelmi kapcsolat kifejtetlensége, és az, hogy az érzelmek ábrázolása az ösztönös ráérzéseknek, az áthallásoknak a szintjén marad, sőt arról nem is akar felemelkedni, másrészt a cselekmény lecsupaszítottsága, töredékessége indokolja, hogy a több nemzedék életútját ábrázoló és vígigkísérő hagyományos családregények kései utóregzéseként tartsuk számon az épphogy nyolcvan oldalas kisregényt, hogy ezúttal elsősorban témájának objektívizálását szem előtt tartva próbáljuk műfaját meghatározni.

A kisregény szövegében két szintet választhatunk külön. Az egyik réteg a műben feldolgozott életanyag összessége, amelyhez az esetlegeség, az egyszerűség, a gyarlóság asszociációs körét rendelhetjük, a másik, a kisváros felett lebegő fűstről szóló tudósítás, behálózza az előzőt, mintegy keretként funkcionál, az állandóság, a tartósság az örökérvényűség

attribútumait hordozza. Ennek a két szintnek az ellentétére épül a kisregény. A *Megbocsátás* szerkezeti sajátossága kiindulópontul szolgálhat a Mészöly-regény alakulása lehetséges irányának a megfigyeléséhez. A füst-képzet ugyanis metaforikusan működik, a líraiság jellemzőit pedig a mű más rétegeiben is megállapíthatjuk.

A *Megbocsátás* nyelvi megformáltsága azt mutatja, hogy a versnyelv stíluseszközei, elsősorban a metafora és a hasonlat, problémamentesen épülnek be a kisregény egészébe. A szokványos, köznyelvi hasonlattól a merész képzettársításos produktív hasonlatig vezet az út: „A füstcsík, mint egy kárpitfoszlány, bajtársias szerénységgel húzódott meg a többi kellék között”; „A gurítópályát végig rekettyebokrok szegélyezték, már csak a tetejüket súrolta a nap, mint a vékonyan csurgatót méz, alul azonban már majdnem zöldesfeketévé ikrásodott a bokrok tömbje”; „... a leveleken harmat ült, mint a kristálykiütés”. A különböző érzéketterületek szinesztetikus keverése is gyakori: verejtékes némaság, megmerevedett lihegés. A legizgalmasabb réteget azonban a szóösszevonás eredményezte metaforikus neologizmusok képezik: kőmozdulatlan csend, bogárkicsi zenészek, angyalhajfoszlány, vattaporderengés, amelyek mélystruktúrájában hasonlatra ismerhetünk.

Az *Érintésekből* tudjuk: „A lírai versenyen kívüli: ahová emelkedni tud, ott már nincs historikus tér, idő és konkrétság — még ha van is. De vajon a próza igazán nagy, nem alkuvó lapjai is nem éppen azok, ahol elfeledkezünk a historikumról, még ha történetesen abból építkeznek is? A múlt »kiiktatása« és jelenbe-semlegesítése, jelenbe-forrósitása: mint-ha ez volna az elsöprő művészi hatás feltétele.” A lírai költészet alaphelyzete, a jelenidejűség, Mészöly írásművészetében nyomatékos érvényt kap. A múltnak kétféle rétege jelentkezik: utalásokat találhatunk a valós, regisztrált eseményekre, a másik, jóval fontosabb szint pedig a pszeudodokumentumoké, az írnok ugyanis a kisvárosban történt gyilkosság körülményeit próbálja felidézni, miközben egy elfelejtett akttá tanulmányoz. Az írnok feleségének, Anitának a műthoz való viszonyulása sem mellékes: „Anitát leheletfinom emlékezés hangulata lepte meg, de ennek az emlékezésnek nem volt semmi tárgya, csupán szokatlanul élessé tette az utcaképet.” Jelen és múlt egyidejű jelentkezése a kisregény cselekményét statikussá teszi, a „leheletfinom emlékezés” pedig atmoszférateremtő elemmé válik, anélkül, hogy egyben nosztalgiát is indukálna.

A tárgy nélküli emlékezés és az egyidejűsítés mellett a kimondottan expresszív, feszültségteremtő szöveg atmoszférájának létrehozásában a fantasztkum is jelentős szerepet kap. A fantasztkum a *Megbocsátás*ban nem földöntúlit jelent, ebben a szöveggörnyezetben fantasztkusnak minősülhet a groteszk élethelyzet (a tehénhátról szerenádot adó férfi), de a sűrítés szándékából eredő törlések is eredményezhetik. A titokzatos halált halt lány és a valóság elemként megjelölt, de nevével és test-

helyzetének vissza-visszatérő motívumával a megfeszített Krisztust aszszociáló Mária kisregénybeli szituációja megegyezik. A mozdulatok rituálissá válnak, a mítikus, a transzcendens és a reális elveszíti határozott kontúrajait, egybeolvad, a valóság is „megemelkedik” egy kissé az életanyag megformáltságának a jellege folytán. Ezért aztán minden „gyanúsá” válik ebben a prózában, mindenütt kísért az a lehetőség, ami az elmondott események és „a tárgyi elemek egyik sajátossága, hogy hozzásegít az önmagán túlmutatóhoz”. (*Érintések*.) Ily módon Mészöly egy-egy helyzetet jelképi erővel ruház fel, ez a jelképiség azonban gyakran csak gyanított, aminthogy — a sűrítés és a törlések miatt — jelentése, egész vonatkozásrendszere is homályban maradhat.

Éppen ezért nem fejtettük meg a kisregény címét sem, ha csupán a cselekmény szintjén magyarázzuk. Arról van szó ugyanis, hogy az írnok megcsalja a feleségét annak nővérével, Máriával. A feleség, bár ugyanolyan igazságtalan sérelem éri, mint kislánykorában, amikor apja művészi próbálkozásai miatt úgy arculütötte, hogy felhasadt a bőre, a nővérével való szoros érzelmi kapcsolata miatt bocsát meg az írnoknak. S a kisregény témáját sem határozhatjuk meg azzal a megállapítással, hogy a családi élet bemutatásán keresztül ábrázolja és idézi egy kisváros hangulatát. Mert többről van szó. Ezek a hősök elvesztették nemcsak egymással, hanem a tájjal való kapcsolatukat is, nem ők cselekszenek a környezetükben, „szűkre méretezett rácsos ablak mögött vonul el a táj”. Kiszolgáltatottságukat olyannyira fokozza ez a determináltság, hogy még a már elírt megbocsátás sem drámai lelki harc eredményeként tudatosodik bennünk (Anita belső vívódásairól nem tudunk meg semmit.), hanem az eleve elrendeltség természetes tartozékaként jelenik meg a kisregényben. „A lét a determináltság miatt abszurd: mert végigpergetése az eleve kimértnek? / 2. A lét az indetermináltság miatt abszurd: mert kiszolgáltatottja a »bármivé-bármilyenné lehet«-nek — a magát relativizáló véletlennek és választásnak? / 3. A lét a determináltság-indetermináltság hierarchikus összefüggése miatt abszurd: mert a megkérdetetlen létezés és létező szempontjából minden hierarchia abszurd és igazságtalan?” Ezekre az *Érintések*ben megfogalmazott kérdésekre keresi a választ a kisregény szerzője, újra meg újra.

„Az írnokot álmában többször megkörnyékezte egy hatalmasra tágított tablókép: kora tavasz volt, a Pándzso holdfényben úszott, s ők a dombok gerincén vonultak valamennyien Hangos-pusztá felé, elől Iduka néni, mögötte az öregúr, a gyerekek, végül ők hárman, s mindegyiküknél annyi motyó, amennyi egy ágas botvégen elfér. A rendíthetetlen füstcsík ebből az álomképből sem hiányzott: ugyanott horgonyzott, mint hónapok óta” — a családi élet rajzán túl ez a vonulás a kisregény témája. Megformáltsága folytán pedig a *Megbocsátás* egyszerre lesz a valóságnak és a valóság felettinek lehetséges művészi modellje.

BETÖRÉS A FÁJDALOMBA

Hervay Gizella: *Lódenkabát Keleteurópa szegén*, Magvető Kiadó, Budapest, 1983

A fájdalom beszűkíti a világot. Elviselhetetlen lenne a kezdet és vég közötti átjutás, ha közben az akarat nem enyhülhetne meg a másfajtaiban, abban, ami útközben történik velünk. A cselekedeteknek és célbaéréseknek nincs körvonaluk, meghatározatlan helyen torkollnak bele végtelen terekbe. És a történetek talán sokkal fontosabbak bármiféle célnál, amint azt a fegyelmezett célbaérők hiányérzete bizonyítja. A fájdalom kizárja a történetek lehetőségét, magába csukódva, belülről nem oldódik.

Hervay Gizella utolsó verseinek közös a háttere, alapszituációja, ugyanaz a kényszerítő erő bontakozik ki mögülük, a fájdalom hermetikusán zárt világa. De nem is egészen erről van szó, hiszen a fájdalom alapvetően formaellenes, nem vezet belőle út az esztétikaiba. A föntieket pontosítva, és Hervay Gizella szavaival fogalmazva, ítélet utáni versekről van szó. Az ítélet a nemlét becsapódása a létezőbe és az a tanácstalan, megoldatlan kiterjedés, amely a becsapódást követi. A szétfeszítő lét-nemlét egyensúlyozás megbontja az én és a világ kapcsolatát, az ítéletben nincs sem büntelenség, sem választás. Az ítélet mérhetetlenül súlyosabb annál, ami utána következik, a súlyával cselekvésekre, mozgásokra kényszerít, az *után* közegében. A versek a megtehető, kétélű mozgások, az ítélet reprodukciói. Betörések a fájdalomba.

Az én-nem én viszony felbomlását jelzi Hervay Gizella panteizmusa is, amely talán nem is panteizmus. A halál az élő újra csak szervessé és szervezettelenné változtatja, halottaink visszatérnek a földi körforgásba, és ez a visszatérés jelenti a hiányukat; egyé válva az anyag minden porcikájával, hiányuk éppen az azonosságuk asztallal, lámpával, fával, földdel. Hervay Gizella nemcsak hogy szembenéz a hiánnyal, hanem ennél is továbblép, valósággal istenkísértő gesztus, amit tesz. Az ő viszonya az anyagi világhoz nem én—ő vagy én—az viszony, hanem én—te viszony. Kísérelt a *visszahódításra*, a teremtésre, arra, hogy az ítélet súlya alatt papírvékonyágúra lapított én bármilyen erőfeszítés árán a pusztaságból minőséget csikarjon ki. És ez végül sikerül is: „*fáradt arcodon a ránc felragyog*”. Hogy istenteremtésről van-e szó vagy csak emberéről, egyremegy. Mert büntetlenül nem lehet a természetbe természetesen túli arcot belelátni. Válaszul a természet elhúzódik, távolodik, leválik magáról; a helyén ott maradt arcról kiderül, hogy az ítélet maga.

A versbeli látványok sorsa hasonló. Hervay Gizella képei önmagukban élesek, de el vannak szigetelve egymástól, áthatolhatatlan, tömör kép-közökkel. A kapcsolatuk, még ha vízióvá épülnek is, homályban marad. A közti réseken az ítéltre látni, és mivel a nemlét súlyosabb a képek

léténél, a képek kifordulnak sarkaikból, megmutatják az ürességet a hátuk mögött. Mintha bármi, amihez Hervay Gizella hozzáér, vagy olykor nem is ér hozzá, csak nyúl érte, távolodna; tárgyai, kivetített gyötrődései, saját magából megépített hazája egyaránt: „*karom véalakban hosszan húz haza / szétporlad a szélben felvívjog nincs nyoma*”. Van ebben persze szándékosság is, a megfeszülés elől a transzcendensbe, a lázas fosztásba menekülés, a bármi áron való szabadulás kívánása. De sokkal jelentősebb az, ahogyan a lírai én a távozó, a kezei között foszló dolgokba elesettséget transzponál, az, hogy feketerígó-létre, föld-létre csupasztva, „végleg védtelen”, még mindig mennyire fáj neki a földi dolgok elvesztése.

Nemcsak a tárgyak lebbennek el megsemmisítő egyszerűséggel, hanem „kivéreznek a versek is”. Először a címnek vész nyoma. Hervay Gizella teljes joggal nevezi verseit névteleneknek, a címük hagyományos értelemben nem is cím, grammatikai kapcsolatuk oly szoros az első sorral, hogy már nem vonatkoznak az egészre, nem foglalják azt össze, az igazi első sor emeltetik a cím rangjára. Az álcím a címtelenséget, a hiányt és ennek természetellenességét hangsúlyozza. Hasonló értelmi megbicsaklások következnek a versek olvasásakor is. Néhány kérdőjelen és felkiáltójelen kívül Hervay Gizella mindenestül elhagyja a központozást, de nem használja ki maradéktalanul az előállott lehetőségeket. Mondattai írásjelek nélkül is egyértelműek, egyirányúak. A rekonstruálható, de eltávolított mondatok tényéhez hozzá kell tenni, hogy a versek kivétel nélkül egy feszültség, végős pont felé emelkednek, s azt elérve, megmaradnak benne. E miatt a hosszan kitarított feszültség miatt megmutatkozik mögöttük a hiány-terület, valamiképpen a hiány felé nyitottak. Mint ahogyan az első két sor megismétlésével kialakított keret sem vizsztatérést, belülről megoldottságot jelent ezekben a versekben, hanem önmagát devalválva a hiány felé mutat.

Egy másik keresztmetszetben a szavak sorvadnak el: „*a fűben zsugorított lábnyomok / betűk lepik el a verset*”. A vers agóniája helyett ez a halála. A szavak eltűnésével, megszűnik a tulajdonba vevés, a megnevezés lehetősége. Hervay Gizella számára a vers bizonyosság, azonosság, „*lelküismeret*”. Nem része a „*bőrkebabatosok*” és „*műanyagekoszorús gyászvitézék*” kategóriáinak, nem „*barisnyakötő tucatárú*”, mindkettőnél erendőbb jelenlét. A Száműzött szivárvány LXVIII. versének tanúsága szerint: „*az ének áramlik testünkön át / áttetszők leszünk mint a fény / s a dolgok tiszta körvonalakkal / ülnek a tájban s velünk lélegeznek*”. Mivel lehet azonos a vers az ítélet utániban? Egyre inkább kizárólag saját magával. Egyre névtelenebbé válik, képi elemeiről is a hangzásra, a ritmusra kerül át a hangsúly, végül a névtelenség legmagasabb fokán ének lesz belőle. Az ének tökéletesen azonos önmagával, és ez az ítélet kisugárzásában egyenlő a megsemmisülésével: „*töppörödik az ének / görbülő hátán gallyak / már csak a lábnyoma látszik / már csak a csendre*

hallgat". Másképpen úgy is mondhatnánk, a közegellenállás hiánya, a belül terpedő úr taszította semmibe a versét, okozta a dolgok, a tárgyak, a vers halálát.

És ezzel egy végső pont közelébe értünk. Az ellentétes erők kioltják egymást, az ítélet visszaérkezik a saját idejébe: „*fűrészporhavazásban / eljöm mindenki aki holt / bekövetkezik ami volt / minden múltidőben*". Ugyanakkor éri el a tetőfokát a világelvesztés fájdalma is, a kör bezárul. Az itt eltűnik, átolvad a *mostba*. Az üres színen a lírai én egyedül marad istenével (gyalogzsolttár). Elkezdődik a harcuk, és bár látszólag egyenlők az erők, a világtól megfosztott isten és a világtól magától eltépő, istenné tett ember kel birtokra, a küzdelem kimenetele kezdettől fogva kétségtelen: mind a ketten rajtavesztenek. Az isten nem bírja ki a felelősségre vonást („*csupasz az úristen / megpofoztuk belhált / nem ad még vizet sem*”), a lírai én nem bírja el isten szükségszerű halálát. A harcuk mindentől függetlenül telve van egymás iránti részvétellel és homályos büntudattal, mert ott, az örökös *mostban*, ember és isten láthatatlanul érintkeznek, sőt egyesek: mindkettőjüknek ugyanúgy fáj a világ, az ittlét elvesztése.

UTASI Csilla

A SZOLGÁLAT KÖNYVE

Hubay Miklós: *A dráma sorsa*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983

Lehet-e egy felajánlott étellel drámairodalmat, sőt tragédiát teremteni? Hubay Miklós kötete arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy igen.

Kétségtelen, hogy a dráma válságos korszakát éli. George Steiner könyve, *A tragédia halála*, egy műfaj letűnését húzza alá. Lukács György viszont arról ír, hogy a drámának „nincs virágkora anélkül, hogy a tragédiát ne uralta volna, és hogy a tragikus érzelmek megszüntével ne ért volna véget a dráma és a színház virágzása is”. Vagyis: a tragédiára képtelen „bölcseledő” és „kritikus szellemű” huszadik századnak lehet-e színműirodalma, ha az alapot jelentő tragédiára alkalmatlan? Szűkítve a látószöveget: lehet-e magyar drámairodalom, ha az adott területen a pangás nemcsak az általános fajsúlycsökkenés következménye, hanem sokkal kézzelfoghatóbb „bűnösök” is működnek a dráma és vele együtt a színház ellaposításán — színházigazgatók, kritikusok, rendezők, főleg pedig évtizedeket meghatározó színházi és irodalmi korszellem (szórakoztató polgári színház, szocrealizmus)? De kívált az irodalmi köztudatban meggyökeresedett, „majomkenyérfákká” nőtt babonák: lírai nemzetnek nincs drámája; a dráma a Költészet szolgáloja; a magyar irodalom provinciális; a közönség nem ragaszkodik a hazai darabokhoz... Ugyanakkor az is tény, hogy a dráma is kimerítette megújodási forrá-

sait, a hagyomány adta lehetőségeket. A történelmi drámák, vígjátékok, „feketére feketével festő tragédiák” és leíró művek sora egyedül az ironikus drámával bővült, amely az utóbbi évek legjelentősebb és jellegzetesen magyar iránya. Sarkadi *Oszlopos Simeonja*, Vészi *Don Quijote utolsó kalandja*, Örkény drámái (*Pisti a vérzivatarban*, *Tóték*, *Sötét galamb*, *Macskajáték*), Karinthy Frigyes *Szellemidézése és Gőze*, Szakonyi Adáshibája, Csúrka *Szajhóse* és *Ki lesz a balánya?* c. darabja — a „tragikus kérdésfelvetésre való ironikus reagálás” mintái.

Hubay könyve, címének szelleme szerint, vallja, hogy a kritika feladata (lenne) nyomon kísérni a dráma fejlődési vonalát, lehetőségeit, összegezni az eredményeket, rámutatni a hibákra és a mulasztásokra. E gyümölcsöző szinkronitás helyett azonban nemcsak elnéz a könyv alakban élő, soha nem játszott darabok felett, hanem sokszor kétségbe vonja egy-egy mű, sőt egész életmű jelentőségét. (Móricz Zsigmond drámaírói szerepe mindmáig nem kellőképpen tisztázott.) Az ilyen kritikusokhoz, állítja Hubay, csatlakoztak azok a rendezők, akik a közönség ízlésére és igényére hivatkozva regényváltozatokat és behozatali darabokat visznek színre a hazai, évekig fiókban porosodó (remek)művek helyett. A „vérzagúvá” fajult író-rendező viszony eredményeként kevés írónak főműfaja a dráma, s ez a tényező rejlik az „író színháza” és a „rendező színháza” kettősségének háttérében is. A kettő közül mostanság az utóbbi tör előre a jelszóval, hogy a „színház virágzása csak akkor jön el, ha nem lesz többé írott dráma”.

A drámaíró egzisztencia, a dráma léte vagy nemléte mellett, a másik ős-vitatórgy. Végzetzerűen térnek vissza ugyanazon író- és drámasorsok Bornemisszától, Katonától, Czakó Zsigmondtól, Madáchtól Móricz Zsigmondig, Lengyel Menyhértig, Sarkadiig és — talán nem túlzás — Hubay Miklósig. Hubayig, aki elsősorban drámaíróként ismert, s akinek elég a *Színház a cethal hátán* c. darabját a valóságban is beigazodni látni ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék, ő sem kegyeltje az „író-sorsok istenének”. Műve dráma a drámáról: kudarcba fulladt bemutatók története.

A magyar irodalom a viaszosságok ellenére is képes az új drámák ki-hordására, figyelmeztet vaskos könyvével Hubay. A négy-öt száz éves hagyomány bizonyítja, hogy a válságos korszakok — mint az 1848-as forradalom utáni is — átmentették, sőt megtermékenyítették a drámát, hogy aztán friss erővel hozzon létre olyan művet, mint *Az ember tragédiája*.

Korunkat is ilyen válságos időszaknak kell tekinteni, mondja Hubay, útkeresésnek. Csak az lehet pesszimista, aki a klasszikus formák testré-
nel esküszik fel. A dráma sorsát vizsgáló könyvében Hubay biztos kéz-
zel mutat rá a táptalaj elkészítésének feltételeire. Interjúkban, tanulmá-
nyokban, kritikákban, vitaírásokban, naplótöredékekben, műelemzések-
ben, írói portrékban vázolja, tárja elénk drámaírói, dramaturgi/drama-
turgiai, irodalomtörténeti tapasztalatait, meglátásait, részlettanulmányo-

zást igénylő kérdéseket vet fel, hiányokat és tennivalókat említ. Fokozottabb odafigyelést követel a kritikusoktól, együttműködést a színházi emberektől, átformálódást a közönségtől, mert — ahogy Nádas Péter írja — „a színház a rituális együttműködés művészete”.

A második lépés, sugallja a könyv, a hagyomány újraértékelése, olyan írók „befogadása” mint Móricz Zsigmond, Lengyel Menyhért, a klasszikus művek modern, új szempontú vizsgálata, értelmezése (*Magyar Elektra*, *Az ember tragédiája*, *Bánk bán*, Csiky művei stb.).

A harmadik — talán legfontosabb — lépés pedig a világirodalom „nagykapuinak” megnyitása a magyar és a magyar „kiskapu” kinyitása a világirodalom felé. A dráma egyetemessége zavartalan átjárót biztosít korszakok, népek és irányzatok között, előnye az is, hogy „szeszélyessége” folytán nem lehet tudni, melyik pillanatban mely variánsa bukkan fel.

Ha a dráma a „teljes életet” ábrázolja, teljes életet is követel. Hubay „életét tette arra, hogy Magyarországon legyen dráma, sőt tragédia is”: a Nemzeti Színház dramaturgja, a Színművészeti Főiskola tanára, firenzei egyetemi tanár, írószövetségi elnök — és mindenekelőtt állhatatos és termékeny drámaíró. Alkotó, aki a tragédia halála elméletre tragédiával felel, a *Tűzet viszekkel*.

Hubay — sajnos — egyedi jelenség a drámairodalomban. Könyve lehet erre a bizonyíték, s az, hogy kevesen vannak olyanok, akik hozzá hasonlóan európai látcsóval vizsgálják a magyar irodalmat, s még kevesebben, akik az európai irodalomnak a magyart tolmácsolják.

Hubay a példa, hogy több felajánlott étellel virágzó drámairodalmat lehetne teremteni.

FEHÉR Katalin

A MAGYAR FÉNYKÉPEZÉS KORDOKUMENTUMAI

Leletek (A magyar fotográfia történetéből). Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1984

Rosner Károly 1939-es és Kaukovszky Tamás 1945-ös *Magyar fényképezése, a Magyar fótóművészet* 1961—62-ben megjelent kötetei, valamint az 1971-ben napvilágot látott *Fotográfia Hungarica* után még egy úttörő kísérlet történt arra, hogy a magyar fényképezés eddig még nem megszerezett, ám roppant számottevő hagyatékából minél több fotó kerüljön az utókor nagyközönsége elé. A Szilágyi Gábor (az 1982-ben megjelent *A fótóművészet története* című összefoglaló mű szerzője) és Kardos Sándor válogatta vaskos album, majd négyszázötven fotóreprodukciójával, nem törekszik ugyan történeti rendszerességre, jelentősége azonban így is hatalmas.

Az idestova százötven esztendeje feltalált fényképezés egyetemes fejlődésének viszonylatában a magyar fotográfia létrejötte nem mutat jelentős lemaradást, mert — bár még mindig nem dönthető el teljes bizonyossággal, ki volt ennek a korszakalkotó találmánynak első magyarországi meghonosítója — tény, hogy a nyolcszáznegyvenes években már egyre több hívet szerzett magának és a korabeli sajtó is jelentőségéhez mértén foglalkozott vele. Bár igaz, hogy a nyolcszáznegyvenes évek egyetlen példányban készült daguerrotypje — talán épp a korlátozott technikai lehetőségek miatt — meglehetősen lassan tört utat magának a kor közízlésében és társadalmi konvencióiban, a collodion 1855-ös feltalálását követően azonban az ipar is sietette a változást. A nyolcszázhatvanas években a magyar fotográfia is átveszi a nyugat-európai tömegtermelés ütemét, s amikor a polgárság felkapja az örökkévalóságot szavatoló új médiumot, szinte máról holnapra válik a fényképezés művészi szempontokat (nagy részt) mellőző iparággá. A daguerrotyp egyedi varázsa megszűnik értékformáló eszköznek lenni, s a mind több ember számára hozzáférhető portréfényképezés egyszerre státuszszimbólummá, az egyén társadalmi helyzetének kidomborítási eszközévé válik, hogy csak egy gondolattal később már divat, közszükségleti cikk legyen belőle.

Az erősödő polgáriasodásnak köszönve a fotográfia magyarországi útja a továbbiakban nagyrészt szinkronban van az európai fényképezés fejlődésének minőségi átváltásaival. A portréfotográfiát iparosi szinten művelők táborából kiválik néhány, műfaji újításra hajlamos egyén, akik előbb a szabadba való fényképezést, majd a fényképsokszorosítást is bevezetik a gyakorlatba. A száraz lemezeknek a nyolcszázhatvanas években beinduló sorozatgyártása új problémát von maga után: elszaporodnak a kontárók és a dilettánsok, de — másrészt — erősödésnek indul a művészi fényképezést revitalizáló amatőrmozgalom (ekkor még szinte kivétel nélkül a „magas szellemi elit” képviselőiből). A médium népszerűsége valójában akkor növekszik meg ugrásszerűen, amikor forgalomba kerülnek a celluloid filmre öntött fényérzékeny Kodak-féle negatívtekercek a századelőn. A fényképezés ekkor már nem követel különösebb laborálást és szaktudást, szó szerint is tömegmédiummá női ki magát. A fényképezési eufória részben gyors színvonalsökkenést hoz magával, de egyben lehetővé teszi, hogy nemegy olyan, vizuális teremtőerővel, optikai szenzibilitással rendelkező egyén férközzön közelébe, kiknek ez soha sem lett volna módjában, ha a fotózás huzamosabban is a jómódúak, a felsőosztály kiváltsága marad; így viszont a művészi igényekkel fellépő, kísérletező fényképezés éppen nekik köszönheti számos forradalmi vívmányát. S ha igaz is, hogy a valódi, mai értelemben vett amatőrmozgalom nagymértékű színvonalsökkenést hozott magával, mentségére legyen, hogy legalább annyira taksálható a médium fejlődéséhez és tudatosodásához való hozzájárulása.

A Leletek — szerencsére — híven adja vissza ezt a fejlődéstörténeti

folyamatot (még akkor is, ha nem tudományos rendszerezettséggel, hanem szubjektív módon, intuitíve ment át az utókornak majd félezer érdekesebnél érdekesebb felvételt). A szűrőpróba elvét hirdetve mégis folyamatosságában tudja szemléltetni a magyar fotográfia fejlődési vonulatát, technikai, esztétikai és műfaji szempontjainak minőségalkító kritériumcsiszolódását. Az igazi egyéniségek számottevő csoportja mellett az album zárószakasza napjaink amatőrfényképezéséből ad igazi amatőr-karakterisztikumokat felvonultató egyveleget. A mű, a többi hasonló vállalkozás tekintetében talán épp abban hoz újat, hogy a fényképezési tömegtermelést, a laikusok hadát is potenciális kritériumformáló erőnek ismeri el. Hiszen ne feledjük, hogy a nyolcszázas és a kilencszázas évek végének amatőrje között óriási a különbség, s ahogy a fotózás ma már szinte a mindennapok velejárója, úgy a mai amatőr-fotózásnak is van minőségi rétegeződése. Az amatőrmozgalom, a vasárnapi fényképezés tömegmozgalma manapság valószínűleg nem az esztétika vagy a műfaji nyitás szempontjából bír fontossággal, viszont a médium természetrajzi elemzése sem lehet nélküle teljes. Míg a szakszerű fényképész felvétele általában többet mond a világról, mint magáról a felvétel készítőjéről, addig az amatőr fényképész, a mindennapok embere — sokszor akaratlanul is — inkább önmagáról, saját mikrovilágáról vall családi fotóalbumának hol életlen, hol rossz beállítású, de annál életizűbb képein.

A gyűjtemény elsődleges érdeme, hogy megpróbálja sejtetni annak a potenciálisan létező fotóhalmaznak a műfaji-számbeli dimenzióit, ami még mindig begyűjtésre és feldolgozásra vár. A *Leleteket* a látvány koncepciója, a szemlélődés igénye formálta kötatté, ezért nem tesz különbséget ismert és ismeretlen fotósok között. Mert, ahogy az előszóban is áll: „Sok fényképezőről — akiket valaha oly nagy tisztelet övezett — kiderült, hogy esetlegesen alkotott, másokról, akiket korábban számba sem vettek, hogy maradandót.” Ez a kritériumingadozás is annak a jele, hogy a médium — hasonlóan korunk többi korszerű kifejezőeszközéhez — állandó mozgásban, forrongásban van, s fejlődésével egyetemben módosulnak értékítéletei is. A kereső, kutató fényképész nem előre felállított normákhoz igazodik, hanem a normákat a médium öntörvényű fejlődése belső rendszerként alakítja ki.

SZOMBATHY Bálint

SZÍNHÁZ

LÁTOMÁSNAK AJTÓT NYITNI

A színlap folk kantátának jelöli Fehér Kálmán verseinek — Franyó Zsuzsa dramaturgi közreműködésével készült — összeállítását, s a műfaji besorolás meg is határozza a megjelenítést, Vicsek Károly rendezését.

A mintegy tizenöt színpadi képre tagolt verseket és versrészleteket nem a cselekmény logikája, hanem a közös téma, a szabadság gondolata kapcsolja össze. Ha hagyományos értelemben vett cselekmény nem, de felismerhetők vidékünkre, Bácskára-Bánátra jellemző történelmi motívumok, amelyek az egy óránál alig hosszabb színpadi produkció gerincét képezik. Az „előre tudjuk, hogy hurokban vagyunk” történelmi alaphelyzet volt évszázadokig az itt élők számára a meghatározó. S ezt csak bonyolította, hogy a soknemzetiségi közösség más-más nyelven beszélő tagjai a történelem során nemcsak egymás felé fordulva éltek, hanem ki-ki abba az irányba — „négyfelé” — is fordult, ahonnan elődei érkeztek, s ahol hozzátartozói maradtak. Erre a vidékre, ahol annyiféle nyelv élt és él egymás mellett, s ahol a lakóterület, ez a huzatos síkság, afféle történelmi átjáróház is volt hódító katonák és eszmék számára, hatványozottan érvényes és jellemző, hogy nem szakadt el, nem szakadhatott el az itteni emberektől. Így érthető, hogy amikor a költő „viselő s táj”-ról ír, akkor a fájdalommal teremtett borra, búzára kell gondolni, s a békességre is, ami éppolyan vágyként élt és él az emberek között s fölött, mint az újesztendei köszöntőbe foglalt bor és búza jelképezte általános jólét. Saját bőrükön tapasztalták az itt élők, hogy a „talán igaz” s a „rajzolt béke” csak illúzió, amely nem boldogít ezen az „Elfoglalt és visszafoglalt /Visszafoglalt és elfoglalt” sík földdarabon, Pannóniában, ahol az alig behegedt sebre már sebtiben szabadságot álmodtak az emberek.

A szabadság motívumához nyújt adalékot — egyszerre folytatva és sajátosan átértelmezve a múltat — az a dokumentumfilm is, amely az újvidéki Szabadság tér történetének 1944-gyel kezdődő napjait idézve pereg a helyét elfoglaló közönség előtt.

Ez a műszaki megoldás tér vissza az előadásban: a proscéniumon

Újvidéki Színház. Fehér Kálmán: Látomásnak ajtót nyitni. Újvidék város fel szabadulásának 40. évfordulója alkalmából. Színpadra alkalmazta: Franyó Zsuzsanna. Rendező: Vicsek Károly. Zene: Lengyel Gábor. Díszlet: Maurits Ferenc. Jelméz: Branka Petrović. Koreográfus: Rastislav Varga. Közreműködtek: Biszák Júlia, Rövid Eleonóra, Soltis Lajos, Szűcs Sándor, Arcson Raffael, Banka Gabriella, Banka Lívia, Banka János, Boros László, Búbos András, Döbrenyi Dénes, Faragó Edit, Gyenes Zita, László Sándor, Tápai Kornélia, Toholjević Božana, Müller Leonóra.

levő képernyőn és vetítővászon videotechnika segítségével kinagyítva látjuk a színpadi történések egy-egy részletét. A technika nemcsak korszerű megoldással színesíti az előadást, hanem átvezet a múltból a jelenbe s a színpadról a mind elterjedtebb videozásba. Ahogy jó megoldásnak bizonyul a videotechnika igénybe vétele, ugyanúgy vitatható a play back eljárás alkalmazása. A színésznek ugyanis arra kell ügyelnie, hogy szájmozgása szinkronban legyen az előzőleg felvett s most visszajátszott szövegmondással vagy énekkel, s a színpadi jelenlét ezáltal a felszabaldultság helyett vissza-visszatérő görcsbe, bénultságba rándul. Arra is gondolni kellene, hogy a prózai szövegmondást vagy a parlandót ne play back technikával, hanem egyenesben adják, mert így auditív árnyalást kapna az előadás. A rock hangversenyek hangosítását olykor közvetlenebb fonra csökkentve az előadás nemcsak belső ritmusában, hanem tartalmilag is gazdagabb lenne. Így, folyamatosan maximális hangerővel közvetítve a prózai szövegmondást, a parlandót (Soltis Lajos és Rövid Eleonóra számai), szólóéneket (Biszák Júlia figyelmet érdemlő közreműködése) és a kórust, olyan egyhangúságot eredményez, amely fárasztó is.

Más vonatkozásban viszont az egymástól elütő részek szükségtelen diszsharmóniát idéznek elő. A mozgásra gondolok. Arra, hogy a két balett-táncosnak a műfaj klasszikus változatát idéző mozdulatai sem Lengyel Gábor — a fiatalok szerint jó, színvonalas — modern zenéjével, sem pedig a kórus táncszámaival vagy enyhén szervezetlen ugrándozásaival nincsenek szinkronban. Az is lehet, hogy csak az egyes elemek összcsiszolatlanságán múlik, hogy Vicsek Károly sokfelé nyúló, sokat markoló rendezése nem áll össze egységes képpé, színházi produkcióvá.

Közönségsikerét a kidolgozatlanság azonban nem csökkenti. Tény, hogy a *Látomásnak ajtót nyitni* színpadilag sikeresebb vállalkozás, mint *A zöldhajú lány* volt, s hogy a *Kantáta a szabadságról* c. Fehér-mű tévéváltozatánál is vonzóbb. De ne legyenek azonban illúzióink. Aligha az évszázados súlyú motívumok igazságai vonzzák a tizenéveseket, inkább csak a ritmus, ami az ő pulzusuk szerint ver. Ettől függetlenül a *Látomásnak ajtót nyitni* új szín az Újvidéki Színház műsorában, s ezért örömmel is kell fogadni, de nem árt észrevenni, hogy a színezés technikája még korántsem kifogástalan.

GEROLD László

HEDDA GABLER

Kétségtelenül sajátos szemléletet mutat Dimitrije Đurković *Hedda Gabler*-rendezése az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban. Az ő értelmezésében Ibsen drámájának szereplői Hedda Gablertól Julle néniig — *karikatúrák*. Ezt fejezik ki játékkal a színészek és ezt nyomatékossítják különös részletmegoldásaival Bianka Adžić-Ursulov ruhái.

Ötletnek — még ha nem is új — vitathatatlanul frappáns a Đurković-féle szemlélet, megvalósításában azonban problematikus. Arra a két, megkerülhetetlen kulcskérdésre, amely minden *Hedda Gabler*-előadás kiindulópontja, Dimitrije Đurković rendezése nem tud válaszolni. Hogy kicsoda Hedda Gabler, s hogy milyen a környezete. Két olyan mozzanat ez, amelyek pontos, határozott értelmezése nélkül Ibsen drámája nem funkcionál. Hiába az egyéni olvasat, ha a kiindulópont tisztázatlan.

Hogy megtudjuk, kicsoda valójában Hedda Gabler, ahhoz olyan formátumú színésznőre van szükség, aki teljes lényével hitelesíteni tudja Ibsen talányos szereplőjét. Ljubica Rakić — az újvidéki előadás Heddája — képtelen e különösen bonyolult nő teljes egészében történő megmutatására. Látszólag könnyedén játszadozik, labdázik a szerepével, lényegében azonban Hedda szeszélyességénél egyebet képtelen érzékeltetni. A szeszélyesség még elfogadható is lenne, ha tudnánk, mi az alapja, miért lehet, engedheti meg magának az előadás hősnője ezt a kiváltságot, ha tudnánk, miféle emberi értékek nevében lehet ilyen ez a nő, ha éreznénk, milyen emberek, miféle életmód, felfogás ellenében szeszélyeskedik. Az sem világos, hogy Hedda rapszódikus viselkedése igazi megnyilvánulási formája vagy csak szerepjátszása a színésznő alakértelmezésének. Tény, hogy a színlapon a rendező az ifjúság és a nő örök talányáról bölcselekszik — elég zavarosan —, de a titokkal való szembesülés önmagában mégsem elegendő, az előadásnak körbe kell járnia a rejtélyt, kísérletet kell tennie — ha nem is megfejtésére, de — értelmezésére. Az már a néző joga és magánügye, hogy elfogadja-e a rendező szemléletét vagy nem, de a rendezőnek mindenképpen valamilyen *megalapozott* szemléletet kell adnia. Ehhez azonban egyetlen ötletnél másra is szükség van, mondjuk világszemléletre, világlátásra, koncepcióra, ami nem egyetlen ponton, hanem szilárd, biztos talajon nyugszik.

És színésznő-egyéniségre, aki tehetségével képes bejárni, fölmutatni e rendkívül bonyolult szerep minden belső összefüggését, ellentmondásainak szövevényét.

A másik kulcskérdés a Heddát körülvevők értelmezése. Hogy kicsoda Jørgen Tesman, a férj, kicsoda Eilert Lövborg, az egykori szerető, ki Brack, a fáradhatatlan udvarló, milyen belső indítékok irányítják Elvstednét, s még az sem mellékes, miféle szerzőt Julle néni, Tesman tantija. Mindezt tudni kell, hogy az egyes szereplők játékát, gesztusait megértjük, s hogy világos legyen Hedda magatartása, viszonya a történet többi szereplőjéhez. Az újvidéki előadás ebben a vonatkozásban is megreked az ötlet szintjén. Tesman — Stevan Gardinovački — olyan, mint egy jószágos mackó, Hedda föltétel nélküli kiszolgálója. Lövborg — Irfan Mensur — rózsaszínbe bújtatott színtelen ember, hiányzik belőle az a szikra, amely tudóstársa, Tesman fölé emeli. Brack — Stevan Šalajić — vén bohém, nevetséges kurafi. Elvstednét és Julle nénit ruhájuk, kaplapjuk teszi nevetségessé. Akárcsak Heddát, aki alig tud tipegni a szűk

ruhákban. De az ő esetében legalább az eszünkbe jut, hogy a szűk ruhának jelképes szerepe van, a tehetetlenség metaforája. De miféle szándék, igyekezet, cél, tehetség szorul korlátok közé Heddában? Arra az előadás nem is utal, nemhogy feleletet adna. Ahogy arra sem ad választ kicsodák, miféle emberi cél, szemlélet határozza meg a többiek magatartását, s hogy ez a magatartás szerepjátás-e vagy énjük valódi formája.

Dimitrije Đurković rendezése mintha csak azt a tételt kívánná igazolni, mely szerint a *Hedda Gabler* „Ibsen legnagyobb tréfái közé tartozik... , becsapja vele az embereket”. És a rendezőket. Már akit lehet.

Az előadás egyetlen figyelmet érdemlő részlete Miodrag Tabački imponázás díszletterve. A hatalmas játékkeret sarkával a nézőtér felé fordított s így két oldalról betekintést engedő óriási szoba tölti ki. Hogy az így kiképzett térben a játék koreográfiája nem él a kapott lehetőséggel, az már nem a tervező mulasztása.

G. L.

CSERESZNYÉSKERT

Sajátos változatot jelent a *Cseresznyés-kert*-előadások között a kaposvári, Ascher Tamás rendezésében.

Csehov művei közül a *Cseresznyés-kert* emlékeztet leginkább a tézis-drámák zártságára. Adott a kiindulópont — Ranyevszkaja évek múltán hazatér Párizsból — és meghatározott a befejezés — a család büszkeségét, az enciklopédiában is megemlített csodás cseresznyés-kertet elárverezik és kivágják —, s nincs olyan megjelenítés, amely a dráma két végpontján változtathatna, amely megmásíthatná a fájdalmas befejezést anélkül, hogy ne hamisítaná meg magát a művet. Vagyis: átértelmezésre, egyéni történetváltozatra csak a dráma két végpontja közötti keskeny sávon vállalkozhat a rendező. S mégis, példák hosszú sorával lehetne bizonyítani, hogy Sztanyiszlavszkijtól Strehleren, Brookon át Harag Györgyig annyi *Cseresznyés-kert* létezik, ahányszor színpadra állították a művet. Ebben a sorban sajátos hely illeti meg Ascher Tamás kaposvári rendezését.

Ascher is tudomásul veszi a *Cseresznyés-kert* tézisszerű zártságát, s erejét, figyelmét nem a változtathatatlan megváltoztatására, hanem szereplőinek a történeten belüli sajátos értelmezésére fordította. Így, közvetve viszonyul a drámai alaphelyzethez, amely bizonytalan és sivár jelenen át a boldog és kellemes múlt s a fájdalmas és megmásíthatatlan jövő között feszül. Ascher előadását látva arra a tudásra kell gondolni, aki a végeredmény ismeretében veti kísérlet alá állatkáit, mert arra kíváncsi, ki hogyan viselkedik az adott, a katasztrófa felől determinált helyzetben.

A rendező utasítását kell abban látni, hogy a kaposvári *Cseresznyés-kert* szereplői kivétel nélkül *elrajzoltak*, mégpedig legtöbben a karika-

túra irányába. Főleg a mellékszereplők sablonjuktól elmozdult figurák, szinte torzképek. Mindenekelőtt Szimeonov-Piscsik (Cserna Csaba), akit harsány meggondolatlanúság jellemez, úgy hogy állandó pénzzavarán sem a szánandó, együttérzést ébresztő nincstelenség tör át, hanem az *üresség*. Ezért, amikor váratlanul vagyunkához jut, akkor sem a gondviselés megérdemelt segítségét látjuk, hanem egy tartalom nélküli ember szerencsésjét.

Általában az üresség a kaposvári *Cseresznyéskert* szereplőinek jellemzője. Üres a két lábon járó szerencsétlenség, Jepihodov (Helyey, László). A tartalom nélküliség karikatúrája Jása, a tenyérbe mászó képű, pancsuliszagú inas (Bezerédy Zoltán). Ugyancsak karikatúra a bűvészhajlamú nevelőnő, Sarlota Ivanovna (Pogány Judit), akit az erdei kirándulásra a jelmeztervező (Szakács Györgyi) buggyos lovaglónadrágba bújtatott, s olyan volt mint egy ázott veréb, aki alkatától idegen tollakat szedett magára. Bután üres Dunyasa, a szobalány (Kristóf Kata) és infantilisán üres Ánya, Ranyevszkaja felnőtt, de még gyereknek tartott lánya (Nagy Mari). Varja, a fogadott lány (Csákányi Eszter) üressége az egysíkú, egygondolatú emberek árulkodó jegyeit mutatja. Igó Éva pedig a teljes kívülrőlállás, az események totális nem értését rejtí Ranyevszkaja szép, mosolygós arca, a manőkszerűen mutatós külső s a semmitmondó tekintet mögé. Hozzá hasonló Gajev, Ranyevszkaja testvére (Jodán Tamás), akin — gesztusaiban, mondatain — felismerhetően az ernyedtség és a kívülrékedtség érdektelenséggé változott üressége érződik.

Külön fejezetet érdemel Ascher rendezésének Trofimovja és Lopahinje. Ez utóbbi (Lukáts Andor) nem boldog, hogy a kis parasztfiúból a híres-neves cseresznyéskert tulajdonosa lett. A változás nem mámorosítja el, mert érzi — s ezt nagyszerűen, meggyőzően ki is fejezi —, hogy a változás csak formai, ő lényegében sohasem lehet az egykori cseresznyéskert boldog gazdája. Lopahin nem a beérkezett mámorát, hanem a célbaérés félelmét, bizonytalanságát játssza el. Ascher kaposvári és Harag György újvidéki *Cseresznyéskertjének* szereplői közül a két Trofimov mutat legtöbb hasonlóságot. Máté Gábor — Bicskei Istvánhoz hasonlóan — nem az író szócsöve, ahogy általában játszani szokták. Nem a jövőt megjósoló, mindenkinek beolvasó, az adott világban csak félresikerülhetett, félbemaradt értelmiségi, hanem az önmagát saját maga előtt is többre hazudó álpróféta. Csak okosnak gondolja magát, holott a többiekhez hasonlóan — jóllehet másként — üres.

Ascher Tamás az adott feszttávolságon belül, a határok tiszteletben tartásával a *Cseresznyéskert* s szereplőinek ürességét mutatja meg. És ha egyik-másikukban magunkra ismerünk, saját tatóngó mélységeink fölött kell borzadva elcsodálkoznunk, akkor az is érthető lesz, miért fordította (Spiró Györggyel) újra a rendező Csehov művét, miért cserélte fel Tóth Árpád szép átköltését érdesebb, mai nyelvre.

GEROLD László

TELEVÍZIÓ

KEGYETLEN TÁRGYSZERŰSÉG — FELHÍGÍTVÁ

Ha valamit valóban becsülni kell Benedek Mária *A képernyőn havazik* című, műfajilag nehezen meghatározható, de a riportot és a szociográfiai jegyzethez leginkább közel álló könyvében, akkor az a kegyetlen tárgyszerűség, amellyel vall mindarról, amit ápolónőként beteglátogatásai során hall, átél és tapasztal. Kettős szerepet vállalt tehát Benedek Mária akkor, amikor orvosi táskájával a hóna alatt elindult hivatásának végzésére: betegeket ápolt egy bácskai kisvárosban és tanyavilágában, de feladatának nemcsak azt tekinti, hogy az arra rászoruló gyerekeknek és öregeknek beadja az injekciót, hanem, hogy pácienseivel és hozzátartozóikkal is elbeszélgessen: meghallgassa őket, körülnézzen és elmondja a maga véleményét is.

„Középkorú nő. Állandóan mosolyog. Közben csitt-csatt! — kioszt két-három pofont a gyerekeknek.

Amióta beléptél, azóta ömlik belőle a panasz.

— Két gyermek! Pokol az ember élete. Itt sosem lehet rendet csinálni! Itt mindig cirkusz van!

Mielőtt beadod az injekciót, ismét elcsattan néhány pofon.

A négyéves Svetozar üvöltözik, rugdalózik. A pofonokat már megszokhatta. Ahogy fölrántják nadrágját, az asszony kivezet a konyhába, rázárja a gyerekére az ajtót. Kávét főz.”

Talán nagyképűség lenne azt állítani, hogy Benedek Mária műfajt teremtett könyvével, de a fentihez hasonló, kevés szóval történő, a lényegre megragadó leírásai valódi kis telitalálatok. Függetlenül attól, hogy a téma megragadásánál a publicisztika eszköztárához nyúl, az eredmény kétségkívül több a pusztán publicisztikánál. Korszerű kísérője, ahogyan egyik kritikusa nevezi, vagy tényirodalom? Nyilván egyik sem, bár nyilvánvalóak e szövegek irodalmi pretenziói is. Naplónak, hiteles szociográfiai leírásnak kell felfogni ezeket a többnyire rövid, de sokatmondó szövegeket. Szociográfia mindenekeelőtt, mert szűkebb környezetünk életviszonyait kutatja és jellegzetességeire mutat rá. Igaz, a rendszerbefoglalás és az elemzés szándéka nélkül, a továbbgondolást, a konzekvencia levonását teljes egészében az olvasóra bízva.

Nem érdektelen tehát Benedek Mária szövege, bizonyítja ezt hogy az Újvidéki Televízió is megkísérelte tévédráma formában visszaadni, azt, ami a könyvben van. Izgalmas feladat lett volna megbirkózni ezzel a

A képernyőn havazik. Forgatókönyv: Vesna Jezerkić. Rendező: Milenko Dereta. A főbb szerepekben: Alma Prica, Branko Vidaković, Mira Banjac, Sonja Josić, Đorđe Jelisić. Újvidéki Televízió, 1984. IX. 14.

„szubjektív-írái színezetű szociográfiai látélellettel”, ahogyan azt Bognár Antal jellemezte. Benedek Mária könyve már maga is olyan mozaik, amelyet csak egymás mellé kellett volna rakni s magától rajzolódott volna ki világa, emberei, eseményei. S pontosan az író kegyetlen tárgyilagosságával kellett volna megeleveníteni azokat a szituációkat, amelyeket a segédorvos oly jól megfogott s oly plasztikusan tárta elénk.

A forgatókönyvírás régi hibája, hogy sokszor a legegyszerűbb dolgokat is elkomplicálja, ahelyett, hogy mindent a maga egyszerűségében mutatna vagy adna vissza. Így történt ezúttal is. A forgatókönyvíró Vesna Jezerkić mesét talált ki arról, hogyan érkezik Szabó Emma ápolónő ama vajdasági kisvárosba, milyen viszontagságokon megy keresztül, s mennyire nem találja föl magát ez a városról jött lány új környezetében. Albérteti lakásán házigazdájával folytatott hosszas és semmitmondó beszélgetésekben látjuk Emmát, majd éjjel a rendelő takarítónőjével való csevegés közben, aki csak arra tudja kioktatni, hogy mielőbb férjhez kell mennie. S e sok fölösleges és banális képsor közé van préselve az, amire a drámának épülnie kellett volna, Mária naplójára, amelyet Emma megtalál és esténként olvasgat. Nos, e napló kegyetlen valóságára lettünk volna kíváncsiak, de mindazt fölhígítva, kissé emelygősen édeskésen kaptuk. Szép képsorok, megrázó emberi történetek peregrek előtűnk, s helyenként egészen élvezetes ez az ötvenperces dráma, sőt pillanatokra szinte élményszámbamenően alakítja az ápolónőt a fiatal Alma Prica, de mindez nem feledteti velünk, hogy itt többről van szó, mint amit a dráma kínál. A forgatókönyv által felkínált keret ugyanis arra irányít, hogy Emma sorsának alakulását figyeljük, s nem arra, amit ő lát, s láttatni akar, mint ahogy Benedek Mária sem a *saját problémáiról*, hanem a *problémákról* beszél. Ez a megváltoztatott alapállás zavarhatta mindazokat, akik a könyv szövegének ismeretében ültek a képernyő elé, abban a reményben, hogy havazást látnak, s közben csak hószállingózást észlelhettek.

A dráma komoly dramaturgiai fogyatéksága ellenére a naplóidézés negyedórás részének megvan a maga belső összetartó ereje, amelyből kibontakozik világunk, amelyből érezzük, itt most rólunk van szó. Azokra a képsorokra gondolok, amelyekben a véletlenül megtalált napló lapjairól lépnek elénk az események. Apróbb zavaró körülmény, hogy az események itt Emmával és nem a napló egykori írójával, Máriával történnek. Ekkor Milenko Dereta rendező a dokumentumdráma eszközeivel keresi a megrendítő és különleges emberi sorsokat, itt a látszólag különleges és rendhagyó eseményekből úgy formált képsort, hogy kellően érzékel-teti: ez nem is annyira egyedi, mint inkább általános. Sikerült elhitetnie: itt most rólunk van szó, ilyenek vagyunk, ezek mindennapjaink.

Kár, hogy végül is felhígítva lártuk vissza ezt a valóságunkat.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

MILIVOJ NIKOLAJEVIĆRŐL —
HÁROM ALKALOMMAL

I.

Szinte észrevétlenül alapozódott meg az elmúlt években egy kis képtár a sziváci Szenteleky- emlékszobában: Balázs G., Konjović, Ács, Sáfrány, Benes, Wanyek, Pechán Béla, Kerac, Homonai, Torok és Maurits festményei, grafikai sorakoznak még ügyetlen rendben, még jócskán nyirkos levegőben a tüdővész író-orvos — akinek vidékünk írói közül minden bizonnyal legtöbb érzéke volt a képzőművészethez — halotti maszkja, csöpp fehér íróasztala, fényüket vesztett nikkelt műszerei felett. Az idén Milivoj Nikolajević állította ki pasztelljeit, akvarelljeit, az idén az ő munkáival fog gazdagodni az alap.

A Szenteleky-napok szerencsés-szerencsétlen időbeosztásának köszönhetően, szinte egy egész napot tölthettem a képei között.

Nikolajević életművének maximumát a rajzok és a grafikai lapok képezik, és semmi esetre sem a festmények, ám az opus e nyitott, hihetetlen türelemmel, következetességgel, elmélyültséggel épülő fele a tanulságosabb. Úgy is mondhatnánk, a rajz, az ág-motívum a 60-as évek elejének telitalálata, ezek a munkák viszont egy korszerű absztrakt művész műhelyét mutatják, azt, hogyan nő nagy, hamvas jellé, hogyan zsúfolódik plaszticitásokkal teljes térré a kecses kalligrafikus érintés.

A természet dolgozik így a lepkék és a madarak szárnyain — olykor túl finomnak tűnhet az egész, ám aztán hirtelen rádöbbenünk, hogy itt valami másról van szó: a röplésről, a röplés rajzáról, a nagy röp-távról. E törékeny, súlytalan lény úgy tűnik nekem most, messzebbre jutott, mint sok nagy reményű, súlyos röppentyűje festészetünknek.

Igen, egy absztrakt festészet, amelynek még mindig időre van szüksége a beéréshez: az absztrakt festészet első hullámaival indult, s ki tudja, tán éppen akkor fog majd kiteljesedni, amikor a divat szeszélyei folytán ismét valamiféle absztrakció fog előtérbe kerülni.

Számomra mindig fontos volt Nikolajević művészete — haikuja: Konjović ellenpárját láttam benne. A durva gesztus hangossága, nagydobja és a minimális érintés csöndje.

Milivoj Nikolajević 1938-ban végezte a belgrádi akadémiát Beta Vučanovićnál, Radovićnál. Ma az újvidéki Szerb Matica elnöke.

Az 50-es évek rajzain is már csak morzejeleket ír tusba mártott ecsetével. Jól megjegyeztem a *Tisza Adorjánál* és a *Zentai strand* című 52-es illetve 53-as képeit. A következő évtizedben még közelebb hajol a

papirosához, majd hogyan emelkezik a vizek partjaira — s Écskán megszületik az *Ág a vízen* sorozat első darabja.

Mint lenni szokott, a lényeges dolog új eszközt, technikát is jelent egyben. Ez esetben: a lúdtollat.

Mi is történt voltaképpen?

E felettébb finom lélek kezdetben a hajszálvékony Matisse-vonal szerelmese, majd tusba mártott ecsettel dolgozik. Akárha az abszolút vonal és az abszolút pont preparálódna.

Aztán a szocrealizmus nehézségeiből felbukkanva váratlanul a kettő boldog kombinációja szólal meg kis Webern-kompozíciókban. Egy lentről vagy fentről induló átló (a part) és az átló mellett az ág tükröződő hídjá, a hídlábak körül szabálytalanul örvénylő pontokkal, foltokkal, hibákkal.

Nagyon lényeges ez a tiszta minimum. Lényeges volt már a 60-as évek elején is, de most tán még mintha fontosabbnak tűnne. Az átló mellett feszülő kis ív erősebbnek, teherbíróbb jelnek bizonyult, mint a 60-as évek sok más mimelt grafikai alapegysége.

„Én csak a részlet (a detaille) filozófiáján tudok dolgozni”, mondhatná Nikoľajevic is Bachelard-ral — ugyanis „a részlet az, ami előidézi a kép kozmikus feszültségét”.

(1982)

II.

Mindössze néhány hónapja, sziváci kamara-tárlata alkalmával foglalkoztunk utoljára Nikolajevic munkásságával. Most, a Szerb Matica termeiben bemutatott nagy anyag (1931 és 1982 között keletkezett 154 kép) és a terjedelmes katalógus Solarov alapos szövegével kitűnő alkalom arra, hogy bebarangoljuk régi keleti mesterek tartományait idéző világátvilágunkat, hogy kissé részletesebben is áttanulmányozzuk a mind megelőbb igényekkel kiteljesedő opust.

Mai írásunkban, első nekifutásra (a futás, a sietség Nikolajevic esetében persze egyáltalán nem adekvát, itt inkább hallgatósásra, meditációra, áhítatra lenne szükség) csak néhány megfigyelésünket jegyeznénk fel, noha éppen Nikolajevictől tanulhattuk meg: az apró, a mellékes valójában sosem is semmis, ellenkezőleg, éppen az képes leginkább kapcsolatba kerülni a kozmosszal — a mindenség is pórusain át lélegzik, verejtékezik, mint az ember.

Már az első munkán, az *Öregasszony* című, 34-es (tehát még a Művészeti Iskolából való) naturalista rajzon is már ott vélem a teljes Nikolajevicet. A homlok megmunkálására, a finom vízszintesek horizontját metsző éles ráncokra, az átfutó árnyak irreális sejléseire, elborulásaira gondolok. De persze az is lehet, hogy, most visszaillesztve, már mindenben azt a bizonyos nikolajevici kézjegyet, lelkületet véljük felfedezni.

Az 55-ös *Régi mitrovicai ajtó*t és különösen a 56-os *Tisza-partról* cí-



Milyo Nikolajevic: Szénagyűjtők, 1948.

mű pasztell például egyértelműen ilyen nikolajevici előlegezéseknek látom. A *Tisza-partról* akár egy kihelyezett hamvas tükör, amely csak egy-két kék, látszólag hanyag vízszintest regisztrál a folyóból, teljes egészében preparálva már a nikolajevici minimumot, amelynek e tárlat a bizonyítéka, egyértelműen a maximummal tudja behelyettesíteni magát.

Ifjúkorában Matisse lelkes tanítványa. Néhány kitűnő, Matisse-moderban készült akt mutatja ezt. De ez alkalommal magára a Matisse-féle finom, éles vonalra irányítanám a figyelmet, ami mint valami gerinchúr feszül Nikolajevic grafikáiban. Az ágacskában (az életmű csúcsa ez a ciklus különben — művészetünk európai pillanata) például, akárha a matisse-i hosszú női idomok legintimebb dombjai, hajlatai különültek volna el a víz csillanó tükrén. A festészetben viszont, érdekesmód, nem Matisse az ideál, Bonnard és Radovic érzékisége hat rá, azt párolja halvány zöld-piros, lehetőfinom pointillista rezgésre. Halványsárga majd grafikáinak iszapszínében fog később visszatérni.

Ez a hiperszenzibilis lélek a 60-as évek elején, látszólag Matisse-től és Bonnard-tól is függetlenül, a lírai absztrakció keleties, légies változatában talál korszerű énjére, kerül szinkrónba a művészeti törekvésekkel. Világát a vízpart horizontális és a fennakadt ágacska átlója, „hajszálhídja” határozza meg. A függőleges kezdetben tán mindössze egy pont, törmelék, pöszmet árnyéka csupán a víz mély prizmájában. Ám ennyi is elég ahhoz, hogy felhasadjon, felrepedjen a mindenség nyugalmas horizontja, zavaros hangokkal telítődjön a parton alvó Pán örökösnek vélt csöndje.

Matisse írja valahol: „Gyors rajzaimban soha nem vázolok fel egy hajlatot — egy ágat a tájban —, hogy ne látnám világosan kapcsolatát a függőlegeshez.” Nikolajevic függőleges jellé különül, erősödik. Jó néhány maradandó absztrakt pasztell jelzi ezt a korszakot.

Később ez a repedés tágulni kezd, és hirtelen robbanást idéz elő, fel-fakad, kifordul, kitüremlik belső tere, Dramatikus, sokszor egészen sötét dolgok születnek. Az amorf részecskék sokáig lebegnek még így, hasonlatosan, mint Antonioni *Zabriski Point*-jének hatalmas képzeletbeli explóziója után a fogyasztói társadalom hulladéka, cafatjai, vagy az *Odüsszeia 2000-ben* indítóképeinek csontjai, csonttörmeléke.

Fogalmunk sincs, milyen irányba is indul majd meg a rendeződési folyamat.

Éppen úgy, mint az ágacska fennakadásának pillanatában, most is egyfajta csodának vagyunk a tanúi: magának az élet keletkezésének tán.

Elsősorban az *Elipszoid mag* és a *Világos mag kísérete* című, 81-ben készült pasztellekre gondolok. Teljesen új momentumról van szó. A drámai feszültség felenged, megszűnik, a zavaros, sötét gomolygás, letisztult és valami angyali rózsaszín, fehér ömlik el a képeken.

Az osztriga frissen felnyitott tányérkáira szoktunk így rácsodálkozni. Evoé! — kiáltanánk, ha nem éreznénk: e rózsaszínnel (egyfajta „biromantikával”) is történni kell valaminek — tovább kell tisztulnia, tovább a tiszta fehér felé, vagy pedig el kell szennyeződnie ismét, hiszen ez sem lehet állapotá.

(1983)

III.

Az AVNOJ-díj odaítélése pillanatában most három mozzanat merül fel emlékezetemben, mutatkozik ismételten tavalyi nagy (munkásságának 50. évfordulóját összefoglaló, és 70. születésnapján nyílt) tárlatáról. Penzumomat írva nem szándékozom katalógusok, kézikönyvek, jegyzetek után nyúlni, magam is kíváncsi vagyok, mi az, amit emlékezetem a vele való többszöri foglalkozás után is őriz még, mik is azok a látszólagos jelentéktelen mozzanatai a nagy tárlatnak, amiket letisztulva most felszínre hoz, megismétel. És ez az eljárás, azt hiszem, lényegében nem idegen Nikolajević módszerétől, ugyanis ő is a weberni művészek közé tartozik, akikre „A legkisebb motívumegységekre való felbontás” a jellemző.

Most valahogy én is úgy szeretnék viszonyulni hozzá, mint ahogyan ő viszonyult gyengéd lúdtollal, acélszikevel alapmotívumához, a vízben fennakadt semmis ágacskához.

Tanárjai, nemzedéktársai között látni egy sárguló fényképen. Jurica Ribar és Šuput; Vasić és Aleksa Čelebonović; Ljubica Sokić és Nikola-jević.

Sokat foglalkoztam ezzel a nemzedékkal is. Először is azért, mert kíváncsi voltam, mi következik, mi következhet, a nagy nemzedék, a nagy expresszionisták (Belić, Lubarda, Čelebonović, Konjović) után.

A gesztus mintha eltűnt volna, pedig valójában csak letisztult, csak a pasztás gesztus lett precízebb, már-már pontos.

Másrészt azért, mert e nemzedék különös mód ketté- illetve hárommáhasadt. Egy részük (Ribar, Šuput) meghalt, másik részük műkritikával kezdett el foglalkozni (Vasić, Aleksa Celebonović), s a harmadik, sajnos csak a harmadik résznek adatott meg, hogy felénk szokatlan szerénységgel, csöndben, de annál nagyobb odaadással, elszántsággal, kitartással hozzáfogjon a nemzedék álmának, finom intim esztéticizmusának műveiben történő megvalósításához. És tán ez a leglényegesebb: egy nemzedék álma.

Gesztusról beszéltem? Hát igen, mert számomra gesztuserejű az például, ahogyan Ljubica Sokić az álom és az árny határvonalát meghúzza.

És itt kell áttérnem a tárlat harmadik, illetve negyedik mozzanatára.

Az 1933-as *Önarckép*.

Erős, csontos és mégis törékeny, melankolikus arc. Aszkétikusság — a rejtett, a leheletnyi dimenziók csak hosszú távon közelíthetők meg, az akadályokat, ahogy Rilke mondaná, a tényeket sokszor meg kell enni, ha nem akarjuk, hogy azok egyenek meg bennünket, legalábbis nivellálni kell, meg kell szenvedni őket, hogy áttetszőkké legyenek. És valóban, nehéz eldönteni, egy szerzetes vagy egy hosszútávfutó arcképéről beszélünk-e. A tárlat vitrinében finom kőlap. Az iszapszín festékekkel lekent kőlapon egy szike. A kővön s a meleggöld rétegen (ami az én alapom is valójában, hiszen ez az alföldi folyók, a Tisza stb. feneke, partja) vilámgyors hasítás, gesztus nyoma. Ha nem látnánk, nem éreznénk véletlenül, akkor a szike jelenléte (mert más órarugóból edz, vagy dikicsből készit metszőként a litográfiához) figyelmeztet: az élet és a halál megszgyéjéről van szó. Igen, mindig is sejtettem, elég lenne csak egy vonalkát ismételtetni egy életen keresztül (tehát az én vesszőparipám valójában éppen Nikolajević vesszőcskéje volt!), hogy végül is valami lényegeshez jussunk, hogy mint ez a kőrajz, ez a kőbe foglalt, kőbe maradt leheletnyi gesztus maximummá legyen, nemiszervként, végtelen rózsaként nyíljon, mint pasztelljein (a síknyomásnál használt kő is valójában egy pasztell), a teljesség formátlanóságává robbanjon.

Ahogy előző szövegeimben is említettem Webern nevét, úgy utaltam már Nikolajević kapcsán Bachelard-ra is. Most, a legnagyobb díj elnyerése alkalmával is az álmódó filozófus szavaival szeretném befejezni:

„*A miniatúra egyike a nagyság tartózkodási helyeinek.*”

(1984 novembere)

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

A MAGYAR TANSZÉK HUSZONÖT ÉVE*. Intézetünk ma első-sorban az egyetemi szintű szakemberképzés és a tudományos kutatómunka kettős feladatának tesz eleget. Immár negyedszázados története három világosan elkülönülő korszakra tagolódik. A Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke 1959-ben kezdte meg munkáját, tíz évvel később, 1969-ben megalakult a Hungarológiai Intézet, mely önálló tudományos intézményként a jugoszláviai magyar nyelv és irodalom jelenségeit kutatta, különös tekintettel szellemi életünk évszázados kapcsolataira. Vajdaság nemzetének és többi nemzeti-ségének kultúrájával, majd végül, 1976-ban sor került a tanszék és az intézet integrációjára. Azóta a Bölcsészettudományi Kar társultmunka-alapszervezeteinek egyikeként, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven együtt látjuk el az oktatás és a tudományos kutatás teendőit.

Tanszékünk megalapításának gondolata éppen harminc esztendővel ezelőtt merült fel először. Az illetékes kezdeményező bizottság úgy döntött, hogy a történelmi tanszék, a jugoszláv irodalmak és a szerbhorvát nyelv tanszéke, a német tanszék és a matematikai tanszék mellett a Bölcsészettudományi Karon meg kell alapítani a magyar tanszékot is. A döntés azonban csak évek múlva, 1959-ben válhatott valóra, midőn két-három munkatárs részvételével megkezdődhetett

a magyartanárok képzése. Sokunk fülében ott csengnek még Sinkó Ervin székfoglaló előadásának máig érvényes szavai: „... nemcsak a jugoszláviai magyarságnak, hanem Jugoszlávia közös szocialista kultúráját, a szocialista kultúrát szolgálja és kell hogy szolgálja a magyar irodalom egyetemi tanszéke is. Mert senki és semmi sem szolgálhatja a jugoszláviai magyarság érdekét anélkül, hogy ezzel a jugoszláv népek közösségének is ne szolgálja, mint ahogy minden, ami ezeknek a népeknek a javára irányul, életbevágó java a jugoszláviai magyarságnak is. Jugoszlávia szocialista kultúrája megvalósításának, az érte való eredményes munkának előfeltétele valamennyi itt élő nép és nemzeti kisebbség, tehát a jugoszláviai magyarság kulturális felemelkedése is. Minden rész gazdagodása és növekedése az egészre irányul; valamennyiünknek a szellemi gyarapodását jelenti.

A magyar irodalomnak ez az egyetemi tanszéke tehát csak akkor fog a jugoszláviai magyarság kulturális életében pozitív szerepet betölteni, ha tevékenysége sikeres hozzájárulás lesz a Jugoszlávia szocialista kultúrájáért folytatott általános, sokoldalú közös erőfeszítéshez.”

Világos célok és távlatok jegyében indult tehát a tanszék, s ha az első időkben aránylag lassan fejlődött, annak okát nem csupán a minden kezdet nehéz nyilvánvaló tényében kell látnunk. Káderhiány következtében eleinte a tantárgyak nagyrészből szerbhorvát nyelven folyt az oktatás, majd miután vendégelőadók segítségével is sikerült az alapvető stúdiumokat anyanyelven megszervezni, bevezették a fokozatos szakemberképzést, amely kettős terhet rótt az oktatókra. Ennek ellenére a hatvanas évek kö-

*Elhangzott a Magyar Tanszék fennállásának 25. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson 1984. december 18-án.

zepétől a folyamatos fejlődés időszaka következett. Kialakultak a munkafarmák, tehetséges fiatal munkatársak kapcsolódtak be az elképzelések kidolgozásába és megvalósításába, megszületett a részletes, minden tárgyat körültekintően leíró tanterv, mind kevesebb lett a „gazdátalan” tantárgy, szüntelenül gyarapodott a tanszéki könyvtárlomány, s az évtized végén elhagyta a sajtót *Tanulmányok* című évkönyvünk is, mely azóta már a 16. füzetnél tart. S ugyancsak ez a felendülés tette lehetővé a lektorátusi és ágazati oktatást, a posztgraduális képzés időnkénti megszervezését, illetve azt, hogy a mai napig a tanszéken tizenhatan nyerték el a nyelv- vagy az irodalomtudomány doktorának rangfokozatát. S végezetül, de korántsem utolsósorban, ennek a felendülésnek az eredménye az is, hogy ez idáig több mint háromszázan szereztek diplomát a tanszéken.

A Hungarológiai Intézet megalapításának gondolata úgyszintén az ötvenes évek derekán merült fel először. B. Szabó György már 1954-ben arra hívta föl a közvélemény figyelmét, hogy a sokoldalú, komplex kutatás csakis intézményes munkával képzelhető el. Ez az igény azonban csak a hatvanas évek végén válhatott reális lehetőséggé, nem függetlenül természetesen társadalmunk demokratizálódásától, illetve a Bölcsészettudományi Kar és a magyar tanszék folytonos erősödésétől. A Kari Tanács 1968 nyarán hozta meg döntését a Hungarológiai Intézet megalapításáról, 1969 elején pedig már el is kezdődhetett az alapozó munka. Az első periódusban a jugoszláviai magyar irodalom, a jugoszláviai magyar nyelv, a magyar és szerbhorvát nyelv kontrasztív vizsgálata, a magyar—szerbhorvát irodalmi kapcsolatok tárgykörében folytak kutatások, és készült a szerbhorvát—magyar nagyszótár. A művelődéstörténeti és folklorikusatások, káderhiány miatt, csak később kezdődhettek.

Az intézetben és a tanszéken folyó tudományos munka eredményeit, beleértve a szép számú külmunkatárs dolgozatait is, elsősorban a Hungarolo-

lógiai Intézet Tudományos Közleményeiben, később pedig, már az integráció után, a Hungarológiai Közleményekben tettük közzé. Nem vagyunk hivatásos könyvkiadó, ám csaknem ingyen gondozott és szerkesztett egyedi publikációinkkal, továbbá névtani, bibliográfiai, kontrasztív nyelvészeti, irodalomtudományi és népzenei sorozatainkkal méltán hívtuk fel magunkra mind a hazai, mind a külföldi tudományos élet figyelmét. Negyed évszázad alatt annyi érték halmozódott föl, hogy két esztendővel ezelőtt *Értekezések, monográfiák* címmel újabb sorozatot indíthattunk útjára. A sorozatot, mint kiadványaink akkori felelős szerkesztője írja a napokban megjelent első kötet előszavában, mindenekelőtt az a felismerés hívta életre, hogy „Intézetünk közelgő negyedszázados jubileuma (...) sürgető munkafeladatot is jelent a számunkra: összegezni, átfogóan felmutatni, egy tágabb művelődési közvélemény számára is hozzáférhetővé tenni a jugoszláviai magyar irodalom- és művelődéstörténet, folklorisztika, dialektológia, délszláv—magyar kapcsolattörténet, magyar és kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok eredményeit. Azokat a tanulmányokat, szakkikéket, nagyobb lélegzetű értekezéseket, amelyek szétszórtan csak a szakmabeliek számára hozzáférhető folyóiratokban láttak napvilágot a nemsokára lezáruló negyedszázad alatt.”

A negyedszázad azóta lezárult, s az új sorozat darabjai, ha nehezen is, ha késve is, de egymás után hagyják el a sajtót. A megtett út állomásainak szintézise ez, amelynek mindenképp örülnünk kell, ám örömlünkbe ürom is vegyül. Az utóbbi időben, részint káderügyi gondok, részint pedig a belső ellenérők folyamatos ténykedése következtében, munkánk intenzitása lanyhult. Bár a huszonöt évvel ezelőtti székfoglaló előadás célkitűzéseit sohasem tévesztettük szem elől, az újabbnál újabb képtelenségek nem egyszer a kedvünk szegtek. Mindennek ellenére távlataink jők, hiszen az intézet tevékenységét igényli társadalmunk. Tovább kell hát lépniük, hogy

öt esztendő múlva, a kerek évfordulón, erkölcsi jogunk és lehetőségünk legyen az ünneplésre is. Mindazokkal együtt, akik munkánkat eddig is támogatták.

UTASI Csaba

NEM SZOKVÁNYOS KÖNYV BEMUTATÓJÁN*. Egy videokazetta nyilván többet megőrzött volna abból a nagy sikert aratott produkcióból, amelyet Fehér Kálmán versszövegei alapján Franyó Zsuzsanna, Vicsek Károly, Lengyel Gábor, Maurits Ferenc, Kovács Károly, Branka Petrović, Rastislav Varga és társaik vittek az Újvidéki Színház színpadára. A közvetlen hatás, akár az ősbemutatón, akár a későbbi előadásokon természetesen aligha reprodukálható, és aligha megőrizhető a legmodernebb technikai eszközök közreműködésével is, mert az előadásokat dolgozók szinte minden érzékünket munkába fogták, jelképesen mindenképpen, hiszen nemcsak színei, hangjai, eszméi vannak ennek a színpadi látványosságnak, hanem tapintható és izlelhető is, miként megvan a teljesség benyomását kiváltó három dimenziója: zenéje van, eszmevilága van, színes koreográfiája van.

Am megőrzésre ítéltetett ez a produkció, tehát újra és újra ismételni túnt érdemesnek, a kéz az ősbibb kommunikációs módhoz, Gutenberg találmányához, a nyomtatott betűhöz, a könyvhöz, az évszázadokkal fiatalabb fényképészethez és a még ifjabb hanglemmezhez nyúlt, hogy felkínálja az előadás sokszínű és sokjellegű benyomásforrásának mintegy a magvát, hogy olvassuk, hallgassuk és nézzük. S ha már így van, hadd mondjam azt is, mennyire jobb helyzetben van a modern költő, mint voltak az avant-

* Elhangzott 1984. december 17-én Szabadkán, az Újvidéki Színház Látomásnak ajtót nyitni című produkciója, valamint az előadás forgatókönyve alapján készült kétnyelvű könyv bemutatója alkalmából.

garde lelkes apostolai évtizedekkel ez-eltt, amikor a maguk módján a „teljes színpadról” álmodoztak. Nos, a teljes színpad egy megvalósult lehetősége van az előadásban, a bizonyossága pedig itt van ebben a hanglemmezborítóba „kötött” könyvben, amelyet most felkínálunk a nagyközön-ségnek.

Ebben pedig a mondanivaló-hordozó elsősorban Fehér Kálmán versbeszéde (ezt váltotta fel az előadás ének-, szín- és mozgásbeszéddé!), költeményei-nek az erre a produkcóra készített kompozíciója, amely az elkötelezett, s ha úgy tetszik, irányzatos költő arc-élet mutatja. Mert Fehér Kálmán ebben a versválogatásban is társadalmilag elkötelezett, eszmeileg határozott, és költészetileg is egyértelműen nyílt: egész múltunk kritikáját adja, és mert ez a múlt nem volt idillikus, tragikus és véres tényeit sem titkolja el, siratással és átkozódással, szatírával és emelkedettséggel beszél róla. Nem kíméletes, amikor erről a múlt-ról van szó — s éppen ezt dübörgi a fülünkbe a hars zenében a dob és a hangorkán, ezt itatja szemünkbe a vetített film képsora, ezt táncolja ki, „mozogja” élénk Soltis Lajos vezeté-sével a fellépő fiú és lány, s ezt hirdeti a kimondott szó és Biszák Júlia énekhangja a színpadon, illetve most már a betűkben és a lemezbarázdák segítségével.

Adjuk tehát át a közönségnek és közösségünknek ezt a mindenekelőtt költői vallomást, amelyben mindenki, aki valamilyen formában is részt vett a produkció megvalósításában, segítő és méltó társa volt költőnknek!

BORI Imre

VAJDASÁGI SZOBRÁSZAT 1895—1980. Ezzel a címmel rendezett december végén nagyszabású kiállítást az újvidéki Modern Művészetek Képtára, folytatva azt a tavaly megkez-dett sorozatot, amelynek célja tartománynunk tartós művészi értékeinek prezentálása. Egy ilyen elképzelés szülte a huszadik századi vajdasági fesztészetet bemutató állandó kiállítást, s ennek jegyében került sor a

Sava Šumanović munkásságát bemutató tárlatra is. A képtár új, sportcsarnokbeli kiállítótermének harmadik nagyszabású rendezvénye ez a szobrászati kiállítás, amely időrendben tárja elénk vidékünk szobrászatának alakulástörténetét. A kiállítás szervezője Ljiljana Ivanović a XX. századi vajdasági szobrászatot Đorđe Jovanović (1861—1953) 1895-ben megrendezett újvidéki kiállításától kíséri végig, katalógusának előszavában megjegyezve, hogy az első világháború előtti időszakban, a festésztől eltérően, szobrászattal vidékünkön alig foglalkoztak. Jovanović munkásságán kívül csupán Jovan Pešić alkotásai érdemelnek említést, valamint a budapesti Nemzeti Galéria tagjainak ide is eljutó munkái, amelyet szabadkai, zombori, nagybecskerekai, újvidéki, verbászi és verseci tárlatokon láthatott a közönség. Ezen a kiállításokon főleg Medgyessy Ferenc, Telcs Ede, Radnai Béla és Istók János munkáit mutatták be.

Még az első világháború után is szerény eredményeket felmutatva fejlődik a szobrászat, bár kétségkívül ekkor bontakoztatja ki tehetségét több szobrász, mindenekelőtt Baranyi Károly és felesége Baranyi Markov Zlata, továbbá Kara Mihály, Vojislav Šikoparija és Husvéth Lajos. E korszak legjelentősebb alkotásait Baranyi Károly alkotta: az Ikarusz című például monumentális alkotássá lett. A második világháborút követően, a művésztelek alapításával erőteljesebben feljőnni a szobrászat is, de az első komolyabb bemutatkozásra csak 1954-ben kerülhetett sor. Ekkor a Matica srpska Képtár újvidéki kiállításán láthatuk Ivanka Acín, Almási Gábor, Radmila Graovac, Jovan Soldatović, Ana Bešlić, Stevan Bodnarov, Glid Nándor, Slavka Petrović-Sredo- vić és Aleksandar Zarin munkáit. A hatvanas években történekn komolyabb kísérletek új kifejezési formák keresése felé. Ebben úttörő a fémkompozíciókkal sikeresen próbálkozó Zoran Petrović, követője pedig Kalmár Ferenc. Újabb nemzedék a hetvenes évek derekán jelentkezik, akik közül eddig legtöbbet Sava Halugin, Mladen Ma-

rinkov és Borislava Prodanović nyújtott.

Az újvidéki tárlat egyébként 32 szobrász 90 alkotásával mutatja be vidékünk e századi szobrászatát. Kár, hogy a kiállított szobrok közül kevés a régebbi keletű, s hogy nincs prezentálva mindaz, amiről a katalógus bevezető szövege oly részletesen tájékoztat. E katalógus egyébként 130 oldalon, komoly könyv alakban jelent meg, s közli a már említett történeti áttekintésen kívül a kiállított művek jegyzékét, de bemutatott alkotások reprodukcióit, de tartalmazza a kiállítóknak nemcsak az életrajzát, hanem a jelentősebb egyéni és csoportos kiállításait, sőt a vonatkozó irodalmat is. Dicséretes munka mindenképpen, bár érthetetlen, hogy a vonatkozó irodalmat összeállítók miért nem jegyzik a folyóiratközléseket. Egy-két véletlen kivételtől eltekintve ugyanis sem a vajdasági sem az ország más vidékein megjelenő folyóirat-közlések nincsenek feltüntetve (a Híd neve és csak Almási munkásságánál található, holott teljes tematikai blokkok jelentek meg például a jugoszláv szobrászatról, továbbá Baranyi és Glid munkásságáról stb.). Nemkülönböztet bosszantó az is, hogy a magyar nyelvű szövegrészek hemzsegek a hibáktól, olyannyira, hogy az ember szinte szégyenkezve veszi kézbe a szemmeláthatóan színvonalasságra törekvő kiadványt.

B. Gy.

IN MEMORIAM MARTIN PALUŠKA. Ismert naiv festőnk, Martin Paluška 1934. december 4-én hunyt el szülőfalujában. Kovačićan született 1913-ban, egész életét ott élte le, évekig volt a falusi malom gépésze. A Kovačićai Iskola néven ismertté vált naiv festészeti mozgalom alapítójaként tartják számon.

Martin Paluška inasiskolás korában kezdett rajzolgatni, akvarelleket készített és játékkártya-figurákat festett. 1937-ben a Vajdaságban igen elterjedt biedermeier és szecessziós stílusban készült reprodukciókat másolta. Jan Sokollal, Mihal Birešsel és Bobošsal

együtt pedig már a második világháború előestéjén megteremtette a Kovačicai Iskola működésének a feltételeit.

A háború utáni években a többi tehetséges autodidakta festővel együtt megalakítja a kovačicai műkedvelő művelődési egyesület Pokrok elnevezésű csoportját, amely 1947-ben meg is kezdi munkáját. Tájképeket és népi életképeket festettek, amelyeken a szlovák népművészet erőteljes hatását lehet kimutatni, elsősorban a hagyományos színkezelésben. Az ilyenfajta festészet által új, eredeti és modern formában járultak hozzá a népi hagyományok őrzéséhez, abban az időben, amikor már a népművészet éppen eltűnőben.

A csoport első tárlatát 1952-ben rendezték meg. Ettől számítják a Kovačicai Iskola megalakulását is. A naiv festészet iránti érdeklődés idején a közös formai jegyek mellett egyéni jegyeket is mutató, sajátos világlátást tükröző képek nagyon hamar ismeretek lettek az országhatáron túl is.

Paluška a szlovák lakodalmak festőjeiként vált ismertté. Nagyméretű kompozícióin a tánc lendülete és az ének ritmusa elevenedik meg, de precíz aprólékosággal rajzolja meg a táncolók ruhájának népi motívumait is. Képeit belengi az öröm és a vidámság.

Paluška kedvelt témái közé tartozik a téli táj. Megjelennek a rónaságon futó szánok is, s ez idillikus hangulatot áraszt. Más festményein a bánati vidék zöld és aranyárga színeivel a végeláthatatlan sztyeppekre emlékeztet. A nyugtalan és expresszív Paluška igyekszik minél jobban átfogni a tájat, „sztyeppéi” nyugtalanságtól terhesek. Megtalálható ezeken a képeken a messzeség, a beláthatatlan horizontok utáni vágyakozás, az ismeretlen meghódításának, az elvont, a „mögöttes” szféra megragadásának az igénye. A festő személyiségének mélyebb, rejtettebb rétegei objektívizálódnak ezeken a vásznanokon.

Martin Paluška még a naiv festészet konjunktúrájának idején is mindig belső kényszerének és hangulatának

engedelmeskedve alkotott, festményei félreérthetetlenül tanúskodnak erről. Félig kész képet sohasem adott ki a kezéből, mindig kiérlelte őket, bármilyen soká tartott is a folyamat. A kovačicai festők közül egyedül ő volt hajlamos a bohémiségre, s talán ezzel magyarázható, hogy alkotásaiban optimizmusa és vidámsága tükröződik.

Közös tárlaton sokszor vett részt. A Kovačicai Iskola tagjaival együtt 1952 óta minden októberben, a falu és a festészeti iskola ünnepén, kiállította képeit. Alkotásai bejárták Párizs, Rotterdam, London, New York, Moszkva, Leningrád, Budapest, Bécs, Genf, Buenos Aires, Stockholm és más világvárosok kiállítástermeit. Abban az időben, amikor mindenki önállóan is akart szerepelni, Paluškának, a Kovačicai Iskola atyjának, egyetlen önálló tárlata sem volt.

Milica MAŠIREVIĆ

A VAJDASÁGI KULTÚRA NAPJAI KOSOVÓBAN. December folyamán került sor Kosovóban Vajdaság nemzeti és nemzetiségi kultúrájának a bemutatására. Az ötnapos találkozó keretében számos rendezvényt szerveztek: a vajdasági kiadói tevékenységet tükröző könyv-, tankönyv- és zenei kiadványok kiállítását, tartományunk festőinek tárlatát, irodalmi esteket, hangversenyeket stb. Az ismerkedés mellett a résztvevők a műfordítás és a könyvkiadás kérdéseit is megvitatták, és a két tartomány művelődési élete további kölcsönös megismerésének a lehetőségeiről, valamint a még szilárdabb együttműködés útjairól is táncszóztak.

BALÁZS ÉVA VIZSGAFILMJE. Veljko Petrović A Mikošević szírének című novellája alapján készült tévéfilmmel diplomált az újvidéki Művészeti Akadémia rendezői szakán Balázs Éva, aki már nem ismeretlen a tévénézők előtt. Vizsgafilme, amely tulajdonképpen része az újvidéki és a belgrádi tévéstudió közös vállalkozásának (hat Petrović-novellát ekranizálnak) Filip David forgatókönyve alapján készült. Az újdonsült rendezőnő

a produkcióról a következőket mondta: „A film a férfi—nő kapcsolat problémáját boncolgatja. Két fiatal vergődéséről szól, akik vonzódnak egymáshoz, de valódi szerelme nem kerülhet sor, mert szenvedélyek, felfogások, életeltek kerülnek összeütkezésbe. Valójában így adtam kifejezést reakciónak a fogadtatásra, amelyben az akkori társadalom és az író is részesítette az új típusú nő megjelenésekor, a század elején... A filmben a nő fenntartja magának a jogot a szabad választásra, ezért összeütkezésbe kerül a patriarchális felfogású férfival.”

A mozgófilm bemutatója december 24-én volt az újvidéki Ifjúsági Tribünön. A produkció operatőre Apró Zoltán, vágója Németh Margit, zenei munkatársa Vitomir Simurdić volt. A főbb szerepeket Branislav Lečić, Vladica Milosavljević, Romhányi Ibi és Miki Krstović alakította.

KÉT ÖSBEMUTATÓ. A dubrovnikai Marin Držić Színház — Naum Panovszki rendezésében — ösbemutatóként vitte színre Ivo Brešan *Anera* c. tragédiáját. A vígjátékairól ismert Brešan a Phaedra-történet motívumai alapján írt mai tragédia-változata — a zágrábi Danas kritikusa szerint — nem szerelmi, hanem elsősorban politikai dráma, mivel a címszereplőt nem szenvedélye, hanem egy korszak (az ötvenes évek) politikája, illetve ezt megtestesítő, végrehajtó emberek irányítják. Brešan *Anerája* a drámatörténet Phaedraíval ellentétben nem saját emberi gyengeségének, hanem a körülmények áldozata. A dubrovnikai előadás a két főszereplő halványabb teljesítménye ellenére is egészében elfogadható, jó — állapítja meg a kritikus. Brešan tragédiáját az Újvidéki Színház is műsorára tűzte, Dime Sztankovszki irányításával próbálják az *Anerát*. — Miroslav Krleža *Temetés Terézvárott* (Sprovod u Theresienburgu) c., a Glemby-ciklusba tartozó novellájának színpadi változatát Miroslav Belović belgrádi rendező készítette el, s az ő irányításával tartották meg a mű ösbemutatóját a sza-

rajevói Nemzeti Színházban. A Danas kritikusa dicséri Belović dramatisztikáját, mert a nehezebb, de jobb, eredményesebb utat választva nem a novellát vitte színre, hanem a novella motívumból, Krleža egyéb szövegeinek felhasználásával, írt drámát. A Krleža-novella szellemében készült dráma megjelenítése azonban nem a legszerencsésebb. Túlságosan részletező realista rendezésével Miroslav Belović hátérbe szorította a mű metafizikai halálhangulatát, a krležai haláltánc hangulatát nem fejezi ki elementárisan az előadás, annak ellenére, hogy a rendezőnek jó szereposztása volt, s hogy a színészek többnyire figyelemreméltó teljesítményt nyújtottak. A *Temetés Terézvárott* színpadi változata — az előadás minden hibája ellenére — a legjelentősebb Krleža-próza adaptációk közé sorolható.

AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ SZOLNOKON ÉS BUDAPESTEN. Magyarország és Jugoszlávia nemzetközi kulturális együttműködésének a keretében november folyamán Budapest és Szolnokon vendégszerepelt az Újvidéki Színház. A szolnoki Szigligeti Színházban három előadást tartottak, színre vitték Büchner *Leonce és Léonáját* (rendezte Ljubomir Drašković), Kosztolányi *Édes Annáját* Harag György rendezésében és Jarry *Úbú királyát*, amelynek a rendezője a szolnoki Csizmadia Tibor. Budapestén a Katona József Színházban az *Édes Annát* játszották, kétszer. Az újvidéki társulat előadásai kedvező visszhangra találtak a magyarországi sajtóban:

„Harag György úgy tette általánosá a cselekmény—úriasszony párost, hogy nemcsak az általános pszichológiai elnyomórítás és lélektani lázadás egyfajta mintapárját ábrázolta, hanem az emberi lélek dimenziójában az általános konkrétá vált. Megfoghatóbbá. Szürrealista stílusban, a kimondott szövegnél érzékletesebb hallucináció és illúzió keltésével. A magyar nyelvű színházművészet jelentős állomása a Harag György rendezte *Édes Anna*, éppen a verbális színház

világának kitágításával.” (*Esti Hírlap*, 1984. XI. 19.)

„A szereplők gépies bábokként tűnnek fel, majd vesznek el ismét a színpad hátterében. (...) Nem játszanak, hanem megjelenítenek, vagy jelzik a történetet. S amikor tetterre kerül a sor, »megáll a kép«, filmszerű vágással adva át a helyét a következő jelenetnek. Ez, a dolgok balladái ki nem mondása ad drámaiságot az előadásnak.” (*Új Tükör*, 1984. XII. 9.)

„A tavalyi szezon negyedik bemutatója az *Übű király* volt. Egy hagyományosnak egyáltalán nem nevezhető színpadi mű korántsem hagyományos előadása. (...) Az előadás nagyon atraktív, nyilvánvaló, hogy a Jarry-mű mindössze kanavász. Csak-hogy ebben az esetben valami másfél übüségéről, netán az abszurd-játszás problematikájáról szólnia kellene. Ilyesmivel azonban nem találkozunk. Helyette hatalmas szimbólumokat kellene megfejtenünk...” (*Film, Színház, Muzsika*, 1984. XI. 24.)

„Hogy az előadás milyen erejű? Nos, én ezt annak idején Újvidéken fiatal közönség, tizenévesek előtt láttam, amikor is a színészek egy része, belekalkulálva ezt a tényt, a jó ízlés határáig elrugaskodott a komédiázásban, vonatkozik ez elsősorban a mindig is nagy mókamester Soltis Lajosra, de ennek ellenére, tehát a nem legkedvezőbb körülmények ellenére is, maga a gondolat tisztán csorgott és éppen a fiatal közönség gondolataiban, a fiatal közönség értelmében, szívében talált otthonra, hiszen kiderült, hogy a mindenképpen való szuverenitásról beszél ez a *Leonce és Léna*-feldolgozás.” (*Petőfi rádió*, Látuk, hallottuk, 1984. XI. 12.)

„Az újvidéki társulat művészei példás fegyelemmel vetették alá magukat a szikár, illusztratív-elidegenítő játékmódnak. Romhányi Ibi hangjának jellegzetes felzettés siklatása révén tudta hisztérikus lelkizsarnokká formálni Vizyné méltóságs asszonyt. Soltis Lajos alkata, korpulens vonásai s egy más dimenziókat sejtető lassúbb beszédtempó révén támasztott rokonszenvet Moviszter doktor iránt. N.

Kiss Júlia metszőben kegyetlen arcéclét, Ladik Katalin dekoratív jelenlétét kölcsönözte az édesannákon uralkodó nagyságos-világ megérvékítéséhez. (...) Édes Anna mézszőke, súlyos hajfonata fénylik emlékezetünkben, ha erre a színpadi változatra visszagondolunk. S azok a kivételes ízzel artikulált zárt »e« hangok, amelyeket az újvidékiek még tudnak, de az itthoniak már csak a szakirodalomból ismernek.” (*Magyar Nemzet*, 1984. XI. 18.)

A két társulat több éves együttműködésének folytatásaként 1985-ben a szolnokiak látogatnak majd el Újvidékre.

DÍJAK, ELISMERÉSEK. A Szenteleky-díj bíráló bizottsága az 1984. évi Szenteleky Irodalmi Díjat Urbán Jánosnak, a műfordításért járó Bazsalikom-díjat pedig Brasnyó Istvának ítélte oda. A rangos elismerést Urbán János az irodalmi életünkben való tevékeny részvételéért és irodalomszervezői munkásságáért, Brasnyó István pedig műfordításainak műfaji és tematikai változatosságáért, valamint átültetéseinek igényes megformálásáért érdemelte ki — áll a zsüri döntésében. A díjak átadására a Szenteleky-napok gazdag rendezvénysorozatának keretében 1984. december 8-án került sor.

KULTURÁLIS ÉVFORDULÓK
1985-ben. 1965. január 4-én halt meg Londonban T. S. Eliot költő. — 1945. január 5-én Budapesten meghalt Szabó Dezső író. — 1955. január 15-én halt meg Szarajevóban Isak Samokovlija író. — 1895. január 26-án Budapesten meghalt Komjáthy Jenő költő. — 1945. január 27-én halt mártírhalált Balfon Szerb Antal író, irodalomtörténész. 44 éves volt. — 1805. január 28-án halt meg Debrecenben Csokonai Vitéz Mihály költő. — 1935. február 6-án halt meg Gređicében (Hrvatsko zagorje) Ksaver Šandor Đalski író. — 1775. február 9-én született Bolyai Bolyai Farkas matematikus, író. — 1825. február 18-án született Komáromban Jókai Mór író. — 1685. február 23-án született

Georg Friedrich Händel zeneszerző. — 1975. március 8-án halt meg Németh László író. — 1945. március 8-án 46 éves korában halt meg a balfi fogolytáborban Sárközi György író. — 1975. március 13-án halt meg Belgrádban Ivo Andrić Nobel-díjas író. — 1685. március 21-én született Johann Sebastian Bach zeneszerző. — 1885. március 29-én született Szabadkán Kosztolányi Dezső író. — 1825. április 4-én született Újvidéken Đura Daničić nyelvész. — 1855. április 9-én született Vitkócon Reviczky Gyula költő. — 1905. április 11-én született Budapesten József Attila. — 1885. április 13-án született Budapesten Lukács György filozófus, esztéta. — 1955. április 18-án halt meg Albert Einstein fizikus. — 1925. május 2-án Zágrábban meghalt Antun Branko Šimić költő. — 1945. május 5-én a németországi Wellsben belehalt a haláltáborban szerzett betegségbe Gelléri Andor Endre író. 38 éves volt. — 1845. május 12-én halt meg Linzben Batsányi János költő. — 1265 májusában (a napot még nem állapították meg pontosan) született Firenzében Dante Alighieri. — 1885. május 22-én Párizsban meghalt Victor Hugo író. — 1845. május 26-án halt meg Eszéken Hoblik Márton író, tudós. — 1795. január 3-án Losoncon meghalt Kármán József író. — 1875. június 6-án született Lübeckben Thomas Mann író. — 1905. június 19-én halt meg Glogovacban Janko Veselinović író. — 1905. január 21-én született Párizsban Jean-Paul Sartre író, filozófus. — 1835. június 26-án született Breznjóbányán Herman Ottó természettudós, etnográfus. — 1955.

június 28-án halt meg Budapesten Szekfű Gyula történész. — 1845. június 4-én született Szinyei Merse Pál festőművész. — 1975. július 13-án Újvidéken meghalt Gál László költő. 73 éves volt. — 1895. június 20-án született Moholy Nagy László képzőművész. — 1875. augusztus 6-án halt meg Koppenhágában Hans Christian Andersen költő, elbeszélő, meseíró. — 1955. augusztus 12-én halt meg Zürichben Thomas Mann. — 1845. szeptember 9-én született Nagykárolyban Acsády Ignác történétíró. — 1905. szeptember 17-én született Zadarban Vladan Desnica író. — 1885. szeptember 22-én született Budapesten Benedek Marcel író, műfordító. — 1945. szeptember 26-án 64 éves korában halt meg New Yorkban Bartók Béla zeneszerző, népzene kutató, zongoraművész. — 1895. október 3-án született Konsztantyinovóban Szergej Alekszandrovics Jeszenyin költő. — 1895. október 12-én Budapesten meghalt Szarvas Gábor nyelvész. — 1905. október 13-án született Budapesten Debreczeni József író. — 1795. október 31-én született Londonban John Keats költő. — 1855. november 11-én született Zentán Stevan Sremac író. — 1955. november 12-én halt meg Zágrábban Tin Ujević költő. — 1855. november 19-én Budapesten meghalt Vörösmarty Mihály költő. — 1875. december 22-én halt meg Pusztakamaráson Kemény Zsigmond író. — 1925. december 28-án Leningrádban véget vetett életének Szergej Alekszandrovics Jeszenyin. — 1975. december 8-án halt meg New Havenben (Conn., USA) Thornton Wilder író.

T. L.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Josip Broz Tito összegyűjtött művei XVII. (1943. okt. 1.—nov. 30.)

Brasnyó István: Majomév (regény)

Gobby Fehér Gyula: Testek és álmok (regény)

Aleksandar Tišma: Az ezerkettedik éjszaka (elbeszélések)

Pap József: Véraláfutás (versek)

A messzeség virraszt (ruszin költészeti antológia)

Utasi Csaba: Irodalmunk és a Kalangya (tanulmány)

Vajda Gábor: Ács Károly (kismonográfia)

Hangya András (képzőművészeti kismonográfia)

Fehér Ferenc: Egyazon ég alatt (publicisztika)

Burány Nándor: Megtorlás (ifjúsági regény)

Szűcs Imre: Fecskebölcső (gyermekversek)

Székely Tibor: Emberevők között (útirajz)

Móra András: A gazdaságfejlesztés hatékonysága (tanulmány)

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bosnyák István: Úttörő folklorisztikai kiadvány (Szomjas a vakló, 66 vajdasági magyar erotikus népmese, Burány Béla gyűjtése) 118

Papp György: Adattárról, amely két életmű epilógusa (Penavin Olga—Matijevics Lajos: Becse és környéke földrajzi neveinek adattára) 120

Bosnyák István: Egy fontos kiadvány kisjubileuma (A HMSZ évkönyve 5.) 121

Hódi Éva: A zártság könyve (Juhász Erzsébet: Gyöngyhalászok) 124

Sárvári V. Zsuzsa: Egy néprajzi tanulmánykötetről (Jugoszláviai magyar folklór) 125

Thomka Beáta: Tanítható-e az irodalom, s ha igen: hogyan? (Kako predavati književnost) 127

Toldi Éva: Együttélés és izoláció (Mészöly Miklós: Megbocsátás) 130

Utasi Csilla: Betörés a fájdalomba (Hervay Gizella: Lódenkabát Keleteurópa szegén) 133

Fehér Katalin: A szolgálat könyve (Hubay Miklós: A dráma sorsa) 135

Szombathy Bálint: A magyar fényképezés kordokumentumai (Leletek) 137

S z í n h á z

Gerold László: Látomásnak ajtót nyitni; Hedda Gabler; Cseresznyés kert 140

T e l e v í z i ó

Bordás Győző: Kegyetlen tárgyszerűség — felhívítva 145

K é p z ő m ű v é s z e t

Tolnai Ottó: Milivoj Nikolajevičről — három alkalommal 147

KRÓNIKA

A Magyar Tanszék huszonöt éve; Nem szokványos könyv bemutatóján; Vajdasági szobrászat 1895—1980; In memoriam Martin Paluška; A Vajdasági Kultúra Napjai Kosovóban; Balázs Éva vizsgafilmje; Két ősbemutató; Az Újvidéki Színház Szolnokon és Budapesten; Díjak, elismerések; Kulturális évfordulók 1985-ben.

152

A Híd 1984. évi tartalommutatója

A 13., a 30., és a 31. oldalon Maurits Ferenc szövegrajzai

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1985. január. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 300, fél évre 150, egyes szám ára 30, kettős szám ára 60 dinár; külföldre egy évre 600, fél évre 300 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 150 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.